

เอกสารประกอบการสอน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จ่านงค์ แรกพินิจ

ลิขสิทธิ์ของสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

เอกสารประกอบการสอน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

เพื่อการพัฒนาชุมชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จ้านงค์ แรกพินิจ

ลิขสิทธิ์ของสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จ่านงค์ แรกพินิจ
สิงหาคม 2563

สาขาวิชาการพัฒนาชีวิตและชุมชนแบบบูรณาการ
หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต
คณะศิลปศาสตร์
สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

สงวนลิขสิทธิ์ สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

คณะศิลปศาสตร์
สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน (มหาวิทยาลัยชีวิต)
13/2 หมู่ 1 ตำบลบางคนที อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม 75120
E-mail: arts@life.ac.th โทร: 034 757452 ต่อ 150
www.life.ac.th

คำนำ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวคิดและแนวทางสำคัญในการพัฒนาชุมชน และเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานด้านการพัฒนาประเทศในทุกด้าน ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ นักพัฒนา ชาวบ้านและปัญญาชนในท้องถิ่น รวมทั้งมีการประยุกต์หรือปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นฐานของแต่ละพื้นที่

เอกสารประกอบการสอนวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนฉบับนี้ ได้จัดทำขึ้นสำหรับนักศึกษา อาจารย์ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สถาบันการศึกษาระดับสูงเพื่อปวงชน และผู้สนใจทั่วไปที่ต้องการนำภูมิปัญญาของบรรพบุรุษมาปรับใช้เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีในยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลง

ดังนั้นผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารประกอบการสอนฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อ นักศึกษา อาจารย์ ที่นำไปใช้ในการเรียนการสอน และยังเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจทั่วไป อีกด้วย จึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จ่านงค์ แรกพินิจ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น	
1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น	5
1.2 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น	8
1.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น	8
1.4 การแบ่งสาขาภูมิปัญญาท้องถิ่น	8
1.5 ขอบข่ายของภูมิปัญญาท้องถิ่น	10
บทที่ 2 พัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น	
2.1 วัฒนธรรมกับการพัฒนา	12
2.2 วัฒนธรรมชุมชน	15
2.3 บ่อเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น	17
2.4 พัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานพัฒนาชุมชน	18
2.5 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น	19
2.6 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน	20
บทที่ 3 การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น	
3.1 วิธีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น	24
3.2 กระบวนการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น	25
3.3 การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชน	27
3.4 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชน	28
บทที่ 4 การพัฒนาและการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล	
4.1 การพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล	31
4.2 การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล	32
4.3 การพัฒนาและการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล	34
บทที่ 5 กรณีศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น	
5.1 ภูมิปัญญาชาวบ้าน	36
5.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น	42
5.3 หนังสืออ้างอิง	64

บทที่ 1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.1.1 คำที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ในช่วงที่ผ่านมาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับความสนใจจากบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก จึงได้เกิดการศึกษ สืบทอด ประยุกต์ และนำผลที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ส่งผลให้เกิดการใช้คำที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ดังนั้นเพื่อความสะดวกในการศึกษาจึงได้รวบรวมคำที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นคำกว้าง ๆ ใช้เพื่อแสดงถึงองค์ความรู้หรือปัญญาทั่ว ๆ ไป ไม่เฉพาะเจาะจงในด้านใดด้านหนึ่งหรือบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) เป็นคำที่ใช้เพื่อแสดงถึงองค์ความรู้หรือปัญญาที่สั่งสมในตัวบุคคล และอาจเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า ผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญา หรือปราชญ์ชาวบ้าน นอกจากการใช้คำนี้จะมีนัยถึงคนที่เป็น “ชาวบ้าน” ไม่ใช่ “ชาวเมือง” เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตร การแปรรูป การดูแลสุขภาพ เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) เป็นคำที่ใช้เพื่อแสดงถึงองค์ความรู้หรือปัญญาที่สั่งสมขึ้นในกลุ่ม หรือองค์กร หรือชุมชน หรือเครือข่าย ซึ่งศึกษาได้จากผู้นำกลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้น นอกจากนั้นการใช้คำนี้จะมีนัยถึงพื้นที่หรือหน่วยทางการปกครอง คือ “ท้องถิ่น” ไม่ใช่ “ส่วนกลาง” เช่น ภูมิปัญญาด้านการจัดการองค์กรการเงินและสวัสดิการชุมชน ภูมิปัญญาชุมชน ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ภูมิปัญญาไทย (Thai wisdom) เป็นคำที่ใช้เพื่อแสดงถึงองค์ความรู้หรือปัญญาที่มีลักษณะร่วมกันบางอย่างหรือสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย ไม่ใช่เอกลักษณ์ของบุคคลหรือพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง อันเป็นผลมาจากความเชื่อ ศาสนา ประสพการณ์ การเรียนรู้ การแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศ โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็น องค์ภูมิปัญญา เป็น พระผู้ทรงภูมิปัญญา หรือ ปราชญ์ของแผ่นดิน เป็นประมุขหรือศูนย์รวมจิตใจของคนไทยทั้งชาติ

นอกจากการใช้คำนี้จะมีนัยถึงความเป็นไทยที่แตกต่างจาก “ภูมิปัญญาสากล” ซึ่งเป็นความรู้หรือปัญญาแบบวิทยาศาสตร์ เช่น ภูมิปัญญาด้านอาหารไทย ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

เห็นได้ว่าคำต่าง ๆ ที่รวบรวมมานี้มีความแตกต่างกันที่ **ระดับของการวิเคราะห์** (Level of analysis) ซึ่งแบ่งออกได้ 2 ระดับคือ **ระดับปัจเจกบุคคล** (individual) ได้แก่ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ต้องศึกษาและวิเคราะห์จากผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญา หรือปราชญ์ชาวบ้าน และ**ระดับกลุ่ม** (order) ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย ที่ต้องศึกษาและวิเคราะห์จากผู้นำ ระเบียบ กฎเกณฑ์ กฎหมายของกลุ่ม องค์กร เครือข่าย และสังคม ซึ่งส่งผลต่อแบบแผนความประพฤติปฏิบัติของสมาชิก

ดังนั้นการใช้คำเหล่านี้จึง ภูมิปัญญา เป็นคำหลัก และใช้คำว่าชาวบ้าน กลุ่ม องค์กร เครือข่าย และสังคมหรือประเทศมาขยายเมื่อต้องการบ่งชี้ว่าเป็นภูมิปัญญาของใครหรือระดับใด

1.1.2 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคำที่เกี่ยวข้องและถูกนำไปใช้ในระดับและบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันตามที่กล่าวข้างต้น จึงทำให้คำนี้มีความหมายค่อนข้างหลากหลาย แต่ทุกความหมายก็จะแสดงนัยของภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับระดับและบริบทในการศึกษา ในที่นี้ได้รวบรวมความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นและคำที่นัยดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1) ภูมิปัญญา หมายถึง ปัญญาที่ผูกติดกับแผ่นดินหรือท้องถิ่น (ประเวศ วะสี, 2537, หน้า 6) การที่ชนเหล่าใดที่ดำรงเป็นกลุ่มหรือชนชาติหรือประเทศมาเป็นเวลานาน ต้องมีภูมิปัญญาของกลุ่มหรือของชนชาติ หรือของประเทศ อันเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม (ประเวศ วะสี, 2534, หน้า 82)

2) ภูมิปัญญา หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย (สามารถ จันทร์สุรย์, 2534, หน้า 88)

3) ภูมิปัญญา หมายถึง พื้นเพ รากฐานความรู้ของชาวบ้าน... ที่เชื่อมโยงความรู้ด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างมีเอกภาพ” (เสรี พงศ์พิศ, 2529, หน้า 145)

4) ภูมิปัญญา หมายถึง ปรัชญาชีวิตของชาวบ้าน ปรัชญาอันเป็นที่ตั้ง ที่มาของวิถีชีวิต วิถีคิด วิถีปฏิบัติ อันอยู่ภายใต้การมองโลกมองชีวิตแบบหนึ่ง หรือภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ต่าง ๆ ที่ สืบทอด ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ที่คนรุ่นต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบันได้อนุรักษ์ พื้นฟู ประยุกต์ รวมถึงสร้างสรรค์ให้เกิดความรู้ใหม่ในสังคมที่ผสมผสานกันระหว่างความรู้ที่มาจากที่อื่น ๆ ทั่วโลก (เสรี พงศ์พิศ, 2547 , หน้า 117-118)

5) ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นจากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อ สัมพันธ์กัน แล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม-วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น (เอกวิทย์ ฌ กลาง, 2541, หน้า 9)

6) ภูมิปัญญาไทย หมายถึง การแสวงหาวิถีที่ก้าวหน้ากว่า โดยศึกษาประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ คำว่า ภูมิปัญญา นอกจากจะเป็นเรื่องพื้นภูมิเดิมแล้วยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ มีลักษณะสากล และมี ลักษณะเฉพาะของเราเอง ดังนั้นภูมิปัญญาจึงไม่ใช่เรื่องชาตินิยม ไม่ใช่การกลับไปหาอดีต (เสนห์ จามริก , 2531)

จากการศึกษาความหมายที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะหรือฐานะที่ต่างกัน 2 ฐานะ ดังนี้

1) **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะความรู้** เป็นการมองและศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หยุดนิ่ง ไม่เคลื่อนไหว ส่วนใหญ่มักจะใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาศิลปวัฒนธรรม โดยศึกษาผ่านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ศิลปกรรม เทคโนโลยีหรือการจัดการแบบพื้นบ้านของบุคคลหรือชุมชนท้องถิ่น

2) **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะกระบวนการ** เป็นการมองและศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะเคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่ง และต่อเนื่อง ส่วนใหญ่จะใช้เป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนาชุมชนโดยศึกษาผ่านกระบวนการเรียนรู้ การผสมผสาน การแก้ปัญหาและการปรับตัวของบุคคลหรือชุมชนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งในฐานะความรู้และกระบวนการ ไม่ใช่สภาวะที่แยกออกจากกัน แต่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตัวอย่าง การหมุนของโลกรอบตัวเองและรอบดวงอาทิตย์เป็นกระบวนการ คือมีลักษณะเคลื่อนไหว ต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่ง แต่เมื่อการหมุนของโลกเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและนานพอสมควรก็จะเห็น แบบแผน (pattern) ของการเคลื่อนไหวหรือของกระบวนการ เช่น โลกหมุนรอบตัวเองใช้เวลา 24 ชั่วโมง และหมุนรอบดวงอาทิตย์ใช้เวลา 365 วัน เป็นต้น เช่นเดียวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจเริ่มต้นจากกระบวนการ และเมื่อผ่านช่วงเวลานึงก็จะเป็นแบบแผนหรือความรู้ เมื่อความรู้ถูกนำไปใช้ระยะหนึ่งก็จะเกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในขณะนั้น กระบวนการจึงเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

1.2 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะองค์รวม บูรณาการสูง เชื่อมโยงรูปธรรมไปสู่นามธรรม
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นฐานจึงให้ความสำคัญกับจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม ตรงกันข้ามกับวิทยาศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับวัตถุธรรมมากกว่าจริยธรรม ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของความขัดแย้ง
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีฐานะเป็นกระบวนทัศน์ที่ถูกนำมาใช้เป็นแกนหลักในการมองชีวิตและเป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของบุคคล ชุมชน และสังคม
- 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
- 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลาเพื่อปรับสมดุลของชีวิต ชุมชนและสังคม
- 6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการแก้ปัญหา การจัดการ การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
- 7) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะหรืออัตลักษณ์ภายใต้บริบทหรือสภาพแวดล้อมของตนเอง

1.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 1) ภูมิปัญญานามธรรม ได้แก่ โลกทัศน์และชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน
- 2) ภูมิปัญญารูปธรรม ได้แก่ แบบแผนความประพฤติปฏิบัติ เป็นเรื่องเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ และอื่นๆ

1.4 การแบ่งสาขาภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 1) สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความรู้ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตร โดยเฉพาะการพัฒนาจากระบบคุณค่าดั้งเดิมซึ่งจะเป็นรากฐานให้เกษตรกรรมมีความสามารถในการพึ่งตนเอง
- 2) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และการใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

3) สาขาการจัดการทุนและสวัสดิการชุมชน หมายถึง ความรู้ความสามารถในการจัดการทุนประเภทต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเงินตรา โภคทรัพย์ และทุนทางสังคม รวมถึงการนำผลประโยชน์หรือ ดอกผลที่ได้จากการดังกล่าวมาจัดการให้เกิดสวัสดิการชุมชน

4) สาขาการประกอบการชุมชน หมายถึง ความรู้ความสามารถในการประยุกต์หรือปรับใช้เทคโนโลยีสมัยเพื่อการแปรรูปผลผลิต การสร้างผลิตภัณฑ์ และการจำหน่ายจ่ายแจก ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน โรงสีข้าวชุมชน โรงงานแปรรูปยางพารา เป็นต้น

5) สาขาการจัดการชุมชน หมายถึง ความรู้ความสามารถในการจัดการเพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินงานต่าง ๆ ทั้งในส่วนขององค์กรชุมชน และองค์กรทางสังคมอื่น ๆ เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน องค์กรการเงิน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ศูนย์เด็ก เป็นต้น รวมทั้งการจัดการเรียนรู้ การพัฒนา และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยชีวิต มหาวิทยาลัยชาวบ้าน เป็นต้น

6) สาขาการแพทย์และสุขภาพพื้นบ้าน หมายถึง ความรู้ความสามารถในการป้องกัน ดูแล และการรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัย เช่น การดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร เป็นต้น

7) สาขาศิลปกรรมและนันทนาการ หมายถึง ความรู้ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น และการผลิตผลงานด้านการแสดงหรือการเล่นเพื่อนันทนาการหรือการพักผ่อนหย่อนใจ เช่น การละเล่นและการกีฬาพื้นบ้าน เป็นต้น

8) สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความรู้ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดจนการผลิตผลงานด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การแต่งเพลงพื้นบ้าน การแต่งบทหนังตะลุง เป็นต้น

9) สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความรู้ความสามารถในการประยุกต์หรือการปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีต่อบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีออกปาก-กินวานหรือลงแขก เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

1.5 ขอบข่ายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะองค์รวม บูรณาการสูง และเป็นวิถีชีวิต ดังนั้นขอบข่ายของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงครอบคลุมสิ่งที่เป็นนามธรรมและสิ่งที่เป็นรูปธรรม ดังต่อไปนี้

1) องค์ความรู้ หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ชุดหนึ่งที่เกิดจากการเชื่อมโยงความรู้หลายสาขาและประสบการณ์หลายด้านเข้าด้วยกันเพื่อเป็นแนวทางในดำรงชีวิต การพัฒนา และแก้ปัญหา รวมทั้งการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมชุมชน ด้วยเหตุนี้ความรู้และประสบการณ์นี้จะถูกยกฐานะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ต่อเมื่อได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็นองค์ความรู้ ไม่ใช่ความรู้เฉพาะสาขาหรือความรู้เฉพาะด้านใด

ตัวอย่าง **ภูมิปัญญาเกษตรธาตุสี่** ของนายหรรณ หมดหลี หรือ ปะหรน เกษตรกรในท้องที่อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา (จำนงค์ แรกพินิจ, 2537, หน้า 124-134) เริ่มต้นทำการเกษตรโดยการใช้ชีวิตและครอบครัวของตนเป็นตัวตั้ง การที่มีฐานะยากจนปะหรนจึงศึกษาจนรู้จักพืชที่ต้องการปลูกทุกชนิดเป็นอย่างดี และนำความรู้เหล่านั้นมาวางแผนการเพาะปลูกเพื่อให้ครอบครัวมีอาหารและรายได้ตลอดปี

ปะหรนมีความรู้เรื่องดินเป็นอย่างดี ก่อนปลูกพืชทุกชนิดจะทำการทดสอบว่าเหมาะสมกับดินบริเวณนั้นหรือไม่ นอกจากนี้ยังมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสังคมของพืช ความรู้นี้มีพื้นฐานมาจากการเรียนแพทย์แผนไทย โดยการแบ่งพืชออกเป็นหมวดหมู่ตามชนิดของธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ และใช้ความรู้นี้มาวางหลักในการเพาะปลูก คือการนำพืชที่มีธาตุตรงข้ามมาปลูกร่วมกัน เช่น พืชที่มีธาตุน้ำต้องปลูกคู่กับพืชที่มีธาตุไฟ พืชที่มีธาตุดินสามารถปลูกคู่กับพืชที่มีธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ เป็นต้น การปลูกพืชในลักษณะนี้จะก่อให้เกิดความสมดุลในระบบสวน และส่งผลให้ต้นไม้แต่ละชนิดต่างให้ดอกผลตามธรรมชาติของมันเอง

ปะหรนเห็นว่าไม้ผลพันธุ์ดี เช่น ทุเรียนหมอนทองมีราคาแพง คนยากจนไม่มีกำลังซื้อ ดังนั้นจึงตัดสินใจปลูกทุเรียนที่บ้านซึ่งมีราคาถูก และคนจนในชุมชนสามารถซื้อไปบริโภคได้ ตลาดจำหน่ายผลผลิตของปะหรนจึงอยู่ที่หมู่บ้าน ไม่ใช่การส่งออกสู่เมืองใหญ่หรือต่างประเทศ และถ้ามีผลไม้เหลือจากขายก็จะนำมาแปรรูป ทำให้พึ่งตนเองสูง และไม่ตกเป็นเบี้ยล่างของพ่อค้า การเชื่อมโยงความรู้ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเข้ากับการเกษตรนี้กลายเป็นองค์ความรู้ด้านการเกษตรที่เรียกว่า ภูมิปัญญาเกษตรธาตุสี่

2) **วิธีการและการจัดการหรือเทคนิค** หมายถึง กลวิธีหรือการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่สอดคล้องกับองค์ความรู้ วิธีการและการจัดการหรือเทคนิคจะมีความแตกต่างกันออกไปตามประเภทของภูมิปัญญา เช่น เทคนิคการผลิต เทคนิคการจัดการทุน และเทคนิคการจัดการองค์กร เป็นต้น การศึกษาในแง่นี้ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีขอบข่ายหรือมีความหมายเดียวกับเทคโนโลยีพื้นบ้าน

ตัวอย่าง **การปลูกพืชสามต้นในหลุมเดียวกัน** เป็นวิธีการหรือเทคนิคในการปลูกพืชของปะหรนที่สอดคล้องกับองค์ความรู้ด้านการเกษตรหรือภูมิปัญญาเกษตรธาตุสี่ตามที่ได้กล่าวข้างต้น

ปะหรณ ได้นำมาองค์ความรู้ดังกล่าวมาปฏิบัติ โดยการปลูกไม้ผลไม้อื่นต้นสามต้นในหลุมเดียวกัน แต่ละต้นมีธาตุต่างกันตามหลักการเพาะปลูกดังกล่าว นอกจากนี้ปะหรณยังคำนึงถึงความสูงรูปทรง และลักษณะการให้ดอกออกผลของพืชแต่ละชนิดที่นำมาปลูกร่วมกันด้วย

ในด้านการจัดการสวน ปะหรณมีวิธดูแลและบำรุงรักษาต้นไม้ที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น ไม้เถาหญ้าในหน้าแล้ง ใช้ปุ๋ยจากซากพืชซากสัตว์ที่เน่าเปื่อย และไม่ตัดแต่งกิ่ง เพราะเชื่อว่าธรรมชาติจะจัดการสิ่งเหล่านี้ด้วยตัวมันเอง ส่วนผลผลิตที่ได้จากสวนนอกจากนำไปขายด้วยวิธีที่กล่าวแล้วก็จะแจกจ่ายให้แก่คนยากจนและเพื่อนบ้านตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน

ที่กล่าวมานี้เป็นวิธีการและการจัดการหรือเทคนิคการเพาะปลูกพืช ที่ทำให้สวนของปะหรณ มีลักษณะเฉพาะตัว แตกต่างจากสวนของเกษตรกรอื่น ๆ แต่สอดคล้องกับองค์ความรู้ที่สั่งสมมา

3) พลังในสังคมปัจจุบัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่เรื่องเล่าในอดีต ไม่ใช่ของเก่าที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ แต่เป็นสิ่งที่มีความหมายและผ่านการพิสูจน์แล้วว่าสามารถรับใช้วิถีชีวิตผู้คนในปัจจุบันหรือมีพลังในสังคมยุคใหม่ และผู้ที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตจะเป็นบุคคลที่มีภูมิรู้ ภูมิธรรม และภูมิฐานไปพร้อมกัน

การประกอบอาชีพการเกษตรของของปะหรณตามแนวทางภูมิปัญญาเกษตรธาตุสี่ที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น ได้ช่วยให้ครอบครัวมีอาหาร มีรายได้ มีคุณภาพชีวิตที่ดี และส่งเสียลูกจำนวน 11 คนให้ได้รับการศึกษาอย่างถึง และเกือบทั้งหมดเรียนจบระดับอุดมศึกษา และการเกษตรแบบนี้ได้กลายเป็นตัวแบบหรือแบบอย่างที่ดีให้แก่เกษตรกรทั่วประเทศ

เห็นได้ว่าขอบข่ายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กล่าวข้างต้น ได้แก่ ขอบข่ายด้านองค์ความรู้ ด้านวิธีการหรือการจัดการ และด้านที่เป็นพลังในสังคมปัจจุบัน มีความสอดคล้องกับกระบวนการศึกษาและการพัฒนาชุมชนที่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทั้งสามส่วนนี้เช่นกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งขอบข่ายข้างต้นให้ความสำคัญกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้เพื่อการพัฒนาตนเอง

บทที่ 2

พัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 วัฒนธรรมกับการพัฒนา

2.1.1 วัฒนธรรม การประชุมสภาของสหประชาชาติว่าด้วยนโยบายทางวัฒนธรรมที่นคร เม็กซิโกในปี ค.ศ. 1982 ได้อธิบายความหมายของ“วัฒนธรรม” (Culture) ว่า หมายถึง องค์ประกอบ ทั้งชุดของสังคมหรือกลุ่มทางสังคม อันได้แก่ องค์ประกอบทางจิตวิญญาณ ทางวัตถุ ทางความคิด และ ทางอารมณ์ วัฒนธรรมไม่ได้หมายถึงเพียงศิลปะและตัวอักษร หากแต่รวมถึงวิถีชีวิตแบบต่าง ๆ สิทธิขั้น พื้นฐานของมนุษย์ ระบบคุณค่า ประเพณีและความเชื่อ การให้ความหมายดังกล่าวได้เน้นให้เห็นความ เป็นองค์รวมของวิถีชีวิตมนุษย์ เน้นเอกภาพในความแตกต่างและหลากหลายของมิติแห่งชีวิต (เสรี พงศ์ พิศ, 2534, หน้า 69) ซึ่งเป็นพื้นฐานทางความคิดสำคัญที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนแนวทางการดำเนินงาน ด้านการพัฒนาในเวลาต่อมา

การเชื่อมโยงวัฒนธรรมเข้ากับการพัฒนาช่วยให้เกิดความเข้าใจและการให้ความหมายต่อ วัฒนธรรมมีความหลากหลายขึ้น การอธิบายวัฒนธรรมตามแนวนี้จะเน้นที่การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อมของตน ความเข้าใจและการให้ความหมายใหม่ได้ทำให้วิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาเป็นสิ่งเดียวกัน(ประเวศ วะสี, 2537, หน้า 4-6) และส่งผลต่อการพัฒนาในทุกด้านอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การกระจายอำนาจ การกระจายรายได้ การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น

2.1.2 กระบวนทัศน์พัฒนา คำว่า **กระบวนทัศน์** (paradigm) หมายถึง วิธีคิด วิธีปฏิบัติ และ วิธีให้คุณค่าบนพื้นฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง (เสรี พงศ์พิศ, 2547, หน้า 14) บางครั้ง แปลว่า **ทัศนะแม่บท** หมายถึง ความคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกที่เป็นต้นตอต่อเกิดของความ คิดหรือทัศนะอื่น ๆ (พระประชา ปสนนธมโม(ผู้แปล), 2529, หน้า (22))

การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาได้รับการวิจารณ์อย่างมากว่าไม่ได้ก่อให้เกิดการพัฒนา คุณภาพชีวิตของประชาชนและสังคมอย่างแท้จริง และเหตุแห่งความล้มเหลวดังกล่าวเกิดจากการ ครอบงำของ **กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์** หรือ **กระบวนทัศน์แบบแยกส่วน** (part) ที่มองโลกแบบ แยกส่วนเช่นเดียวกับเครื่องยนต์กลไกที่ประกอบด้วยชิ้นส่วนย่อย ๆ จำนวนมากประกอบเข้าด้วยกัน การ พัฒนาประเทศภายใต้กระบวนทัศน์นี้จึงถูกแยกออกเป็นด้าน ๆ หรือเป็นส่วน ๆ และขาดการเชื่อมโยงกัน เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมายและไม่สามารถแก้ได้ หรือแก้ ปัญหาหนึ่งได้แต่จะเกิดปัญหาอื่นตามมา กลายเป็นลูกโซ่ของปัญหา ดังนั้นการแก้ปัญหและการพัฒนา ประเทศให้มีความสมดุลและยั่งยืนจึงต้อง **เปลี่ยนกระบวนทัศน์** (paradigm shift)

โดยการละทิ้งกระบวนทัศน์เดิมที่ล้าหลังและไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันที่ปัญหาต่าง ๆ มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันจนยากที่จะแก้ไข และนำกระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์แบบองค์รวม (holistic) ที่มองโลกอย่างองค์รวม ไม่แยกจากกันเป็นส่วน ๆ เข้ามาใช้ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเชื่อมโยงหรือ “บูรณาการ” การพัฒนาประเทศในทุกด้านเข้าด้วยกัน หรือก่อให้เกิด “การพัฒนาแบบองค์รวม”

ตารางเปรียบเทียบกระบวนทัศน์พัฒนาเก่าและกระบวนทัศน์พัฒนาใหม่

องค์ประกอบ	กระบวนทัศน์พัฒนา	
	เก่า	ใหม่
วิธีคิด	มองคน โง่ จน เจ็บ ล้าหลัง ไม่ทันสมัย ต้องพัฒนา	มองคน มีศักยภาพ สามารถเรียนรู้ได้ ถ้าได้รับโอกาส
วิธีปฏิบัติ	นักพัฒนา เป็นผู้สั่ง สอน ฝึกอบรม และ ดำเนินการแทนชาวบ้าน	นักพัฒนา เป็นพี่เลี้ยง ผู้เชื่อมประสาน ผู้อำนวยการความสะดวกให้ชาวบ้าน
วิธีให้คุณค่า	ให้ความสำคัญกับปริมาณ มูลค่าที่เกิดจากการพัฒนา	ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต ความสุข ความสมดุลในชีวิต

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้นเห็นได้ว่า กระบวนทัศน์ประกอบด้วยวิธีคิด วิธีปฏิบัติ และวิธีให้คุณค่าต่อการพัฒนา และภายใต้กระบวนทัศน์พัฒนาหนึ่งองค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้จะมีความสอดคล้องต้องกัน กล่าวคือกระบวนทัศน์เก่าหรือกระบวนทัศน์แบบแยกส่วนมีวิธีคิดว่า คนซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนามีปัญหา คือโง่ จน เจ็บ วิธีปฏิบัติหรือการทำงานของนักพัฒนาก็จะใช้วิธีสั่ง สอน ฝึกอบรม หรือทำกิจกรรมแทนชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้นักพัฒนากลายเป็นผู้ปฏิบัติหรือผู้กระทำ (doer) และมีวิธีให้คุณค่าหรือให้ความสำคัญกับปริมาณหรือมูลค่าที่เกิดจากการพัฒนา ตรงข้ามกับกระบวนทัศน์พัฒนาใหม่หรือกระบวนทัศน์แบบองค์รวมที่มีวิธีคิดว่า คนมีศักยภาพและเรียนรู้ได้ถ้าได้รับโอกาส ซึ่งจะส่งผลต่อวิธีปฏิบัติงานของนักพัฒนาที่ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง (facilitator) ผู้เชื่อมประสาน (catalyst) เป็นผู้ประสานเครือข่าย (networker) หรือเป็นผู้อำนวยการความสะดวก และให้คุณค่าหรือความสำเร็จของการพัฒนาที่คุณภาพชีวิต ความสุข ความสมดุลของชีวิตและสิ่งแวดล้อม

2.1.3 การปฏิวัติวัฒนธรรม คำว่า “ปฏิวัติ” แปลว่า การหมุนเวียนหรือการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น “ปฏิวัติวัฒนธรรม” จึงหมายถึง การหมุนเวียนหรือการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทั้งในส่วนของรูปแบบ เนื้อหา และระบบคุณค่า ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากภายในหรือภายนอก

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

สังคมชุมชน เป้าหมายของการปฏิวัติคือการสืบทอดคุณค่าของวัฒนธรรมที่มีต่อวิถีชีวิตผู้คนในสังคมท้องถิ่น รวมทั้งการนำวัฒนธรรมของตนมาเป็นเกราะกำบังให้รอดพ้นจากการครอบงำจากภายนอก บางครั้งจึงกล่าวว่า “วัฒนธรรมคือ อารูของคนยาก” (เสรี พงศ์พิศ, 2534, หน้า 73)

กระบวนการปฏิวัตวัฒนธรรมมีลักษณะแยกย่อยได้ 4 ประการ (เสรี พงศ์พิศ, 2534, หน้า 70) ดังนี้

1) **การอนุรักษ์** หมายถึง การรักษาหรือสืบทอดสิ่งที่ตั้งงามให้คงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมท้องถิ่น สิ่งที่ต้องอนุรักษ์จึงไม่ได้มีเพียงศิลปวัตถุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี พิธีกรรม การละเล่น ฯลฯ และไม่ใช้เพียงเพื่อประโยชน์ทางวัตถุหรือการท่องเที่ยวและการค้าดังที่ปฏิบัติอยู่เท่านั้น เพราะการกระทำดังกล่าวเป็นการแยกวัฒนธรรมออกจากวิถีชีวิต ซึ่งจะส่งผลให้วัฒนธรรมหลงเหลือเพียงรูปแบบ แต่ขาดเนื้อหาและระบบคุณค่า การอนุรักษ์ในที่นี้จึงมุ่งสืบทอดวิถีชีวิตของผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อให้คนเหล่านี้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี

2) **การฟื้นฟู** หมายถึง การรื้อฟื้นวัฒนธรรมจำนวนหนึ่งที่ถูกลบเลือนหายไปหรือถูกริบจากวัฒนธรรมอื่นให้กลับมามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของผู้คนอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูต้องไม่ทำเพียงเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ การท่องเที่ยวหรือการค้าเท่านั้น แต่ควรมุ่งพิจารณาถึงประโยชน์สุขของผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเป็นหลัก ส่วนผลประโยชน์อื่นใดที่เกิดจากการนี้ถือเป็นประเด็นรอง

3) **การประยุกต์** หมายถึง การปรับใช้วัฒนธรรมให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยทั่วไปวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่เคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่ในอดีตการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นค่อนข้างช้าและอยู่ภายใต้กระบวนการที่ค่อนข้างคล้ายกัน จึงไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคม ซึ่งต่างจากปัจจุบันที่การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นภายใต้กระบวนการที่ค่อนข้างซับซ้อนหรือวัฒนธรรมสองกระแส ส่งผลให้ผู้คนต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การเปลี่ยนแปลงจึงมักเกิดขึ้นควบคู่กับความขัดแย้งในสังคม

การประยุกต์หรือการปรับปรนวัฒนธรรมเกิดจากการที่ผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ และสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมด้วยรูปแบบใหม่ โดยการประสานวิถีการผลิตดั้งเดิมกับการผลิตสมัยใหม่ และการประสานเทคโนโลยีพื้นบ้านกับเทคโนโลยีสมัยใหม่กลายเป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสม ซึ่งนอกจากไม่ทำลายระบบคุณค่าดั้งเดิมแล้วกลับช่วยเพิ่มคุณค่าวัฒนธรรมเดิมให้สามารถรับใช้วิถีชีวิตในปัจจุบันได้มากขึ้น รวมทั้งช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคม

4) **การสร้างใหม่** หมายถึง การสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และ

อื่น ๆ นอกจากนี้การสร้างสรรค์ใหม่จะรวมไปถึงการ “ผลิตซ้ำ” หรือ “ผลิตใหม่”(reproduction) ทางวัฒนธรรมด้วย อย่างไรก็ตาม เส้นแบ่งระหว่างการประยุกต์กับการสร้างสรรค์ใหม่ทางวัฒนธรรมอาจเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก เพราะไม่มีอะไรที่เกิดใหม่โดยไม่สัมพันธ์กับสิ่งเก่า ดังนั้นประเด็นการพิจารณาจึงอยู่ที่สัดส่วนของ “ความใหม่” ที่มากกว่า “ความเก่า” เช่น การคิดค้นโปงลางซึ่งเป็นเครื่องดนตรีชนิดใหม่ในภาคอีสาน การก่อตั้งกองทุนชุมชน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เป็นต้น

กระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมตามที่กล่าวข้างต้น เป็นมิติหนึ่งของการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในระยะแรกเริ่ม และเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนในเวลาต่อมา

2.2 วัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมชุมชนก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้ดิ้นรนของคนในชุมชนเพื่อให้มีอยู่มีกิน ส่งผลให้เกิดการผลิต การอยู่ร่วมกันหรือเกิดความสัมพันธ์ทางสังคม และระบบคุณค่า ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับโลก ธรรมชาติ ชีวิต และสังคมชุมชน (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533, หน้า 13) ผลที่เกิดจากการต่อสู้ดิ้นรนร่วมกันนี้ได้ถูกสังขมไว้เป็นประสบการณ์เป็นความรู้ของชุมชน เป็นวิถีของชุมชนที่คนในชุมชนนั้นนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสงบสุข

จากที่กล่าวนี้เห็นได้ว่าโครงสร้างของวัฒนธรรมชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1) **ระบบการผลิต** หรือระบบเศรษฐกิจ หมายถึง การประกอบอาชีพหรือการทำมาหากินของผู้คนในชุมชน โดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานของการผลิต ดังนั้นระบบการผลิตของแต่ละชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับ “ภูมินิเวศ” หรือสภาพแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ เช่น ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ในระบบการผลิตหนึ่งอาจมีรูปแบบการผลิตหลายรูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลหรือพึ่งพาอาศัยกัน ความสัมพันธ์แบบทำลาย เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลต่อสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่าวัฒนธรรมชุมชนด้านการผลิต เป็นผลมาจากประสบการณ์และความรู้ที่เกี่ยวกับการผลิตดังกล่าวของผู้คนในชุมชน และสิ่งเหล่านี้ถูกนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ของชุมชน สังขมและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไป กลายเป็นวิถีให้ผู้คนในชุมชนนำมาเป็นแนวทางในการผลิต รวมทั้งการปรับใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัย

2) **ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม** หมายถึง ระเบียบ แบบแผน และกฎเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดขึ้นและนำมาใช้เพื่อการอยู่ร่วมกัน โดยมี “ภูมิสังคม” ซึ่งหมายถึงประวัติความเป็นมาและสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนเป็นพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

โดยทั่วไปความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ **ความสัมพันธ์แนวดิ่ง** เกิดจากคู่ความสัมพันธ์ที่มีอำนาจไม่เท่ากัน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่-เด็กความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการ-ประชาชน เป็นต้น ซึ่งเป็นมูลเหตุสำคัญของระบบอุปถัมภ์ในสังคมชุมชน และ **ความสัมพันธ์แนวราบ** เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากคู่ความสัมพันธ์ที่มีอำนาจเท่าเทียมกัน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกองค์กร เป็นต้น ความสัมพันธ์แบบนี้จะเป็นพื้นฐานในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และการพัฒนาตนเองของชุมชน

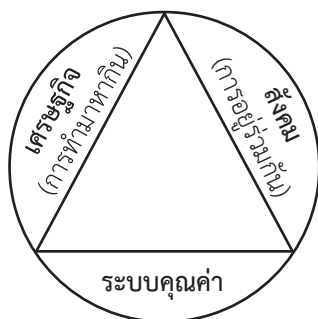
วัฒนธรรมด้านความสัมพันธ์หรือการอยู่ร่วมกันในชุมชนที่กล่าวนี้ จะสะท้อนให้เห็นจากรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏในชุมชน เช่น ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร เครือข่าย เป็นต้น

3) ระบบคุณค่า หมายถึง การให้ความหมายต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือต่อการกระทำของบุคคลและชุมชนบนพื้นฐานศาสนาและความเชื่อที่ตนยึดถือ บางครั้งเรียกว่า **ค่านิยม** ซึ่งหมายถึงคุณค่าที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยึดถือและนำมาเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของตน เช่น ระบบคุณค่าหรือค่านิยมต่อชีวิต ต่อธรรมชาติ ต่อเพื่อนบ้าน ต่อการอยู่ร่วมกัน เป็นต้น

กล่าวได้ว่าระบบคุณค่าในสังคมปัจจุบันมี 2 ระบบคือ **ระบบคุณค่าแบบแยกส่วน (part)** ซึ่งได้รับพัฒนาขึ้นเมื่อประมาณ 400 ปีที่แล้ว เป็นระบบที่มองโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายในลักษณะแยกกันเป็นส่วน ๆ โลกจึงเปรียบเสมือนเครื่องจักรขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยกลไกหรือส่วนย่อย ๆ จำนวนมาก และ**ระบบคุณค่าแบบองค์รวม (holistic)** ซึ่งได้รับการพัฒนาและเข้ามาแทนที่ระบบคุณค่าแบบเดิมเมื่อประมาณ 100 ปีมานี้ เป็นระบบที่มองโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม ไม่สามารถแยกออกได้เป็นส่วน ๆ

วัฒนธรรมชุมชนด้านระบบคุณค่า เกิดขึ้น สันสม และพัฒนาควบคู่ไปกับระบบการผลิตหรือเศรษฐกิจและระบบความสัมพันธ์หรือการอยู่ร่วมกันในชุมชน ซึ่งจะปรากฏให้เห็นในรูปประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การไหว้เจ้าที่ การทำขวัญข้าว การลงแขก การผูกเกลือ เป็นต้น

แผนภาพต่อไปนี้จะช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น ตลอดจนความเชื่อมโยงของระบบดังกล่าวกับวิถีชีวิตของผู้คนและวิถีของชุมชน

(ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม)

แผนภาพแสดงวัฒนธรรมชุมชน

การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนภายใต้องค์ประกอบที่กล่าวนี้ เป็นมิติหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในระยะแรกเริ่ม และเป็นพัฒนาการสำคัญที่ช่วยให้การดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยมีความมั่นคงมาจนถึงปัจจุบัน

2.3 บ่อเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบ่อเกิดหรือกำเนิดจากการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมที่ต้องสัมพันธ์กับคนอื่น สัมพันธ์กับธรรมชาติ (nature) หรือสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัว และสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (super nature) ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งเร้นลับหรือสิ่งอื่นที่ผู้คนที่เชื่อว่ามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของพวกเขา สรุปให้เห็นได้ดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ วิธีปฏิบัติ และวิธีให้คุณค่าที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการจัดระเบียบหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการอยู่ร่วมกัน การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่าง ๆ ของผู้คนในสังคมชุมชน ซึ่งสามารถวิเคราะห์หรือทำความเข้าใจได้จากรูปแบบของความสัมพันธ์ที่ปรากฏในสังคม เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์ด้านการผลิตและแรงงาน ความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น

2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (nature) เป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ วิธีปฏิบัติ และวิธีให้คุณค่าที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชีวิตประจำวันของผู้คน ก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถวิเคราะห์หรือทำความเข้าใจได้จากรูปแบบการผลิต การแปรรูป การจำหน่ายแจกสินค้าและผลิตภัณฑ์ และอื่น ๆ

3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (Super nature) เป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ วิธีการปฏิบัติ และวิธีให้คุณค่าที่เกี่ยวข้องกับการให้ความหมายหรือความเชื่อของผู้คนต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นสิ่งเร้นลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนยึดถือ หรือสิ่งอื่นที่มีความสำคัญต่อจิตใจของคนในสังคมชุมชน ก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยรักษาจิตวิญญาณของผู้คน รักษาครอบครัวและเครือญาติ และรักษาสังคมชุมชน ซึ่งสามารถวิเคราะห์หรือทำความเข้าใจได้จากประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การศึกษาเล่าเรียน การประกอบอาชีพ เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

2.4 พัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนในประเทศไทยในช่วงที่ผ่านมา มีลักษณะที่เป็นสากล คือการพัฒนาที่สอดคล้องกับสถานการณ์โลกทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สถานการณ์ดังกล่าวนี้ได้ส่งผลต่อทิศทางของประเทศไทยตลอดช่วง 20 ปีแรกของการพัฒนา (พ.ศ. 2504-2524) ขณะเดียวกันก็ได้มีความพยายามในการค้นหาลักษณะเฉพาะของการพัฒนาชุมชนในประเทศไทยไปพร้อมกัน และค่อย ๆ พัฒนามาสู่ลักษณะเฉพาะภายใต้บริบทของสังคมไทย ซึ่งเป็นแนวคิดและทิศทางการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2531, หน้า 355-356)

1) **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานพัฒนาชุมชนในระยะแรก** กล่าวได้ว่าจุดเปลี่ยนของการพัฒนาชุมชนในประเทศไทยเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2524 เมื่อองค์กรเอกชน (Non-Government Organization = NGO) โดยเฉพาะที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบทและนักวิชาการบางส่วนได้ร่วมกันวิเคราะห์งานหรือกิจกรรมการพัฒนาที่กำลังดำเนินการอยู่ในขณะนั้น พร้อมตั้งคำถาม 25 ข้อและจัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ **ใครพัฒนาใคร** คำถามเหล่านี้เกิดขึ้นจากงานพัฒนาที่ทำไปแล้วได้สร้างปัญหาให้ชาวบ้านมากมาย และวิธีทำงานก็ยังเป็นแบบเดิมคือ การสอน การบอกเล่า การจัดกระบวนการ และช่วยชาวบ้านทำงาน ผลจากการวิเคราะห์และการตั้งคำถามดังกล่าวได้นำไปสู่การจัดการสัมมนาเรื่อง **วัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบท** เพื่อแสวงหาแนวทางให้การพัฒนาดำเนินอยู่บนฐานสังคมวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งหมายถึงการพิจารณาสภาพที่เป็นจริงของวิถีชีวิตชาวบ้าน ความเป็นมาหรือประวัติศาสตร์ ศักยภาพและพลังที่มีอยู่ในชุมชน การสัมมนาดังกล่าวได้ข้อสรุปว่า “วัฒนธรรมกับการพัฒนาไม่ใช่สองสิ่งที่ยกออกจากกัน แต่เป็นสิ่งเดียวกัน เพราะการพัฒนาคือการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมไปสู่สิ่งที่ดีกว่า” และเห็นว่า “ไม่มีใครรู้ปัญหาของชาวบ้านได้ดีกว่าชาวบ้าน” และไม่มีใครแก้ปัญหาของชาวบ้านได้ดีกว่าชาวบ้าน ฉะนั้น การส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมตัวกันแก้ปัญหาของชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็น (สภาคธาธลิตแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2524 หน้า (6))

การพัฒนาชุมชนตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชนในระยะนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของนักพัฒนาในองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทที่เริ่ม “คืนสู่รากเหง้า” และเชื่อว่า “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” กิจกรรมการพัฒนาส่วนใหญ่จะเน้นที่การลงไปเรียนรู้จากชาวบ้านที่มีองค์ความรู้หรือชุดประสบการณ์ด้านใดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า ผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญา หรือปราชญ์ชาวบ้าน และเรียนรู้จากผู้นำกลุ่ม หรือองค์ชาวบ้าน หรือองค์กรชุมชน การเรียนรู้นี้จะดำเนินการไปพร้อมกับการสนับสนุนให้ผู้รู้และผู้นำได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ร่วมกันรวมทั้งการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ของชาวบ้านและกลุ่มหรือองค์กรชุมชน

2) **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานพัฒนาชุมชนในระยะพัฒนาเข้าสู่นโยบายของรัฐ** การดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานพัฒนาชุมชนเริ่มเป็นที่ยอมรับในหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

ทั่วไปในปี พ.ศ.2535 โดยรัฐบาลในขณะนั้นได้กำหนดให้วัฒนธรรมกับการพัฒนาเป็นประเด็นสำคัญ และบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันซึ่งอยู่ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554)

แม้ว่าการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาในงานพัฒนาชุมชนก่อนหน้านี้จะได้รับจากหน่วยงานภาครัฐ ในบางส่วน แต่ในภาพรวมยังความขัดแย้งในทางความคิดกันอยู่บ้างระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันทางวิชาการ และชาวบ้านในชุมชนซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาที่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณานโยบายของรัฐในภาพรวมก็จะพบว่ามีส่วนสำคัญที่เอื้อต่อการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานพัฒนาชุมชน กล่าวคือนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) รัฐบาลได้นำแนวคิด การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เข้ามาใช้เป็นแนวทางการพัฒนาชุมชน และได้พยายามดำเนินงานตามแนวทางนี้โดยการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านมาตั้งแต่ช่วงกลางของแผนพัฒนาฉบับดังกล่าวและต่อเนื่องมาจนกระทั่งสิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการประกาศให้วัฒนธรรมกับการพัฒนาเป็นนโยบายของรัฐในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 7 ดังกล่าวแล้ว

สำหรับหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนงานด้านนี้ในระยะแรกและผลักดันให้เข้าสู่นโยบายของรัฐได้สำเร็จคือ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) มี ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง เป็นเลขาธิการ โดยการสนับสนุนงานด้านนี้ทั้งทางวิชาการ เช่น การสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้าน พ.ศ.2533 การสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชน พ.ศ.2534 เป็นต้น การสืบค้นและจัดทำฐานข้อมูลผู้รู้และผู้รู้ และ การยกย่องคนเหล่านี้ให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมสาขาภูมิปัญญาชาวบ้าน

การได้รับการยอมรับและมีสถานภาพชัดเจนในงานพัฒนาชุมชน ส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้กลายเป็นแนวคิดกระแสหลักของการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน และเป็นพื้นฐานของนโยบายพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐบาล เช่น กองทุนหมู่บ้าน หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) 30 บาทรักษาทุกโรค เป็นต้น

2.5 ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น

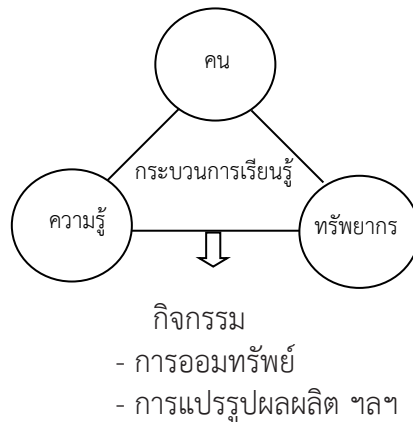
- ๑) ความรู้เดิมในเรื่องนั้นๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
- ๒) การส่งเสริมและการสืบทอดความเชื่อในเรื่องนั้นๆ
- ๓) ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่
- ๔) สถานการณ์ที่ไม่มั่นคงหรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
- ๕) รากฐานทางพระพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นๆ ที่ผู้คนยึดถือ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

2.6 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน

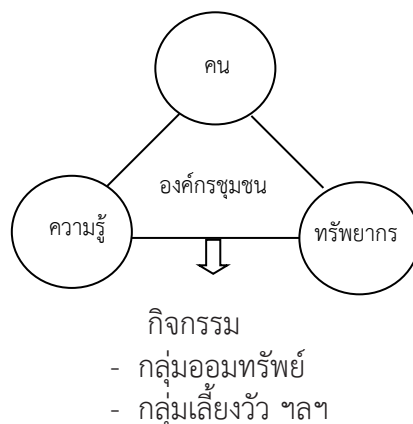
การพัฒนาชุมชนในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้พลิกบทบาทจากกระแสรองมาเป็นกระแสหลักของการพัฒนา จนถึงปัจจุบันกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

2.6.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชน ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่า “กระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจของการพัฒนาชุมชน” และกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนคือ กระบวนการที่เกิดขึ้นบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เริ่มจากง่ายไปหายาก หรือจากสิ่งใกล้ตัวไปหาสิ่งไกลตัว เพราะคนในชุมชนสามารถนำผลผลิตของตนหรือทรัพยากรธรรมชาติมาเชื่อมโยงหรือจัดการบนฐานความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลจากการเชื่อมโยงหรือการจัดการดังกล่าวจะก่อให้เกิดกิจกรรมเรียนรู้ ดังแสดงให้เห็นในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้

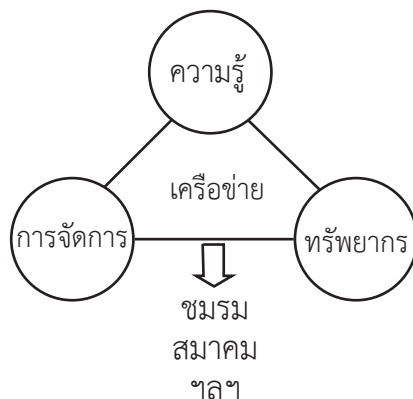
การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเป็นกระบวนการจะก่อให้เกิด องค์กรชุมชน ซึ่งเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือผลผลิต ซึ่งจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชนของชุมชน ดังแสดงให้เห็นในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพแสดงองค์กรชุมชน

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้ช่วยเชื่อมโยงองค์กรชุมชน ผลจากการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ก่อให้เกิด เครือข่ายการเรียนรู้ ขององค์กรชุมชนหรือเครือข่ายชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่องค์กรชุมชนแต่ละแห่งนำความรู้และทรัพยากรธรรมชาติหรือผลผลิตมาจัดการร่วมกัน ดังแสดงให้เห็นในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพแสดงเครือข่ายองค์กรชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ องค์กรชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดหลักในการพัฒนา สร้างความเข้มแข็ง และการพึ่งตนเองของชุมชน ผลจากการเรียนรู้บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนหลายด้าน ที่สำคัญมีดังนี้

- 1) การปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน โดยการผสมผสานระบบคุณค่าเดิมของชุมชนกับระบบคุณค่าใหม่ที่มาจากภายนอก เช่น การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ สวัสดิการชุมชน เป็นต้น
- 2) การสร้างกลไกหรือวิธีการหรือการจัดการใหม่เพื่อการพัฒนาชุมชน โดยการนำระบบการจัดการแบบพื้นบ้านบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานเข้ากับระบบการจัดการใหม่ เช่น กลุ่มองค์กรชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นต้น
- 3) การสร้างสถาบันทางสังคมใหม่เพื่อการพัฒนาชุมชน โดยการสร้างระบบคุณค่าหรือค่านิยมขึ้นมารองรับกลุ่ม องค์กรชุมชนและเครือข่ายให้มีความมั่นคงหรือมีภาวะเป็นสถาบันเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง ที่สำคัญได้แก่ **สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน** เช่น มหาวิทยาลัยชาวบ้านสงขลา ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อินแปง เป็นต้น **สถาบันจัดการทุนของชุมชน** เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน กองทุนพีช-สัตว์ ธนาคารน้ำ เป็นต้น

2.6.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 -2544) เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอยู่

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) แนวคิดการพัฒนาที่ยืดคนเป็นศูนย์กลางได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดหลักในการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามการพัฒนาตามแนวคิดนี้ยังไม่อาจคาดหวังว่าจะประสบความสำเร็จได้มากนัก เพราะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนไม่ได้เปลี่ยนวิถีปฏิบัติงานไปจากเดิม ถ้าสถานการณ์ดำเนินไปเช่นนี้การพัฒนาตามแนวคิดนี้ก็คงยากที่จะประสบความสำเร็จ

หากพิจารณาแนวคิดและทางการพัฒนาชุมชนในช่วงที่ผ่านมา พบว่าประเทศไทยได้นำแนวคิดและแนวทางการพัฒนาหลายแนวเข้ามาใช้ โดยการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับนโยบายและสภาพของชุมชนในแต่ละยุค ซึ่งพอจะสรุปให้เห็นในตารางต่อไปนี้

แนวคิด/แนวทางการพัฒนา	จุดแข็ง	จุดอ่อน
1. การพัฒนาจากบนลงล่างหรือการสั่งการ	การขับเคลื่อนงานในช่วงเร่งรัดพัฒนา	การขาดมีส่วนร่วมของประชาชน
2. การพัฒนาจากล่างขึ้นบนหรือการมีส่วนร่วม	การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน	การมีส่วนร่วมมักถูกออกแบบไว้ล่วงหน้า และดำเนินงานพัฒนาโดยใช้โครงการ
3. การพัฒนาที่ยืดประชาชนเป็นศูนย์กลางหรือยุคหลังการมีส่วนร่วม	การที่ให้คนและชุมชนได้รับการพัฒนาเต็มตามศักยภาพ	การไม่ปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติงานสุดท้ายไม่รู้ว่าเป็นใครหรือใครคือคนที่ต้องพัฒนา

จากตารางข้างต้นเห็นได้ว่า แนวคิดและแนวทางการพัฒนาชุมชนแต่ละแนวต่างมีจุดแข็งและจุดอ่อนในตัวเอง ดังนั้นการที่จะเข้าสู่การพัฒนาที่ยืดประชาชนเป็นศูนย์กลางนั้นจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีหรือรูปแบบการปฏิบัติงานใหม่ โดยการยึดหลัก 2 ประการ ดังนี้

1) การให้ความสำคัญกับกระบวนการโดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้แทนการให้ความสำคัญกับโครงการดังที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม

2) การสร้างเครื่องมือและวิธีการหรือการจัดการใหม่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนเข้าใช้ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน

กระบวนการแผนแม่บทชุมชน ซึ่งริเริ่มและพัฒนาขึ้นโดยชุมชนตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช นับเป็นแบบอย่างที่ดีที่ประชาชนได้ร่วมกันสร้างกระบวนการเรียนรู้ วิธีการหรือการจัดการ และเครื่องมือใหม่ ๆ บนฐานภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้ชุมชนและประชาชนในพื้นที่นี้ได้กลับมาเป็นศูนย์กลางหรือเป็นเจ้าของงานพัฒนาแทนการวิ่งตามกระแสที่ถูกชี้นำจากภายนอกดังเช่นที่ผ่านมา

2.6.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

1) การพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งผลให้ชุมชน “คืนสู่รากเหง้า” (เสรี พงศ์พิศ, 2546, หน้า 45) หมายถึงการสืบค้นคุณค่าอันดีงามอันเป็นจิตวิญญาณของบรรพบุรุษ ค้นหาสาระสำคัญอันเป็นวิถีของชุมชนเพื่อจะได้อนุรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์ และสร้างสรรค์ใหม่ให้เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งจะก่อให้เกิดการปรับตัวของชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน

2) การพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งผลให้เกิดการ “พึ่งตนเอง” และสร้างความ “เข้มแข็ง” ของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญที่สุดคือ ภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน (เสรี พงศ์พิศ, 2546, หน้า 53) ดังนั้นการพัฒนาชุมชนตามแนวนี้จะช่วยให้ผู้คนนำประสบการณ์และความรู้ทั้งในอดีตและปัจจุบันมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และร่วมกันสร้างความรู้ใหม่เพื่ออุดหนุนผู้คนที่เหินห่างออกจากกันให้หันกลับมาพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการพึ่งตนเองและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

3) การพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งผลให้เกิดความ “ยั่งยืน” ของชุมชน ตามที่กล่าวแล้วว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะองค์รวม ไม่แยกส่วน และให้ความสำคัญกับคุณค่ามากกว่ามูลค่า ดังนั้นการพัฒนาตามแนวนี้จึงเป็นการพัฒนาอย่าง “บูรณาการ” โดยชุมชนเป็นตัวตั้งและเชื่อมโยงงานพัฒนาของตนจากกิจกรรมหนึ่งไปสู่อีกกิจกรรมหนึ่งที่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีของชุมชน ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

บทที่ 3

การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 วิธีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในช่วงที่ผ่านมาสามารถสรุปได้ว่ามีวิธีการศึกษาหลายวิธีหรือหลายรูปแบบทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของผู้ศึกษา ในที่นี้จะนำเสนอวิธีการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา ซึ่งประกอบด้วยหลักในการศึกษา ดังนี้

1) **กระบวนการ** การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการ โดยเฉพาะ **กระบวนการเรียนรู้** ของผู้รู้หรือผู้นำ และการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้รู้หรือผู้นำกับผู้ศึกษา ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษามองเห็นและเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะต่อเนื่อง เลื่อนไหลหรือพลวัต และพัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา

การศึกษาที่ยึดหลักกระบวนการนี้จะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อผู้ศึกษาต้องเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้หรือเป็นคนใน มิใช่เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์หรือเก็บข้อมูลในฐานะ **คนนอก**

2) **วิธีการหรือการจัดการ** การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องให้ความสำคัญกับวิธีการหรือการจัดการของผู้รู้หรือผู้นำทั้งในแง่ของการแก้ปัญหาและการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งผู้รู้หรือผู้นำแต่ละคนอาจมีหลายวิธีหรือหลายรูปแบบ เช่น การแก้ปัญหาและพัฒนาระดับครัวเรือน การรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่าย เป็นต้น

ในอีกแง่หนึ่งวิธีการหรือการจัดการยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ศึกษาในเข้าสู่ความสัมพันธ์หรือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแลกเปลี่ยนรู้ดังกล่าวข้างต้น รวมทั้งการรักษาความสัมพันธ์นั้นไว้ตลอดระยะเวลาหนึ่งโดยเฉพาะในช่วงของการศึกษา โดยทั่วไปวิธีการหรือการจัดการที่นิยมใช้กันมาก คือการเข้าเป็นส่วนหนึ่งในครอบครัว ชุมชน กลุ่มหรือองค์กรชุมชนแล้วแต่กรณี โดยการนำพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม ชุมชนเข้ามาปรับใช้ เช่น เครือญาติ ความสัมพันธ์ฉันท์ญาติ การเป็นสมาชิกกลุ่มหรือองค์กร เป็นต้น รวมทั้งการจัดความสัมพันธ์หรือช่องทางในการติดต่อสื่อสารเพื่อการติดตามข้อมูลหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างใกล้ชิด

3) **เครื่องมือ** การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องให้ความสำคัญกับเครื่องมือในการเรียนรู้ของผู้รู้หรือผู้นำ ซึ่งส่วนใหญ่เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง หรือ “**ทำไปเรียนไป**” ในลักษณะ “**เรียนในสิ่งที่ต้องการทำ ทำในสิ่งที่ต้องการเรียน**”

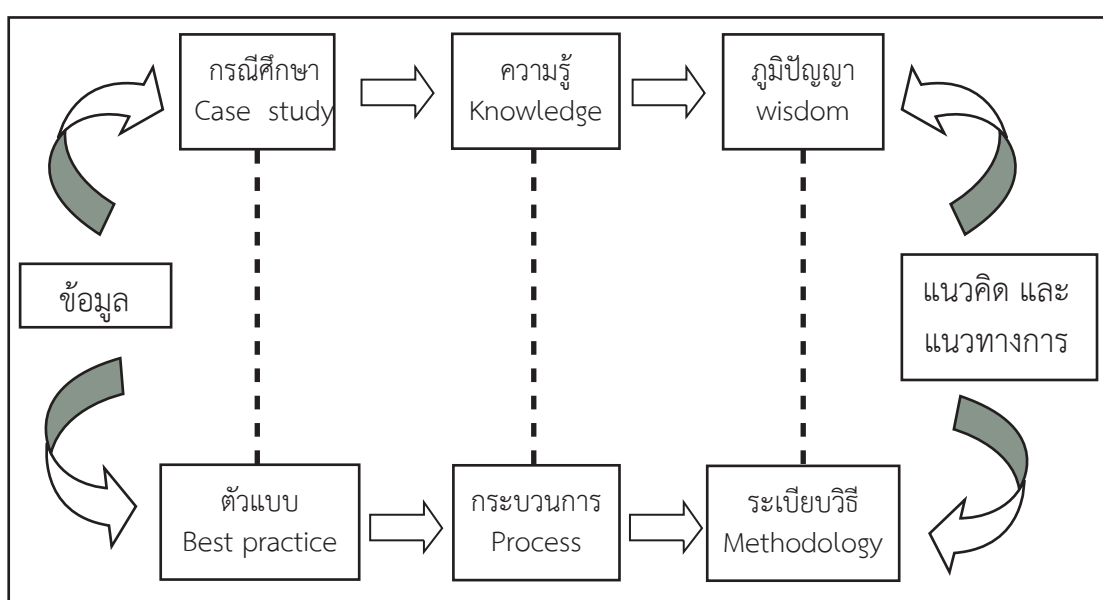
ในอีกแง่หนึ่งเครื่องมือจะรวมถึงสิ่งที่ผู้ศึกษาจะนำมาใช้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่จำเป็นและเพียงพอสำหรับการศึกษาในแต่ละกรณี โดยทั่วไปเครื่องมือในการเก็บข้อมูลมีหลายชนิด ดังนั้นผู้ศึกษาจึงต้องเลือกเครื่องมือที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและการศึกษาของตน เช่น แบบสำรวจ แบบสอบถาม แบบบันทึกประจำวัน บันทึกของหน่วยงาน กลุ่มสนทนา เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น

สิ่งที่ควรคำนึงถึงในการออกแบบและสร้างเครื่องมือ คือเครื่องมือแต่ละชนิดต้องก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้รู้และผู้ใหม่ที่เข้าร่วมในกระบวนการศึกษา เครื่องมือจึงไม่ใช่การแสวงหาเทคนิคหรือกลวิธีในการดึงข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ศึกษาเพียงฝ่ายเดียว

3.2 กระบวนการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความล้มเหลวประการหนึ่งในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในช่วงที่ผ่านมา คือการแยกกระบวนการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาออกจากกัน โดยกำหนดให้การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภารกิจสำคัญที่ต้องดำเนินการเป็นลำดับแรก เพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาดังกล่าวมาใช้ในการวางแผนและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น จุดอ่อนของการดำเนินงานตามแนวทางนี้คือ บทบาทของการศึกษาและการพัฒนาจะอยู่ที่บุคคลหรือหน่วยงานที่ทำการศึกษาและวางแผนพัฒนา ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน และหากผลการศึกษาที่ได้คลาดเคลื่อนจากความจริงก็จะนำไปสู่การวางแผนที่ผิดพลาดและเกิดความล้มเหลวของการพัฒนา

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการแก้ปัญหาและข้อผิดพลาดในช่วงที่ผ่านมาได้ข้อสรุปตรงกันว่า การศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเดียวกัน ไม่ใช่สองสิ่งที่ยกออกจากกันอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต แผนภาพข้างล่างนี้จะช่วยให้กระบวนการดังกล่าวชัดเจนขึ้น

แผนภาพแสดงกระบวนการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

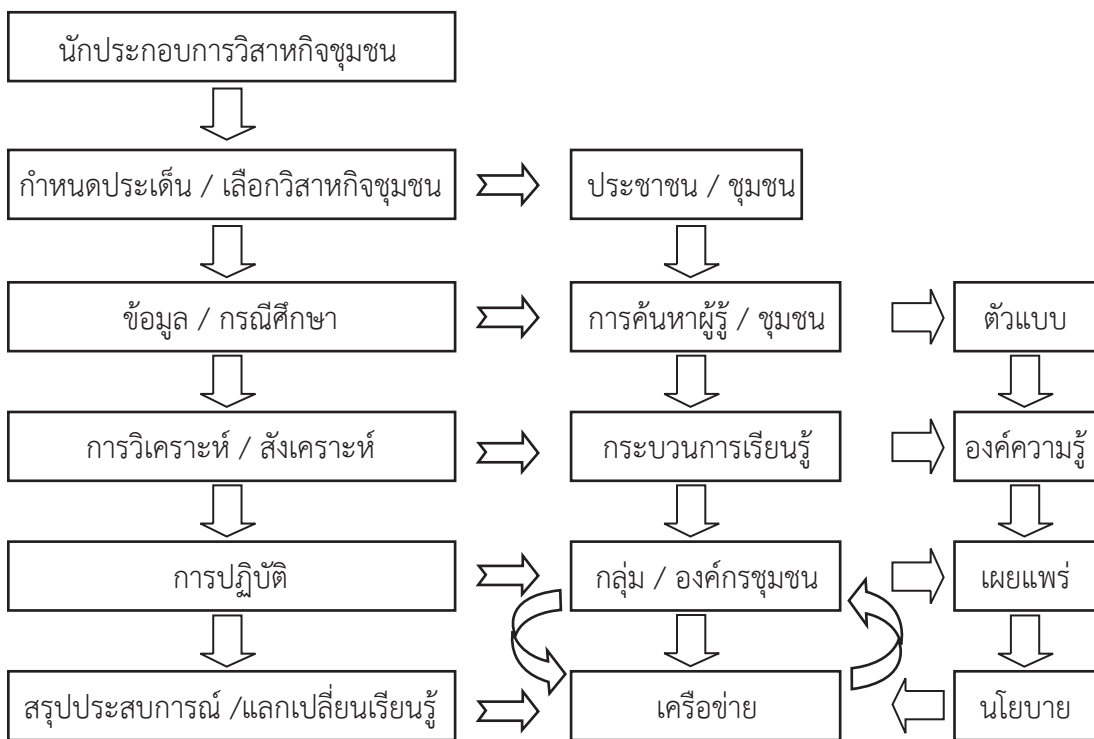
ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

จากแผนภาพข้างต้นแสดงให้เห็นกระบวนการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น เริ่มจากการศึกษาข้อมูลโดยการค้นหาผู้รู้หรือผู้นำจำนวนหนึ่งเป็น **กรณีศึกษา** เพื่อศึกษาภูมิปัญญาของคนเหล่านั้นอย่างลึกซึ้ง เช่น ภูมิปัญญาด้านการเกษตร และจากกรณีศึกษาทั้งหมดจะทำให้สามารถค้นพบ **ตัวแบบ** หรือ **แบบอย่างที่ดี** ในแต่ละด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำการศึกษา เช่น ตัวแบบด้านการจัดการดินและน้ำ การจัดการเงินทุน การแปรรูปผลผลิต การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการตลาด เป็นต้น

นอกจากนี้ผลจากกรณีศึกษาจะช่วยให้ค้นพบ **ความรู้** ที่อยู่ในตัวผู้รู้หรือผู้นำ เมื่อนำคนเหล่านี้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน **กระบวนการ** ก็จะเกิดขึ้น และนำไปสู่การสร้างสรรค **ภูมิปัญญา** หรือองค์ความรู้ใหม่และ **ระเบียบวิธี** หรือวิธีการใหม่ ซึ่งจะนำมาเป็นแนวคิดและแนวทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาการเกษตรรวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนและชุมชน

ที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่ากระบวนการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถูกทำให้เป็นกระบวนการเดียวกัน และผู้ที่มีบทบาทหลักในการพัฒนาคือผู้รู้หรือผู้นำ ไม่ใช่ผู้ศึกษาหรือนักพัฒนาซึ่งเป็นเพียงผู้สร้างกระบวนการ ผู้เชื่อมประสาน หรือผู้สร้างเครือข่าย

ปัจจุบันการศึกษาและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นตามกระบวนการที่กล่าวข้างต้นได้ถูกนำมาใช้ค่อนข้างแพร่หลาย ตัวอย่างการศึกษาและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่จะยกมาให้เห็นต่อไปนี้จะช่วยให้สามารถเข้าใจกระบวนการนี้ได้ดียิ่งขึ้น

แผนภาพแสดงกระบวนการศึกษาและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

จากแผนภาพข้างต้นเห็นได้ว่านักประกอบการวิสาหกิจชุมชนมีภารกิจหรือบทบาทสองอย่างซ้อนทับกัน คือภารกิจในการศึกษาและภารกิจในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และภารกิจหรือบทบาททั้งสองนี้ดำเนินไปในกระบวนการเดียวกัน

นักประกอบการวิสาหกิจชุมชนเริ่มต้นจากการกำหนดประเด็นหรือเลือกที่จะประกอบการวิสาหกิจชุมชนประเภทใดประเภทหนึ่งที่สุดคล้องกับพื้นฐานของประชาชนและชุมชน จากนั้นจึงศึกษาข้อมูลโดยจัดทำกรณีศึกษาจากผู้รู้หรือผู้นำชุมชนเพื่อค้นหาตัวแบบ และนำข้อมูลหรือตัวแบบที่ได้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สำหรับผู้รู้หรือผู้นำได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ระหว่างกัน องค์ความรู้ที่ได้จากกระบวนการดังกล่าวก็จะนำไปปฏิบัติหรือสร้างวิสาหกิจชุมชน โดยการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเพื่อประกอบการวิสาหกิจชุมชนตามประเด็นหรือประเภทที่กำหนดไว้ กลุ่มหรือองค์กรดังกล่าวจะเป็นผู้เผยแพร่ประสบการณ์วิสาหกิจชุมชนของตนออกสู่วงกว้าง และนักประกอบการวิสาหกิจชุมชนจะเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้โดยการจัดให้ผู้รู้หรือผู้นำวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ระหว่างกันซึ่งจะนำไปสู่การสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งร่วมกันกำหนดนโยบายในการส่งเสริมและพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

3.3 การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้นแล้วว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งลักษณะที่เป็น **นามธรรม** ซึ่งเป็นระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ภายใน เช่น โลกทัศน์และชีวทัศน์ของผู้คนและชุมชน ชีวิตและธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันในชุมชน การพึ่งตนเอง เป็นต้น และลักษณะที่เป็น **รูปธรรม** หรือรูปลักษณะภายนอกที่มองเห็นด้วยตา เช่น รูปแบบของการประกอบอาชีพ รูปแบบการจัดการหรือเทคโนโลยี รูปแบบการดูแลสุขภาพสุขภาพ เป็นต้น ดังนั้นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชนจึงมีหลายวิธี ซึ่งพอจะสรุปหลักสำคัญได้ดังนี้

1) **การประยุกต์หรือปรับระบบคุณค่า** วิธีนี้เน้นที่การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นนามธรรมไปใช้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งสามารถนำไปใช้ในสถานการณ์ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว และระบบคุณค่าเดิมไม่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตใหม่ การปรับระบบคุณค่าเก่าและสร้างระบบคุณค่าใหม่ที่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนและชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็น การประยุกต์หรือปรับระบบคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะนี้กำลังเป็นที่แพร่หลายในปัจจุบัน ซึ่งพอจะยกตัวอย่างให้เห็น ดังนี้

ในสังคมปัจจุบันนิยมนำงานหัตถกรรมพื้นบ้านมาใช้เป็นเครื่องประดับและตกแต่งอาคารบ้านเรือน เช่น การนำไขและสุมที่ใช้จับปลา มาประยุกต์เป็นโคมไฟ เป็นต้น ตัวอย่างที่ยกมานี้ได้ชี้ให้เห็นว่าคุณค่า หรือ การหน้าที่ หรือ ประโยชน์ใช้สอย ของเครื่องมือจับสัตว์น้ำเหล่านี้มีความ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

สำคัญลดลงหรือแทบจะหมดความสำคัญ เพราะการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ส่งผลให้ปลาที่มีจำนวนน้อยลง และระบบการผลิตที่ยึดหลักแบ่งงานกันทำตามความสามารถส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เลิกจับปลาและหันมาซื้อปลาเพื่อบริโภคในครัวเรือน เครื่องมือจับปลาจึงไม่มีประโยชน์หรือไม่สามารถทำการหน้าที่เดิม ดังนั้นการนำมาประยุกต์เพื่อให้เกิดประโยชน์ในสังคมยุคใหม่จึงทำให้เครื่องมือเหล่านี้กลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งภายใต้ระบบคุณค่าใหม่หรือการหน้าที่ใหม่ คือการใช้เป็นเครื่องตกแต่งบ้านเรือน การประยุกต์ดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ทั้งในแง่การอนุรักษ์และการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชน

2) การประยุกต์หรือปรับรูปแบบ วิธีนี้เน้นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมไปใช้ในการพัฒนาชุมชน โดยทั่วไปภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีรูปแบบหรือการจัดการหรือวิธีการที่หลากหลายแต่ในความหลากหลายนั้นมีจุดร่วมกันอย่างหนึ่งคือ ระบบคุณค่าของภูมิปัญญานั้น ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นามธรรม ในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว และรูปแบบหรือการจัดการแบบเดิมไม่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตของผู้คนและชุมชน ด้วยเหตุนี้การประยุกต์ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาชุมชนจึงมุ่งไปสู่รูปแบบหรือวิธีการจัดการใหม่ที่สอดคล้องกับยุคสมัย โดยคงระบบคุณค่าเดิมไว้ให้มากที่สุด ซึ่งพอจะยกตัวอย่างให้เห็น ดังนี้

การพึ่งพาอาศัยกันถือเป็นระบบคุณค่าของสังคมไทยในอดีต เช่น ชาวบ้านในอดีตสามารถพึ่งพาอาศัยกันด้านเงินทุนสำหรับการผลิตในไร่นา โดยการหยิบยืมระหว่างญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านในชุมชน แต่ในปัจจุบันการพึ่งพาอาศัยกันในรูปแบบดังกล่าวกำลังจะหมดไป เพราะญาติและเพื่อนบ้านต่างประสบปัญหาเดียวกัน คือความยากจน ดังนั้นผู้นำของชุมชนหมู่บ้านจึงเข้ามามีบทบาทในการปรับรูปแบบการพึ่งพาอาศัยกันให้สอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน โดยการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์หรือกองทุนการเงินของชุมชนขึ้นเพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าเป็นสมาชิกของกองทุนดังกล่าวและออมเงินร่วมกัน เงินที่ได้จากการออมในแต่ละเดือนก็จะให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้จ่ายตามความจำเป็น ซึ่งเป็นวิธีการหรือรูปแบบการจัดการใหม่บนพื้นฐานของระบบคุณค่าเดิมคือ การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชน

3.4 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในงานพัฒนาชุมชน

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับแล้วว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญยิ่งต่อแนวคิดและแนวทางการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชน และรัฐบาลในช่วงที่ผ่านมา ได้พยายามกำหนดนโยบายการพัฒนาที่อยู่บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว แต่นโยบายเพียงอย่างเดียวอาจไม่ใช่หลักประกันที่เพียงพอความสำเร็จ เพราะยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่เกี่ยวข้องในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในงานพัฒนาชุมชน ปัจจัยสำคัญพอจะสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) **ชาวบ้าน** หรือคนในชุมชนรวมทั้งปัญญาชนในท้องถิ่น เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นเจ้าของวัฒนธรรม มีความรู้และความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนของตนอย่างลึกซึ้งและรู้เท่าทัน วัฒนธรรมจากภายนอกที่เข้ามากระทบวัฒนธรรมของตนได้อย่างดี (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533, หน้า 117)

ปัจจุบันชาวบ้านหรือคนในชุมชนต่าง ๆ ได้ตระหนักถึงข้อเท็จจริงข้างต้นและได้สร้าง กระบวนการเรียนรู้เพื่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้ ดังกล่าวประกอบด้วยหลักสำคัญดังนี้

1.1) **การเรียนรู้เพื่อรู้จักตัวเอง** กระบวนการเรียนรู้เน้นการค้นหาค้นหาศักยภาพและข้อ จำกัดของชาวบ้านและชุมชน หรือค้นหาจุดอ่อนและจุดแข็ง หรือค้นหาสิ่งที่ตนมีและสิ่งที่ไม่มี

1.2) **การเรียนรู้เพื่อรู้จักโลก** เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งทำความเข้าใจต่อสภาพความเป็นจริงของโลก แนวคิด และแนวทางการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

1.3) **การกำหนดทิศทางของตนเอง** กระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยให้รู้จักตนเองและรู้จัก โลกที่กล่าวข้างต้น ส่งผลให้คนและชุมชนสามารถกำหนดทิศทางของเองที่จะอยู่ในโลกอย่างมีศักดิ์ศรี มี คุณภาพชีวิต และพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง

กระบวนการเรียนรู้ที่กล่าวนี้อาจเรียกว่า **ประชาธิปไตยและพัฒนา** หรือบางครั้งเรียกว่า **กระบวนการแผนแม่บทชุมชน** (เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ (บรรณาธิการ), 2545) ซึ่งเป็น เครื่องมือสำคัญที่ส่งผลให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาเป็นเจ้าของงานพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง

2) **ผู้นำศาสนา** ประกอบด้วยพระในพระพุทธศาสนา บาทหลวงในศาสนาคริสต์ และผู้นำใน ศาสนาอิสลาม เช่น อิหม่าม โต๊ะครู เป็นต้น บุคคลเหล่านี้จะมีสองฐานะในตัวเองคือ ฐานะที่เป็นชาว บ้าน และฐานะที่เป็นผู้นำทางความเชื่อและพิธีกรรม ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวบ้านและประชาชนทั่วไปให้ความเชื่อ ถือและศรัทธา ผู้นำศาสนาจึงมีบทบาทสูงในการค้นหาและสืบทอดคุณค่า สามารถตีความและประยุกต์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนของตน

ปัจจุบันมีผู้นำศาสนาจำนวนมากที่ลุกขึ้นมาปกป้อง สืบทอด และสร้างสรรค์วัฒนธรรมหรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาชุมชน เช่น การประยุกต์ประเพณีบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ ธนาคารชีวิต กลุ่ม ออมทรัพย์แบบอิสลาม เป็นต้น

3) **รัฐ** บทบาทสำคัญของรัฐคือการกำหนดนโยบาย แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าคือสาระสำคัญที่ ปรากฏในนโยบายของรัฐต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะต้องสะท้อนถึงการเคารพประชาชนหรือเคารพใน ความเชื่อของชาวบ้านและเปิดใจกว้างต่อการพัฒนาตนเองของชาวบ้าน โดยการเปิดพื้นที่หรือคืนการ พัฒนาให้แก่ชาวบ้านหรือชุมชนเพื่อให้คนเหล่านี้เป็นผู้คิด เป็นผู้ดำเนินการ และเป็นเจ้าของงานพัฒนา ชุมชนด้วยตนเอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

นโยบายการพัฒนาชุมชนของรัฐในปัจจุบันมีข้อจำกัดค่อนข้างมาก แม้ว่าได้พยายามที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา แต่รัฐยังคงเป็น “ตัวตั้ง” ในการพัฒนา ดังนั้นการปรับเปลี่ยนเชิงนโยบายจึงต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านหรือประชาชนเป็นตัวตั้งหรือเป็นเจ้าของงานพัฒนาด้วยตัวเอง ซึ่งจะต้องพัฒนาบุคลากรของรัฐรวมทั้งปรับระบบงานพัฒนาชุมชนให้มีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนาชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

4) นักวิชาการ เป็นปัจจัยสำคัญโดยเฉพาะนักวิชาการท้องถิ่นซึ่งอยู่ในฐานะ “ข้อต่อ” ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล ดังนั้นบทบาทของนักวิชาการจึงอยู่ที่การสร้างกระบวนการ ซึ่งอาจเรียกว่า **การวิจัย** ที่ชาวบ้านมีส่วนสำคัญในการค้นหาแนวคิดและแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและชุมชนของตน

ปัจจุบันนักวิชาการจำนวนมากได้ตระหนักในบทบาทข้างต้น การวิจัยชุมชนที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของและเป็นผู้วิจัยจึงได้รับการส่งเสริม และผลที่ได้จากการวิจัยดังกล่าวก็จะถูกนำมาใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านและชุมชน นอกจากนี้พบว่านักวิชาการในท้องถิ่นจำนวนมากได้มีส่วนร่วมกับชาวบ้านและชุมชนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายเพื่อการพัฒนา ซึ่งเป็นสิ่งที่คาดหวังได้ว่ากระบวนการดังกล่าวจะส่งผลต่อการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชนจะเติบโตและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว

5) นักพัฒนา เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชน นักพัฒนาอาจเป็นข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องและนักพัฒนาในองค์กรเอกชนหรือ NGOs (Non - Government Organization) เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดและทำงานร่วมกับชาวบ้านในชุมชนทำให้บุคคลเหล่านี้มีอิทธิพลหรือมีบทบาทในการตัดสินใจของชาวบ้านและชุมชน ดังนั้นนักพัฒนาต้องจึงต้องตระหนักให้มากในการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักพัฒนาจะต้องไม่ทำหน้าที่ตัดสินใจแทนชาวบ้าน แต่นักพัฒนาควรทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเป็นผู้สร้างเครือข่าย

การพัฒนาชุมชนในปัจจุบันนักพัฒนาโดยเฉพาะในองค์กรเอกชนได้เข้ามามีบทบาทค่อนข้างมาก โดยการปฏิบัติงานภายใต้โครงการต่าง ๆ เช่น โครงการเกี่ยวกับเด็ก สตรี ผู้สูงอายุ ความหลากหลายทางชีวภาพ สิทธิมนุษยชน เป็นต้น ในอดีตการทำงานของนักพัฒนาเอกชนจะมีความขัดแย้งค่อนข้างสูงกับข้าราชการหรือนักพัฒนาของรัฐ ซึ่งเป็นผลจากการใช้กระบวนการที่ต่างกันในการดำเนินงาน แต่ความขัดแย้งดังกล่าวได้ลดลงมากแล้วในปัจจุบัน เพราะนักพัฒนาทั้งสองกลุ่มได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน สิ่งที่จะต่างกันอยู่บ้างก็คือวิธีปฏิบัติงานที่นักพัฒนาในส่วนของราชการจำเป็นต้องนำระบบราชการมาเป็นกรอบ ซึ่งส่งผลให้เกิดความล่าช้าและไม่สามารถตอบสนองหรือแก้ปัญหาได้ทันเวลา อย่างไรก็ตามในอนาคตอันใกล้นี้นักพัฒนาทั้งสองกลุ่ม คงจะสามารถประสานการทำงานพัฒนาชุมชนได้มากขึ้น และสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาชุมชนได้มากยิ่งขึ้น

บทที่ 4

การพัฒนาและการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล

4.1 การพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล

1) การพัฒนาชุมชนในยุคโลกไร้พรมแดน โลกไร้พรมแดนหรือโลกาภิวัตน์ (Globalization) เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความเร็ว หลากหลาย และยึดหยุ่นอันเป็นผลมาจากการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศได้เชื่อมโยงโลกที่กว้างใหญ่ไพศาลเข้าหากันและกลายเป็นโลกใบเล็กหรือหมู่บ้านโลก (global village) ซึ่งทำให้ทุกส่วนของโลกต่างสัมพันธ์กับส่วนอื่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนหนึ่งของโลกก็จะส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นอกจากนี้การก้าวเข้าสู่โลกยุคไร้พรมแดนหรือโลกาภิวัตน์เป็นโอกาสให้ประเทศมหาอำนาจที่ครอบครองทุน ความรู้ และเทคโนโลยีที่เหนือกว่าเอารัดเอาเปรียบหรือครอบงำประเทศที่อ่อนแอกว่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดกระแสต้านโลกาภิวัตน์ (anti-globalization) หรือ **กระแสชุมชนท้องถิ่น** (Localization) ที่มุ่งนำพลังชุมชนท้องถิ่นมาใช้ในการยืนหยัดในท่ามกลางกระแสการพัฒนาจากภายนอก

สถานการณ์โลกตามที่กล่าวข้างต้นทำให้ชุมชนไม่อาจหลีกเลี่ยงผลกระทบของการพัฒนาที่มาจากภายนอกทั้งที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา ดังนั้นแนวคิดและแนวทางการพัฒนาชุมชนจึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาทั้งสองกระแส และหลีกเลี่ยงการพัฒนาที่เหวี่ยงจากกระแสหนึ่งไปสู่อีกกระแส โดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์จุดแข็งของแต่ละกระแส และนำมาเชื่อมโยงเป็นองค์ความรู้ใหม่เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดและแนวทางการพัฒนาชุมชนในปัจจุบันที่ให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล

2) **ดุลยภาพของการพัฒนา** การพัฒนาชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความสมดุลหรือการพัฒนาที่ยั่งยืน เห็นได้ว่าแนวคิดและแนวทางการพัฒนาชุมชนที่กล่าวข้างต้นได้ให้ความสำคัญกับกระแสโลกาภิวัตน์หรือภูมิปัญญาสากล และกระแสชุมชนท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะส่งผลให้การพัฒนาชุมชนเกิดความสมดุลระหว่างคุณค่ากับมูลค่า จริยธรรมกับวัตรธรรม เศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม และการเมืองกับสังคมวัฒนธรรม การพัฒนาที่ก่อให้เกิดดุลยภาพหรือการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ไม่อาจเกิดขึ้นจากการยึดถือแนวคิดและแนวทางการพัฒนาของกระแสใดกระแสหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่การผสมผสานหรือการประยุกต์แนวคิดและแนวทางการพัฒนาทั้งสองส่วนที่กล่าวนี้เข้าด้วยกันน่าจะเป็นทางเลือกที่เป็นไปได้มากที่สุดในปัจจุบัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

4.2 การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล

1) หลักการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล ปัจจุบันการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากลเป็นแนวคิดที่ไม่ได้ปรากฏเฉพาะในงานพัฒนาชุมชน แต่จะปรากฏในงานพัฒนาอื่น ๆ แทบทุกสาขา เช่น การเกษตร การศึกษา สาธารณสุข เป็นต้น ในที่นี้จะได้เสนอหลักสำคัญในการเชื่อมโยงภูมิปัญญาทั้งสองเข้าด้วยกันเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาในสาขาอื่นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1.1) **ฐานคิด** การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากลต้องตั้งอยู่บนฐานคิดของการพัฒนาที่นำไปสู่ความสมดุลหรือการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่เหวี่ยงจากระแสการพัฒนาหนึ่งไปสู่อีกกระแสหนึ่ง เช่น จากภูมิปัญญาท้องถิ่นไปสู่ภูมิปัญญาสากล จากภูมิปัญญาสากลไปสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น เพราะการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มความคิด การลดและขจัดความขัดแย้งจึงต้องสร้างการพัฒนาที่สมดุลระหว่างแนวคิดสองกระแสหรือมากกว่า

1.2) **การวิเคราะห์ระบบคุณค่า** การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากลต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ระบบคุณค่าหรือจุดแข็งของภูมิปัญญาทั้งสอง และสังเคราะห์เชื่อมโยงจุดแข็งดังกล่าวเข้าด้วยกัน เป้าหมายคือการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการพึ่งตนเองของผู้คนและชุมชน ตัวอย่างต่อไปนี้จะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจหลักการนี้ดีขึ้น

ภูมิปัญญา	นามธรรม (ระบบคุณค่า-จุดแข็ง)	รูปธรรม (แบบแผนความประพฤติปฏิบัติ)	ลักษณะเด่น
ท้องถิ่น	การพึ่งพาอาศัยกัน	การออกปาก-กินวาน	ถ้อยที่ถ้อยอาศัย
สากล	ความมีเหตุผล เชิงเศรษฐกิจ	การจ้างงาน	มูลค่าของสิ่งของเป็นตัว กำหนดการแลกเปลี่ยน

แผนภาพแสดงหลักการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลผ่านการแลกเปลี่ยนแรงงาน

จากแผนภาพข้างต้นแสดงการวิเคราะห์คุณค่าหรือจุดแข็งของภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลโดยศึกษาผ่านการแลกเปลี่ยนแรงงานในภาคใต้ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ การออกปาก-กินวาน เทียบได้กับการ “ลงแขก” ของชุมชนในภาคกลาง และการ “เอามื้อ เอาแฮง” ของชุมชนในภาคเหนือและภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ระบบคุณค่าหรือจุดแข็งของการออกปาก-กินวานอยู่ที่การพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งมีลักษณะเด่นที่การถ้อยที่ถ้อยอาศัย คือไม่มีหลักตายตัวในการแลกเปลี่ยน การให้และการรับจะเกิดขึ้นในเวลาที่เหมาะสมหรือตามความจำเป็นระหว่างชาวบ้านในชุมชน (จำนงค์ แรกพินิจ, 2537)

การปลูกพืชเพื่อการค้าได้เข้าสู่สังคมภาคใต้พร้อมกับการเข้ามาของการจ้างงาน ซึ่งเป็น ภูมิปัญญาสากล ระบบคุณค่าหรือจุดแข็งของการจ้างงานอยู่ที่ความมีเหตุผลในเชิงเศรษฐกิจหรือความ ยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน ลักษณะเด่นของการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบนี้จึงอยู่ที่การใช้มูลค่าของสิ่งของ เป็นตัวกำหนดการแลกเปลี่ยน คือการกำหนดค่าจ้างที่เป็นสัดส่วนกับเวลาทำงาน การให้และการรับจะ เกิดขึ้นทันทีทันใดแบบ “หมูไปไก่มา” หรือ “ยื่นหมูยื่นแมว”

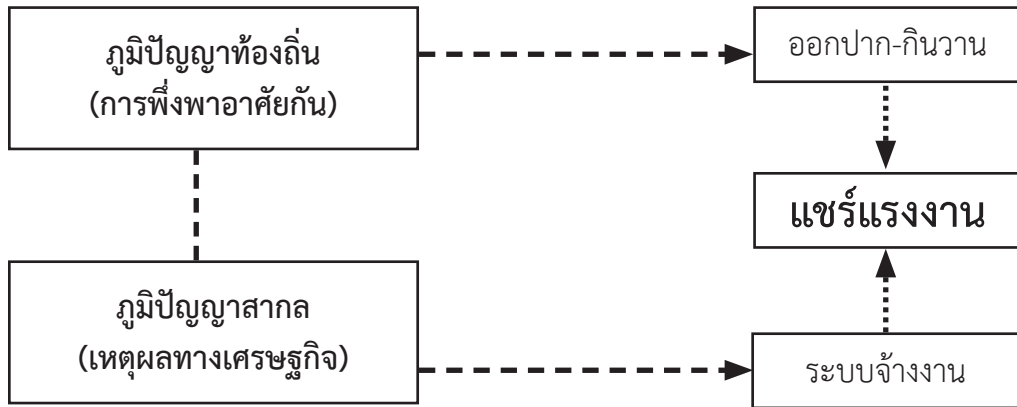
เห็นได้ว่าระบบคุณค่าหรือจุดแข็งของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ การพึ่งพาอาศัยกัน ส่วนภูมิปัญญา สากลนั้นมีจุดแข็งที่ความมีเหตุผลทางเศรษฐกิจซึ่งจะก่อให้เกิดความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน

2) วิธีการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและ ภูมิปัญญาสากลเข้าด้วยกันสามารถดำเนินการได้ 2 ขั้นตอน ดังนี้

2.1) การเชื่อมโยงระบบคุณค่า ผลจากการวิเคราะห์ระบบคุณค่าหรือจุดแข็งของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลตามที่กล่าวข้างต้น จะถูกนำมาสังเคราะห์หรือเชื่อมโยงเข้าด้วย กัน เป็นระบบคุณค่าใหม่ที่ผสมผสานระบบคุณค่าเดิมของภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล

กรณีการแลกเปลี่ยนแรงงานที่กล่าวข้างต้น การสังเคราะห์หรือเชื่อมโยงระบบคุณค่าหรือจุด แข็งเข้าด้วยกันก็จะเกิดระบบคุณค่าใหม่ของการแลกเปลี่ยนแรงงาน คือการพึ่งพาอาศัยกันและความ ยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน กล่าวคือการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นระบบการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างญาติ พี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชน และผู้ที่เข้าร่วมแลกเปลี่ยนแรงงานต้องกำหนดกติกาเพื่อให้เกิดความ ยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน เช่น กำหนดให้ผู้ที่เข้าร่วมแลกเปลี่ยนแรงงานต้องมีเพศและวัยเดียวกัน กำหนดเวลาเพื่อให้สมาชิกทุกคนเริ่มต้นทำงานและหยุดพักพร้อม ๆ กัน เป็นต้น ชาวบ้านในภาคใต้โดยเฉพาะในจังหวัดสงขลาเรียกการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบนี้ว่า **แซร์แรงงาน** ที่ผสมผสานระบบคุณค่าหรือ จุดแข็งของการออกปาก-กินวานและการจ้างงานไว้ด้วยกัน ดังได้แสดงไว้ในแผนภาพต่อไปนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

แผนภาพแสดงการเชื่อมโยงระบบคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลผ่านการแลกเปลี่ยนแรงงาน

2.2) การเชื่อมโยงรูปแบบ รูปแบบหรือรูปธรรมเป็นแบบแผนความประพฤติปฏิบัติของบุคคลหรือชุมชนในด้านใดด้านหนึ่ง เห็นได้ว่าการออกปาก-กินวาน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิมของชาวบ้านภาคใต้นั้นมีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัย ไม่มีกติกาที่เคร่งครัด ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนแรงงานแต่ละคนอาจทำงานไม่เท่ากัน และก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน ดังนั้นแชร์แรงงานจึงปรับรูปแบบการทำงานใหม่โดยการเชื่อมโยงหลักถ้อยที่ถ้อยอาศัยเข้ากับมูลค่าของสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของสมาชิก เช่น การกำหนดเพศ วัย และเวลาทำงาน เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนแรงงานได้รับแรงงานจากสมาชิกเท่า ๆ กัน

4.3 การพัฒนาและการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล

การพัฒนาตามแนวคิดของประเทศทางตะวันตกในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ส่งผลให้ประเทศไทยมีความก้าวหน้าทางวัตถุอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามความก้าวหน้าดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างผู้คน ดังจะเห็นได้จากวิาทะที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในสังคมไทยซึ่งส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญต่อความเติบโตทางวัตถุและละเลยวัฒนธรรมดั้งเดิม และดูเหมือนว่าความขัดแย้งที่กล่าวนี้ไม่เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น แต่ปรากฏให้เห็นในแทบทุกประเทศที่รับแบบอย่างการพัฒนาจากประเทศทางโลกซีกตะวันตก

โลกปัจจุบันเป็นยุคสมัยของการปะทะกันระหว่าง “คุณค่า” กับ “มูลค่า” หรือระหว่างวิถีคิดแบบองค์รวมกับวิถีคิดแบบแยกส่วน หรือระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นทุกหนทุกแห่งในโลกใบนี้ และดูเหมือนว่าการแก้ปัญหาดังกล่าวไม่อาจทำได้ด้วยการให้ความสำคัญกับวิถีคิดแบบใดแบบหนึ่ง แต่การเชื่อมโยงคุณค่ากับมูลค่าเข้าด้วยกันน่าจะเป็นทางออกที่เหมาะสมทั้งสำหรับสังคมไทยและสังคมโลก

สำหรับสังคมไทยโดยเฉพาะในชุมชนชนบทที่มีความรู้และความชำนาญในด้านคุณค่า ซึ่งเป็นผลมาจากการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่มีจุดอ่อนในด้านมูลค่าเนื่องจากเป็นสิ่งที่เพิ่งจะเข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมตะวันตก ดังนั้นการเปลี่ยนคุณค่าให้เป็นมูลค่าเพื่อการสร้างความสมดุลในการพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ควรให้ความสนใจ

ประเทศไทยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่มากในทุกพื้นที่ เช่น อาหาร การดูแลรักษาสุขภาพ ทัศนกรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนมีคุณค่าและพร้อมที่เปลี่ยนเป็นมูลค่า ถ้ามีการจัดการที่เหมาะสม

เห็นได้ว่าทัศนกรรมประเภทต่าง ๆ จำนวนมากในปัจจุบันไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ดั้งเดิม เพราะมีสิ่งอื่นเข้ามาทดแทน แต่ยังคงมีการผลิต มีการจัดการใหม่ พร้อมกับเปลี่ยนอรรถประโยชน์ของวัสดุสิ่งของเหล่านั้น จากภาชนะใช้สอยในครัวเรือนมาเป็นเครื่องตกแต่งบ้านได้ช่วยเพิ่มมูลค่าให้แก่ผู้ผลิตและสร้างเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนอย่างกว้างขวาง เช่นเดียวกับสมุนไพร การนวด และการดูแลสุขภาพแบบไทยที่นำมารวมกันในรูปของ **สปา** นี่คือการเปลี่ยนคุณค่าเป็นมูลค่าโดยการจัดการใหม่ ส่งผลให้เกิดมูลค่านับพันล้านบาทต่อปี

ข้อถกเถียงที่อาจถือว่าเป็นวิาทะยอดนิยมอย่างหนึ่งในสังคมไทย คือการปรับปรุงหรือปรับรื้ออาคารหรือสถาปัตยกรรมเก่าที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ มักส่งผลให้ผู้คนแตกแยกออกเป็นสองกลุ่ม **กลุ่มแรก** เห็นว่าการกระทำได้กล่าวเป็นการทำลายจิตวิญญาณของชุมชน และเห็นว่าสิ่งที่มีความค่าเช่นนี้ควรจะต้องหวงแหนและรักษาไว้สำหรับคนรุ่นหลัง **กลุ่มที่สอง** สนับสนุนการกระทำได้กล่าว เพราะเห็นว่าการปรับรื้อและการสร้างใหม่จะก่อให้เกิดมูลค่า เช่น อาคารเก่าหลังหนึ่ง ขนาด 4X8 เมตร มีเนื้อที่ใช้สอย 32 ตารางเมตร ถ้ารื้อออกแล้วสร้างอาคาร 4 ชั้นแทนก็ได้พื้นที่ใช้สอยทั้งสิ้น $32 \times 4 = 128$ ตารางเมตร นั่นคือมูลค่าจะมากขึ้นกว่าเดิม การสนับสนุนของกลุ่มที่สองนี้ ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาจะไม่เห็นความสำคัญหรือคุณค่าทางประวัติศาสตร์ แต่พวกเขาไม่สามารถตอบได้ว่าคุณค่าเหล่านั้นจะแปรเป็นมูลค่าได้อย่างไรถ้าไม่ทุบทิ้งแล้วก่อสร้างอาคารสมัยใหม่ และดูเหมือนว่าพวกเขาก็ไม่ได้รับคำตอบนี้จากกลุ่มแรกเช่นกัน

ในช่วงหลังข้อขัดแย้งหรือวิาทะดังกล่าวนี้มีทางออกมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้คนในสังคมไทยมีประสบการณ์มากขึ้น **ถนนคนเดิน** จึงเกิดขึ้นในย่านเมืองเก่าหลายเมือง เพื่อให้เกิดการค้าขาย การท่องเที่ยว ทำให้คุณค่าคุณค่าเปลี่ยนมาเป็นมูลค่า ส่งผลให้สถาปัตยกรรมเก่าแก่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งสามารถดำรงอยู่ต่อไป

การนำแนวคิดเรื่องคุณค่าและมูลค่ามาเป็นแนวทางในการพัฒนาและเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลในการพัฒนาชุมชน น่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นสังคมยุคหลังสมัยใหม่ที่ผู้คนแสวงหาอัตลักษณ์ ร้องหาจิตวิญญาณและวัฒนธรรมชุมชน

บทที่ 5

กรณีศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

กรณีศึกษา (case study) เป็นระเบียบวิธีอย่างหนึ่งในการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ใช้สำหรับการรวบรวมข้อมูลและการศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่งในเชิงลึก โดยการเก็บข้อมูลอย่างละเอียดเกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการศึกษา ตั้งแต่ความเป็นมาในอดีตหรือประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งรายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

กรณีศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติความเป็นมา พัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลหรือชุมชน ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งภายในและภายนอก รวมทั้งวิเคราะห์ให้เห็นว่าปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลหรือมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตหรือการดำเนินงานของบุคคลหรือชุมชน

ในที่นี้จะนำกรณีศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป

5.1 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาในระดับบุคคลหรือปัจเจกบุคคล ซึ่งอาจเรียกคนเหล่านี้ว่า ผู้รู้ ผู้ทรงภูมิปัญญา หรือปราชญ์ชาวบ้าน ในที่นี้จะยก **กรณีศึกษาเกษตรธาตุสี่** ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านการเกษตรของ **นายहन หมดหลี** มาเป็นตัวอย่าง

ประวัติชีวิต นายहन หมดหลี หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า **ปะहन** เกิดเมื่อปี พ.ศ.2471 ในครอบครัวชาวไทย นับถือศาสนาอิสลาม ณ บ้านโคกชะมวง ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา ปะहनมีพี่น้องรวม 7 คน ครอบครัวมีฐานะค่อนข้างยากจน มีที่นาและสวนประมาณ 4-5ไร่ พ่อแม่และลูกๆจึงช่วยกันทำกินในที่ดินผืนนี้ ทำนาและทำสวน โดยเฉพาะการทำสวนผลไม้แบบดั้งเดิมที่เรียกว่าสวนสมรม หรือการเกษตรผสมผสาน สำหรับพ่อของปะहनนั้นมีความรู้ด้านสมุนไพรอยู่บ้างจึงยึดอาชีพหมอยาพื้นบ้านอีกทางหนึ่งด้วย

ปะहन เริ่มเข้าเรียนหนังสือเมื่ออายุ 8 ปี หลังสงครามมหาเอเชียบูรพาสงบลง โดยเข้าเรียนที่โรงเรียนบ้านลานควาย อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา เมื่อจบชั้นประถมปีที่ 4 ได้เดินทางไปเรียนต่อในโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามหรือโรงเรียนปอเนาะที่อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ใช้เวลา 8 ปี ศึกษาศาสนาอิสลามอยู่ที่นั่น เมื่อจบชั้นสูงสุดของโรงเรียนแห่งนี้แล้วก็ได้เดินทางไปศึกษาต่อที่ปอเนาะสุโหงติบา ประเทศมาเลเซีย ปะहनเรียนอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 2 ปี พ่อถึงแก่กรรมจึงต้องเดินทางกลับ

ภูมิลำเนา และต่อมาได้แต่งงานกับนางมาเรียม ชาวบ้านบนควน ตำบลเขาพระ อำเภอรัษฎุมิ จังหวัด สงขลา จึงได้มาตั้งรกรากทำกินที่บ้านภรรยา

ปัจจุบัน ปะหรน หมัดหลี อาศัยอยู่ที่บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 6 ตำบลเขาพระ อำเภอรัษฎุมิ จังหวัด สงขลา ยึดอาชีพทำสวนผลไม้และสวนยางพารา สามารถเลี้ยงดูและส่งเสียลูกทั้ง 11 คนให้ได้รับการ ศึกษาอย่างทั่วหน้า

โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ปะหรน หมัดหลี เป็นมุสลิมที่เคร่งครัดในหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม เชื่อว่าอัลเลาะห์ทรงสร้างโลก พระองค์เป็นผู้บันดาลให้เกิดน้ำ ดิน ลม และไฟ น้ำเกิดขึ้นก่อนทุกสิ่งทุกอย่าง และเป็นต้นกำเนิดของสรรพชีวิตทั้งมวลบนโลกนี้ โลกในบั้นปลายจะถูกทำลายลงด้วยลม และทุกอย่างจะเกิดขึ้นใหม่โดยมีน้ำเป็นจุดเริ่มต้น

พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ขึ้นจากดิน พระองค์ประสงค์ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่เบียดเบียน ชิงกันและกันและไม่เบียดเบียนธรรมชาติ แต่ความโลภทำให้มนุษย์ต้องเข่นฆ่าและแย่งชิงกันอย่างไม่มี สิ้นสุด

ปะหรน เชื่อว่าภายใต้หลักคำสอนของศาสนาอิสลาม วิถีชีวิตของคนเรานั้นขึ้นอยู่กับทางเลือก และสำนึกของตนเอง คำสอนในศาสนาอิสลามได้ชี้ให้เห็นว่าคนเราควรเลือกเดินทางไหน อย่างไร

สิ่งที่ ปะหรน ยึดถือในการดำเนินชีวิตคือ การไม่เบียดเบียนคนอื่น ไม่ทำลายสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ต่อตนเอง ต่อผู้อื่นและต่อสัตว์อื่น การตัดฟันต้นไม้โดยไม่เป็นประโยชน์ถือเป็นบาปเช่นเดียวกับการทำลาย ชีวิตสัตว์ ปะหรน จึงย้ำอยู่เสมอว่า “อย่าลืมนะฮัจญ์ ทุกสิ่งทุกอย่างได้จากธรรมชาติและกลับเข้าสู่ ธรรมชาติ”

ในความเห็นของปะหรน การทำสวนผลไม้และสวนยางพาราที่ทำอยู่นั้น เป็นไปตามหลักคำสอน ในศาสนา ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่าย “เราได้ สังคมได้ และสิ่งแวดล้อมได้”

การเรียนรู้ เนื่องจาก ปะหรน มีพื้นเพจากครอบครัวชาวนาได้เรียนรู้และทำการเกษตรมาตั้งแต่ วัยเด็ก นอกจากนี้ยังได้รับความรู้พื้นฐานด้านสมุนไพรจากพ่อ ซึ่งเป็นหมอยา ปะหรนเองก็ได้แสวงหา ความรู้ทางด้านนี้เพิ่มเติมตลอดมาทั้งการศึกษาด้วยตัวเอง และเข้ารับการอบรมด้านเภสัชวิทยาตาม ตำรับแพทย์แผนโบราณของไทย ปัจจุบัน ปะหรน จึงมีอาชีพหมอยาสมุนไพรควบคู่กับการทำสวน ยิ่ง กว่านั้น ปะหรนได้นำความรู้ด้านเภสัชวิทยามาเป็นแนวทางในการจัดระบบความคิด กระทั่งนำไปสู่รูปแบบ การทำสวนผลไม้ของตนในเวลาต่อมา

จากประสบการณ์ในวัยเด็ก ปะหรน พบว่าการทำสวนแบบเก่าหรือการทำสวนแบบโบราณอย่าง ที่เคยช่วยพ่อแม่ทำมานั้นสะเปะสะปะเกินไป เพราะปลูกปลูกไม้ผลหลายชนิดทำให้ได้รับผลไม่เต็มที่ การ ปลูกก็ไม่ได้คิดว่าไม้ผลชนิดใดจะอยู่ร่วมกันได้หรือไม่ คือยังหาหลักเกณฑ์ไม่ได้ ดังนั้นเมื่อ ปะหรนได้ แยกครอบครัวออกมาและเริ่มทำสวนของตนเอง ก็พยายามคิดหาวิธีการที่จะนำไม้ผลหลายชนิดมาปลูก รวมกัน เพื่อศึกษาว่าไม้ผลชนิดใดจะปลูกรวมกันได้บ้าง และเมื่อปลูกแล้วจะได้ผลผลิต

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

หรือไม่ อย่างไร ปะหรนเริ่มทดลองทำสวนตามความคิดของตนเอง และมักพูดเสมอว่า “สวนของปะหรนไม่ใช่สวนพ่อเฒ่า” นั่นคือไม่ได้นำความคิดของคนเฒ่าคนแก่แบบโบราณมาทั้งหมด แต่ใช้ความคิดของตัวเองด้วย “สวนของปะหรนไม่ใช่สวนของใคร ไม่เหมือนของคนโบราณ แต่จะให้เหมือนของคนปัจจุบันก็ไม่เหมือน”

เมื่อ 40 กว่าปีที่แล้ว ปะหรน หมัดหลี่ เริ่มทำสวนผลไม้บนพื้นที่ 10 ไร่ ในขณะที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูลูก จำนวน 11 คน จึงต้องคิดหาวิธีเพื่อให้มีรายได้มาเลี้ยงดูครอบครัวอย่างเพียงพอ ปะหรนคิดว่า ถ้าปลูกพืชเพียงชนิดเดียวเต็มพื้นที่ก็จะเก็บผลได้ครั้งเดียวในหนึ่งปีเฉพาะในฤดูกาลของมัน แต่ก่อนและหลังฤดูกาลนั้นจะมีรายได้จากทางใดมาจุนเจือครอบครัว ปะหรนพิจารณาว่าไม้ผลหลายชนิดให้ผลผลิตไม่พร้อมกัน ถ้านำมาปลูกรวมกันในสวนก็สามารถเก็บเกี่ยวดอกผลได้หลายช่วงหรือตลอดปี ทำให้รายได้ไม่ขาดตอน และในระหว่างที่สวนยังไม่ให้ผลผลิต ปะหรน ก็แก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการปลูกพืชที่ให้ดอกออกผลระยะสั้นแซมลงไป เช่น กลั้ว สับประรด และพริก เป็นต้น จากความคิดดังกล่าวปะหรนจึงตัดสินใจปลูกไม้ผลหลายชนิดในสวนแทนการปลูกพืชชนิดเดียว

ปะหรน หมัดหลี่ไม่ได้ต่อต้านการเกษตรสมัยใหม่ แต่พิจารณาว่าเกษตรสมัยใหม่เหมาะกับชาวสวนรายใหญ่ ซึ่งมีทุนรอนเพียงพอที่จะจัดหาวัสดุอุปกรณ์ ปุ๋ย และสารเคมีมาใช้ สำหรับตนเองซึ่งชาวสวนรายย่อยแล้วสิ่งเหล่านี้เป็นภาระที่หนักมาก จนถึงที่สุดก็ไม่อาจทำตามรูปแบบของเกษตรสมัยใหม่ได้ ผลผลิตที่ได้จึงต่ำลง ความยากลำบากในการดำรงชีวิตและหนี้สินก็จะตามมา ปะหรนจึงให้ข้อคิดสั้นๆแต่กินใจว่า “ถ้าเราทำตามเกษตรสมัยใหม่ก็ต้องทำตามทั้งหมด แต่ถ้าไม่ทำตามก็ไม่ต้องทำตามทั้งหมด”

ทุกวันนี้ ปะหรน หมัดหลี่ สามารถขยายพื้นที่ทำกินออกไป จำนวน 70 ไร่ เฉพาะส่วนที่เป็นสวนผลไม้มี 4 แปลง ปลูกไม้ผล 19 ชนิด อันได้แก่ ทุเรียน จำปาตะ สะตอ ลางสาด ละมุด ฝรั่ง มังคุด เงาะ ละมู ลองกอง มะขาม กาแฟ มะนาว มะพร้าว ฝรั่ง ขนุน กระท้อน เนียง พริกไทย และมีไม้โตเร็ว เช่น เมียงอาม และจวงหรือเทพธำโร เป็นต้น

ธาตุสี่: การเลือกสรรพืชพันธุ์เข้าสู่ระบบ “...ทดลองมานานพอสมควรว่าจะเอาไม้ชนิดใดมาปลูกด้วยกัน เมื่อปลูกแล้วมันจะเข้ากันได้หรือไม่ จะได้ผลหรือไม่ คือเราไปยืนดูไม้ผลนี้มันมีธาตุอะไร เราปลูกเข้ากันได้หรือไม่”

การทดลองดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่ ปะหรน สำนึกว่า ธรรมชาติของต้นไม้มีธาตุสี่คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จะขาดธาตุใดธาตุหนึ่งไม่ได้เช่นเดียวกับคน ดังนั้นการที่จะปลูกต้นไม้ชนิดใดจึงพิจารณาว่าไม้นั้นมีธาตุใด เมื่อนำไปปลูกรวมกับไม้อื่นที่มีธาตุเหมือนกันหรือต่างกันจะเข้ากันได้หรือไม่ อย่างไร

ปะหรน อธิบายว่า ต้นไม้ทุกชนิดมีธาตุสี่อยู่ในตัว แต่อาจมีธาตุใดธาตุหนึ่งมากกว่าธาตุอื่น เช่น มังคุด มีธาตุดินกับธาตุน้ำมาก ส่วนธาตุลมและธาตุไฟมีน้อย ยางพารามีธาตุไฟมาก และกลั้วมีธาตุน้ำมาก เป็นต้น ความรู้เกี่ยวกับธาตุสี่นี้ ปะหรนได้มาจากการศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณ

อย่างไรก็ตาม ปะหรน มีวิธีง่าย ๆ ในการทดสอบธาตุสี่ของต้นไม้ โดยเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของ ลำต้นมาเคี้ยว พอรู้รส ก็จะบอกได้ว่าต้นไม้นั้นมีธาตุใดมากหรือน้อย ตามธรรมชาติต้นไม้ส่วนใหญ่มีรส มากกว่าหนึ่งรสเสมอ ดังนั้นเมื่อเคี้ยวครั้งแรกจึงอาจจะได้รสผัด อีกสักครู่หนึ่งจะมีรสหวานหรือจืดตาม มา ไม้ที่มีรสผัดนำแสดงว่ามีธาตุลมมาก รสจืดเป็นธาตุน้ำ รสเผ็ดหรือร้อนเป็นธาตุไฟ และระหว่างจืด กับขมเป็นธาตุดิน

ผลการทดลองนำไม้ผลชนิดต่างๆมาปลูกรวมกันในส่วนนบเป็นเวลานานพอสมควร ปะหรน สรุปได้ว่าไม้ที่มีธาตุเหมือนกันจะอยู่ร่วมกันไม่ได้ ถ้ามีไฟก็ต้องมีน้ำมาดับ ดังนั้นการนำไม้ผลชนิดต่าง ๆ มาปลูกในส่วน ปะหรน คำนี้ถึงเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ และได้แยกไม้ที่มีธาตุเหมือนกันออกจากกัน ปะหรน หมัดหลี่ได้ใช้ความรู้เรื่องธาตุสี่ตามที่กล่าวมาเป็นหลักในการคัดเลือกพันธุ์ไม้เข้าสู่ระบบหรือสวนที่ สร้างขึ้น ทำให้ได้ไม้ผลที่มีธาตุเข้ากันได้มาปลูกไว้ด้วยกัน และเกิดการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างต้นไม้ชนิด ต่าง ๆ เมื่อไม่มีลักษณะขัดแย้งหรือทำลายกันเอง ระบบสวนจะเกิดความสมดุล ต้นไม้แต่ละชนิดจึงให้ ดอกออกผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ระบบย่อยในส่วนใหญ่ ความรู้ที่ได้จากธาตุสี่ ช่วยให้ ปะหรน สามารถกำหนดภาพรวมหรือ ระบบของสวนผลไม้ และจากประสบการณ์อันยาวนานนี้เองทำให้ ปะหรน พบข้อสังเกตบางอย่างคือไม้ ผลบางชนิดถึงแม้ธาตุต่างกัน ซึ่งตามหลักธาตุสี่สามารถนำมาปลูกรวมกันได้ แต่ถ้านำมาปลูกโดยไม่คำนึง ถึงระยะห่างก็จะให้ผลผลิตไม่เต็มที่ ดังนั้น ปะหรน จึงหันมาให้ความสนใจการจัดระยะการปลูกควบคุมไป ด้วย โดยอาศัยหลักเกณฑ์ 2 อย่าง ดังนี้

อย่างแรก คือการให้ดอกออกผลของพืช ไม้ผลโดยทั่วไปจะให้ดอกออกผล 2 ลักษณะคือ บาง ชนิดให้ดอกออกผลบริเวณปลายยอดของกิ่ง เช่น มังคุด เงาะ และสะตอ เป็นต้น บางชนิดให้ดอกออกผล บริเวณลำต้นหรือกิ่ง เช่น ทุเรียน จำปาตะ และลองกอง เป็นต้น การนำไม้ผลที่ให้ดอกออกผลในลักษณะ แรกมาปลูกรวมกัน จะต้องจัดระยะให้เหมาะสม โดยไม่ให้ทรงพุ่มของต้นไม้ติดกันหรือซ้อนทับกัน ส่วน ไม้ที่ให้ดอกออกผลที่ลำต้นหรือกิ่งนั้นสามารถปลูกติดกันได้

อย่างที่สอง คือความต่างระดับของพืช ปะหรนปลูกไม้ทุกชนิดด้วยเมล็ด และปลูกเป็นกอ คือ หลุมหนึ่งจะปลูกไม้ผลลงไป 3 ชนิดเป็นพืชหลักของสวน ได้แก่ ทุเรียน มังคุด และกลางสาด เมื่อไม้แต่ละ ชนิดเจริญเติบโตเต็มที่แล้ว ทุเรียนจะอยู่สูงสุด ปะหรนได้อธิบายว่าทุเรียนเป็นพืชตระกูลสูง จึงไม่อยู่ใน ที่ต่ำ ถัดลงมาคือกลางสาดและมังคุดตามลำดับ กลางสาดนั้นแม้ว่าจะมีระดับใกล้เคียงกับมังคุดอยู่บ้าง แต่ การให้ดอกออกผลของไม้ทั้งสองชนิดนี้ต่างกันจึงไม่มีผลกระทบต่อกัน อีกทั้งมังคุดเป็นพืชที่มีธาตุน้ำและ ธาตุดินมากจึงเอื้อต่อกลางสาดและทุเรียน ไม้ผลทั้งสามชนิดนี้จึงอยู่รวมกันได้

ตามที่กล่าวข้างต้นเห็นได้ว่า ปะหรนได้นำความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของพันธุ์ไม้เข้ามาจัดระบบ การเพาะปลูก แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้กรอบใหญ่คือ ธาตุสี่

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

จากธรรมชาติสู่การผสมผสาน นอกจากสวนไม้ผลแล้ว ปะหรนยังมีสวนยางพาราอีก 2 แปลง แปลงหนึ่งเป็นสวนแบบเก่าหรือแบบป่ายาง ซึ่งนอกจากจะมียางพาราเป็นพืชหลักแล้ว ยังมีไม้ผลอื่น เป็นต้นว่า จำปาตะ สะตอ และเหียง ส่วนไม้โตเร็วมีเมี่ยงอาม และเทพธาโร เป็นต้น ไม้เหล่านี้ปลูกไว้ใช้สอยยามจำเป็น นอกจากนี้ใช้เองแล้วยังได้แบ่งปันให้เพื่อนบ้านอีกด้วย สำหรับจวงหรือเทพธาโรนั้นเป็นพืชสมุนไพร มีสรรพคุณเป็นยาแก้ลม และอีกแปลงหนึ่งเป็นสวนยางสงเคราะห์ ซึ่งปลูกยางพันธุ์ดีเพียงอย่างเดียว

ปะหรนเล่าให้ฟังว่า ไม้ผลและไม้โตเร็วที่อยู่ในป่ายางเป็นของที่มีมาก่อนปลูกยางพารา การที่ปะหรนไม่ตัดฟันไม้เหล่านี้ เพราะเห็นว่าเป็นพืชชาตุน้ำ ซึ่งเข้ากันได้ดีกับยางพาราซึ่งมีธาตุโพแทสเซียม นอกจากนี้เมี่ยงอามเป็นไม้ที่มีลำต้นสูง จึงเป็นพืชต่างระดับกับยางพารา ส่วนสะตอและเหียงเป็นพืชที่ให้ผลบริเวณปลายยอด จึงต้องระวังไม่ให้กิ่งของสะตอและเหียงไปซ้อนทับกับยางพาราเพราะจะทำให้ผลผลิตต่ำ ดังนั้น ปะหรน จึงเว้นสะตอและเหียงไว้เพียงไร่ละ 3-4 ต้น ส่วนจำปาตะปลูกแซมไว้ทั่วสวนยาง เพราะเป็นพืชที่ให้ผลบริเวณลำต้นและกิ่ง จึงไม่มีปัญหาเมื่ออยู่ร่วมกับยาง

ปะหรนวางแผนไว้ว่า เมื่อสวนยางสงเคราะห์พ้นจากข้อบังคับของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางแล้วก็จะปลูกจำปาตะให้เต็มพื้นที่ต่อไป

การปลูกและดูแล ปะหรน หมัดหลิปลูกต้นไม้ทุกชนิดด้วยเมล็ด ตอนแรกจะปลูกกล้วยลงไปก่อนเพื่อให้ร่มเงาแก่ไม้ผลในช่วงแรกของการเจริญเติบโต และกล้วยเป็นพืชที่มีชาตุน้ำจึงไม่มีอันตรายต่อพืชอื่นทุกชนิด การปลูกพืชด้วยเมล็ดก็ไม่ต้องใช้จอบ เพียงใช้มีดพรวนดินให้พอฝังเมล็ดได้เท่านั้น เมื่อเมล็ดงอกก็คอยดูแลไม่ให้มีไม้เลื้อยขึ้นปกคลุม ดังนั้นเครื่องมือทำสวนของปะหรนใน ปีแรกจึงมีเพียงมีดพรวน ปีที่สองจึงใช้จอบขยายหลุมให้ต้นไม้ที่ปลูกไว้ นอกจากนี้การที่ปะหรนปลูกต้นไม้เป็นกอ คือหลุมเดียว 3 ต้น ได้แก่ ทุเรียน ลางสาด และมังคุด ซึ่งเข้ากันได้ดีแล้ว ไม้ผลแต่ละชนิดนี้ยังมีศัตรูที่ต่างกันจึงมีโอกาสรอดสูง

ปะหรนได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการปลูกต้นไม้ด้วยเมล็ดว่า ปีแรกอาจโตช้าบ้างเมื่อเปรียบกับการปลูกด้วยวิธีอื่น แต่พอถึงปีที่สามก็จะโตเร็วอย่างเห็นได้ชัด และการปลูกด้วยวิธีนี้ไม่ต้องดูแลเอาใจใส่มากนัก ถ้าต้องการให้ได้ไม้ผลพันธุ์ดีก็ใช้วิธีตัดตาหรือเสียบยอดเข้าช่วย สิ่งสำคัญที่สุดคือ การปลูกด้วยวิธีนี้เหมาะกับสภาพพื้นที่สวน ซึ่งเป็นควนหรือที่สูงค่อนข้างลาดชัน ต้นไม้ที่ได้มีระบบรากแข็งแรงไม่โคนล้มง่าย

ด้านการดูแลต้นไม้ ปะหรนปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ตัดแต่งกิ่ง ด้วยเห็นว่ากิ่งไม้ที่อยู่ล่างสุดจะทำหน้าที่คลุมโคนต้นไม้ไม่ให้ร้อนจัดในฤดูแล้ง ส่วนกิ่งที่สมควรผลัดก็จะร่วงหล่นไปเอง ดีกว่าคนไปตัดแต่งมัน ปะหรน กล่าวว่า “พุดง่าย ๆ มันอยู่ไม่ได้มันต้องไปเอง ธรรมชาติจัดการเอง เราไม่จำเป็นต้องไปตัดฟันมัน”

ปะหรณมีหลักปฏิบัติในการถากหญ้าในสวนว่า “เดือนยี่เดือนสามอย่าถากหญ้าออก เดือนหกเดือนเจ็ดแล้วค่อยถาก” เพราะตั้งแต่เดือนยี่เป็นต้นไปจะเริ่มเข้าหน้าร้อนจึงควรปล่อยหญ้าในสวนไว้คลุมดิน จนถึงเดือนหกฝนเริ่มตกจึงถากหญ้าออกจากสวน

ดินและปุ๋ย ก่อนจะปลูกไม้ผลชนิดใดลงในสวนปะหรณจะทดสอบดินก่อนทุกครั้งว่าดินบริเวณนั้นเหมาะสมกับไม้ชนิดใด การทดสอบใช้วิธีง่าย ๆ คือนำเมล็ดของไม้ผล 3-4 ชนิดที่ต้องการปลูกลงในดินพร้อมกัน ให้การดูแลเหมือนกัน เมื่อเมล็ดงอกขึ้นมา 5-6 เซนติเมตรก็สามารถสังเกตเห็นได้ว่าไม้ชนิดใดขึ้นได้ดีกว่ากัน แสดงว่าดินบริเวณนั้นเหมาะสมกับไม้ผลชนิดนั้น

ปะหรณชุดและไถพรวนดินเป็นบางจุด เฉพาะบริเวณที่มีดินแข็งเกินไปเท่านั้น ถ้าดินดีอยู่แล้วก็ไม่จำเป็นต้องชุดหรือไถอีก

ปะหรณใช้ปุ๋ยจากธรรมชาติ เช่น หญ้า ไม้ผุ และมูลสัตว์ ทั้งยังให้ความเห็นอย่างแหลมคมว่า “ปุ๋ยอยู่ที่พรวนและจอบ” เมื่อถากหญ้าก็จะตายและเน่าเปื่อยกลายเป็นปุ๋ย สำหรับปุ๋ยเคมีนั้นปะหรณให้ความเห็นว่า “เราคนจน ปุ๋ยเกษตรราคาแพง เอาเงินนั้นไว้ให้ลูกไปโรงเรียนดีกว่า” อย่างไรก็ตามในอดีต ปะหรณ เคยใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีปราบศัตรูพืชในสวนทุเรียนอยู่บ้าง ผลปรากฏว่าทุเรียนในสวนตายผิดปกติ ตั้งแต่นั้นมา ปะหรณได้เลิกใช้สารเคมีทั้งสองประเภทนั้นโดยเด็ดขาด

ความสัมพันธ์ระหว่างต้นไม้ ปะหรณได้ให้ความเห็นว่าโดยธรรมชาติแล้วต้นไม้แต่ละชนิดจะพึ่งพาอาศัยกัน ผลจากการสังเกต ปะหรณพบว่า ต้นไม้บางชนิดช่วยให้ไม้อื่นที่อยู่ใกล้เคียงไม่มีโรคและศัตรูพืชรบกวน ที่พบอย่างแน่ชัด ได้แก่ มังคุด เพราะมังคุดเป็นพืชที่มีธาตุดินและน้ำเพื่อคลุมพืชอื่น และมังคุดยังมียางออกจากลำต้น และยางนี้ไม่มีแมลงมากัดกินจึงน่าจะมีตัวยางบางอย่างอยู่ในตัวของมัน ดังนั้นยางมังคุดจึงน่าจะมีประโยชน์ต่อต้นไม้ชนิดอื่นที่อยู่ใกล้เคียง

นอกจากนี้ ปะหรณได้กล่าวอีกต่อไปว่าสะดวกที่ปลูกไว้ในสวนจำนวน 40 ต้น โดยไม่ปะปนกับไม้อื่นออกฝักน้อยกว่าที่ปลูกรวมกับทุเรียน ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการพึ่งกันระหว่างต้นไม้สองชนิดนี้

การเกษตรของคนยาก คนยากจนมีทุนน้อย เมื่อทำการเพาะปลูกจะรอนานไม่ได้ ต้องรีบเร่งให้มีผลผลิตเพื่อกินเพื่อขายโดยเร็ว ปะหรณ หมัดหลิ ได้เสนอวิธีการสำหรับเกษตรกรยากจนว่า ชั้นแรกต้องปลูกไม้ล้มลุกก่อน รอเวลาประมาณ 3 เดือนได้ผลผลิต เช่น พริก มะเขือ ผัก กัลย ฯลฯ เมื่อถึงเดือนที่ 6 ครอบครัวยังมีรายได้เพิ่มขึ้น และชั้นต่อมาคือ ปลูกไม้ยืนต้นลงในที่ดินเพื่อผลผลิตในระยะยาว ระหว่างที่ไม้ผลยังไม่ให้ดอกผล เกษตรกรต้อง “กินกึ่ง” ของไม้เหล่านั้นก่อน คือการขายพันธุ์ไม้ อาจทำด้วยวิธีการตอน ตัดตา หรือเสียบยอดแล้วแต่ความถนัด โดยวิธีนี้เกษตรกรจะแก้ปัญหาความยากจนระหว่างรอผลผลิตได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

คีนส์ภูมิปัญญาไทย ความรู้เรื่องธาตุสี่เป็นความรู้สำคัญที่คนไทยในอดีตนำมาอธิบายการเกิดและการแตกดับของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกและจักรวาล คนไทยในสมัยก่อนได้นำความสมดุลของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟในร่างกายคนมาเป็นหลักสำคัญของแพทย์แผนไทย นั่นคือการปรับธาตุสี่ในร่างกายให้อยู่ในภาวะสมดุล และขณะเดียวกันความสมดุลนี้ต้องสัมพันธ์สอดคล้องกับจักรวาลด้วย

เมื่อมีการนำธาตุสี่มาใช้ด้านการเกษตรถือได้ว่าองค์ความรู้ของภูมิปัญญาไทยนั้น ถูกนำมาใช้ครอบคลุมกิจกรรมการผลิตของมนุษย์ในการที่จะให้ได้มาซึ่งปัจจัยสี่ เป็นการยืนยันว่าทฤษฎีการเกษตรที่คล้อยตามกฎเกณฑ์ธรรมชาตินั้นให้ประโยชน์สูงสุดแก่มนุษย์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

กล่าวได้ว่า ปะหรน หมัดหลี่ คือผู้เชื่อมต่อกับภูมิปัญญาของบรรพบุรุษกับวิทยาการของโลกสมัยใหม่ ส่วนของปะหรนคือ ห้องทดลอง คือห้องเรียนของเกษตรกร และนักวิชาการหลายสาขาจากทั่วประเทศและทั่วโลกได้เดินทางมาเยี่ยมชม แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้กับปะหรน และปะหรนก็จะร่วมแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ที่มีอยู่อย่างเต็มใจและไม่ปิดบัง

5.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาในระดับกลุ่ม/องค์กรหรือชุมชน และเครือข่าย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบในทุกส่วนของประเทศ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น แต่อาจมีจุดร่วมกันในบางประเด็น บางครั้งจะเรียกภูมิปัญญาเหล่านี้ตามลักษณะเนื้อหา เช่น ภูมิปัญญาด้านการจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชน และภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ในที่นี้จะนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาการจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา และกรณีศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา มาเป็นตัวอย่างในการศึกษาดังต่อไปนี้

5.2.1 กรณีศึกษากองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา

1) การก่อตัวและพัฒนาการของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัด

สงขลา กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชน เป็นคำใหม่ เริ่มใช้กันอย่างแพร่หลายในช่วงไม่เกิน 10 ปีมานี้เอง ก่อนหน้านั้นกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้มีชื่อเรียกแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการก่อตั้งและพัฒนาการของแต่ละชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน ธนาคารชีวิต และกองทุนกลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นต้น **กองทุนการเงินชุมชน** จึงเป็นคำที่ถูกนำมาใช้ในความหมายกว้างเพื่อให้ครอบคลุมกลุ่มหรือองค์กรชุมชนดังกล่าวส่วน **สวัสดิการชุมชนหรือกองทุนสวัสดิการชุมชน** เป็นคำที่นำมาใช้แทนกองทุนสวัสดิการ ซึ่งแต่เดิมกลุ่มหรือองค์กรชุมชนจะเรียกชื่อ

ตามลักษณะสวัสดิการที่จัดให้แก่สมาชิก เช่น กองทุนค่ารักษาพยาบาล กองทุนฌาปนกิจ และกองทุนส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น

กล่าวได้ว่าการก่อตัวของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา ได้รับอิทธิพลทางความคิดและแรงกระตุ้นจากนโยบายของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านในชนบทรวมตัวกันตั้ง **กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต** โดยมีวัตถุประสงค์ให้สมาชิกของกลุ่มสะสมเงินร่วมกันเพื่อเป็นทุนในการผลิต กรมการพัฒนาชุมชนได้วางหลักเกณฑ์การทำงานและมุ่งหวังให้เกิดคุณธรรม 5 ประการขึ้นในกลุ่มออมทรัพย์ อันได้แก่ ความซื่อสัตย์ เสียสละ รับผิดชอบ เห็นอกเห็นใจ และไว้วางใจซึ่งกันและกัน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตตามแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ก่อตั้งขึ้นครั้งแรกที่อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2517 และขยายออกไปทั่วประเทศในเวลาต่อมา

สำหรับจังหวัดสงขลา แนวคิดเกี่ยวกับการออมทรัพย์เพื่อการผลิตได้รับการเผยแพร่มาตั้งแต่เริ่มต้นนโยบายนี้ โดยพัฒนากรที่ประจำอยู่ในตำบลต่างๆและผู้บริหารระดับสูงของกรมการพัฒนาชุมชนที่ลงมาตรวจราชการในพื้นที่ แต่ในช่วง 2-3 ปีแรกน่าจะเป็นช่วงเผยแพร่และขยายความคิดนี้ของหน่วยราชการ และน่าจะเป็นช่วงของการเรียนรู้และปรับแนวคิดของชุมชน ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏว่ามีมีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในพื้นที่นี้ จนกระทั่งวันที่ 1 มกราคม 2520 ชาวบ้านในชุมชนคลองหวะ ตำบลคอกหงส์ อำเภอหาดใหญ่ ได้ก่อตั้ง **กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหวะ** นับเป็นกลุ่มออมทรัพย์กลุ่มแรกของจังหวัดสงขลา และเริ่มดำเนินงานตามแนวทางของตน กล่าวคือกลุ่มออมทรัพย์นี้ได้นำเงินที่ได้จากการสะสมร่วมกันในแต่ละเดือนให้สมาชิกที่มีความจำเป็นกู้ยืมไปเป็นทุนในการประกอบอาชีพ หรือแก้ปัญหาเร่งด่วนในชีวิตประจำวัน นับเป็นการ **แหกคอก** ออกจากกรอบแนวทางของกรมการพัฒนาชุมชนในขณะนั้นที่กำหนดให้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตนำเงินที่ได้จากการสะสมไปฝากธนาคาร และให้สมาชิกกู้ยืมเงินผ่านธนาคาร โดยใช้เงินฝากของกลุ่มเป็นหลักประกันเงินกู้

หลังจากการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหวะแล้ว ได้มีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชนต่าง ๆ กระจายไปทุกพื้นที่ในจังหวัดสงขลา รวมทั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนบางประเภทที่ตั้งขึ้นก่อนหน้านี้นี้ ก็ได้นำแนวคิดการออมทรัพย์เข้าไปผนวกไว้เป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมของตน เช่น กลุ่มพัฒนาช่างแผ่นและขายยางบ้านพรุ ตำบลบ้านพรุ อำเภอหาดใหญ่ ได้ผนวกที่เห็นความสำคัญแนวคิดนี้และเปลี่ยนชื่อเป็น **กลุ่มพัฒนาช่างแผ่นและออมทรัพย์เพื่อการผลิตตำบลบ้านพรุ** เป็นต้น ส่งผลให้กลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดสงขลา มีความหลากหลาย และวางรากฐานให้กลุ่มเหล่านี้ได้พัฒนาเป็นองค์กรชุมชนที่แข็งแกร่งที่สุดในพื้นที่นี้และในประเทศไทย และเป็นพื้นฐานให้กิจกรรมอื่นในชุมชนในเวลาต่อมา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ในช่วง 5 ปีแรกของการดำเนินงาน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในจังหวัดสงขลามีทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลว แต่ทั้งสองกรณีได้ให้ประสบการณ์และบทเรียนแก่ชุมชนในการพัฒนาและปรับเปลี่ยนกลุ่มเหล่านี้ให้เหมาะสมต่อไป

ความล้มเหลวของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตของชุมชนหนึ่งในตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ นำไปสู่การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์แบบใหม่ คือ **กลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครบวงจรชีวิต** หรือกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หรือกลุ่มออมทรัพย์แบบมีสวัสดิการขึ้นในตำบลนี้ และกลายเป็นต้นแบบให้กับกลุ่มออมทรัพย์ต่างๆ ในจังหวัดสงขลาและพื้นที่อื่นทั่วประเทศ ได้เรียนรู้และนำไปปรับใช้ในเวลาต่อมา

ในขณะที่กลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครบวงจรชีวิต กำลังดำเนินงานอย่างเข้มแข็งในพื้นที่ตำบลน้ำขาว ช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ **พระอธิการทอง เตชปญฺโญ** (ปัจจุบันคือพระครูพิพัฒนโชติ เจ้าอาวาสวัดดอน ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่) แห่งวัดอยู่ตะเภา ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ได้รับแนวคิด **ธนาการชีวิต** จากการเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการ และนำมาพัฒนาเป็น **ธนาการชีวิตกลุ่มวัดอยู่ตะเภา** ในปี พ.ศ.2527 วัตถุประสงค์สำคัญของธนาการแห่งนี้เป็น **การให้สมาชิกนำชีวิตมาฝากไว้ร่วมกัน** คิดที่จะให้มากกว่าที่จะรับจากกลุ่ม ในทางปฏิบัติสมาชิกต้องละลดอบายมุขคิดเป็นเงินให้ได้วันละ 1 บาท ครบ 1 เดือนนำเงินที่ได้คนละ 30 บาทมาฝากไว้ร่วมกัน ให้สมาชิกที่มีความเดือดร้อนจำเป็นกู้ยืมไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ลักษณะเด่นของธนาการแห่งนี้เป็น **การไม่มีดอกเบี้ยเงินฝากหรือเงินปันผลใดๆ ให้สมาชิก ดอกเบี้ยหรือกำไรทั้งหมดที่ธนาการได้รับจากการกู้เงินของสมาชิกจะถูกนำมาจัดสวัสดิการ** เช่น ค่ารักษาพยาบาล การศึกษาเรียนรู้ และการส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น

การปรากฏตัวของกลุ่มสัจจะแบบพัฒนาครบวงจรชีวิตตำบลน้ำขาว เมื่อปี พ.ศ. 2526 และธนาการชีวิตกลุ่มวัดอยู่ตะเภา ตำบลคูเต่า เมื่อปี พ.ศ.2527 นับเป็นจุดเริ่มต้นของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนอย่างสมบูรณ์ทั้งในส่วนของจังหวัดสงขลาและประเทศไทย

2) รากฐานของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชน กล่าวได้ว่ารากฐานของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนคือ **กระบวนการเรียนรู้** การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในจังหวัดสงขลา ดังที่ได้กล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากการสั่งการของเจ้าหน้าที่ กรณีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหะวายใต้การนำของ **ลัทย์ หนูประดิษฐ์** ได้ใช้เวลาเรียนรู้ถึง 2 ปี ผ่านการวิเคราะห์ถกเถียงอย่างหนักระหว่างผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะประเด็นการนำเงินฝากหรือเงินออมไปฝากธนาการ ซึ่งชุมชนมองว่าเป็นการสร้างความร่ำรวยให้ธนาการ และเสนอให้สมาชิกสามารถกู้เงินจากกลุ่มได้โดยตรง หากมีเงินเหลือจากการกู้ยืมแล้วจึงจะฝากธนาการ ข้อเสนอขัดแย้งกับแนวทางที่กรมการพัฒนาชุมชนกำหนดขึ้นในขณะนั้น เจ้าหน้าที่จึงไม่เห็นด้วยและตัดทอนแนวคิดของชุมชนไว้ การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในจังหวัดสงขลาจึงต้องล่าช้าออกไปจนกระทั่งรองอธิบดีกรมการพัฒนาชุมชนในขณะนั้นได้ลงมารับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชน

คลองหะ และเห็นชอบให้ตั้งกลุ่มตามแนวคิดและความต้องการของชุมชน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต จึงได้ถือกำเนิดขึ้นในจังหวัดสงขลามาตั้งแต่บัดนั้นมา

การวิเคราะห์กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนบนฐานคิดกระบวนการเรียนรู้ อาจมีข้อโต้แย้งได้ว่า แท้จริงแล้วการเกิดขึ้นของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเหล่านี้เป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนนโยบายและแนวทางการพัฒนาของรัฐ โดยเฉพาะการนำแนวคิดการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) และค่อย ๆ เข้มข้นขึ้นตามลำดับ ดังจะเห็นได้จากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตแห่งแรกของไทยได้เกิดขึ้นตอนกลางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 และเริ่มขึ้นในจังหวัดสงขลาตอนต้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) และกระจายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529)

ปัจจัยด้านแนวนโยบายของรัฐดังกล่าวข้างต้น ย่อมส่งผลต่อการเกิดและเติบโตของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนอย่างไม่ต้องสงสัย แต่จุดสนใจและนำมาเป็นประเด็นในการวิเคราะห์ในที่นี้ คือ การค้นหากระบวนการเรียนรู้และผลที่เกิดจากการเรียนรู้ที่หน่วยงานราชการ นักวิชาการ และองค์กรเอกชนไม่ได้แนะนำ ส่งเสริมสนับสนุนและเผยแพร่ในขณะนั้น และหลายกรณีที่เกิดจากการเรียนรู้ถูกสกัดกั้นและไม่ยอมรับจากบุคคลและหน่วยงานภายนอกในระยะเริ่มแรก เพราะถูกมองว่าอยู่นอกกรอบงานที่วางไว้

กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้เองทำให้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ที่กรมการพัฒนาชุมชนมุ่งหวังเพียงให้เกษตรกรสะสมเงินคนละเล็กคนละน้อยสำหรับเป็นทุนในการผลิต เติบโตอย่างรวดเร็ว เพราะชุมชนเรียนรู้มากกว่านั้น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตได้พัฒนาเป็นระบบการจัดการทุนของชุมชน เป็นระบบสวัสดิการชุมชน ดังที่ อัมพร ต้วงปาน ประธานบริหารกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปียง อำเภोजะนะ เคยกล่าวกับผู้บริหารระดับสูงของกรมการพัฒนาชุมชนว่า “ถ้ากรมการพัฒนาชุมชนจะค้นหากลุ่มออมทรัพย์ตามแบบที่ริเริ่มขึ้นเมื่อ 20 ปีก่อน คงไม่มีให้เห็นอีกแล้ว เพราะกลุ่มแบบนั้นล้มเลิกไปหมด ส่วนที่เหลือก็พัฒนาไปจากเดิมจนแทบจะจำไม่ได้...” อย่างไรก็ตาม คุณูปการของกรมการพัฒนาชุมชนนั้นไม่ได้อยู่ที่รูปแบบการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ แต่อยู่ที่การวางแนวคิดและรูปแบบการกระจายอำนาจ หรือการพัฒนาจากล่างขึ้นบนอย่างเป็นรูปธรรม และส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนและชุมชนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

3) การสร้างสรรค์วัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง วิถีชีวิตของชุมชน เป็นการมองแบบภาพรวมไม่ใช่การนำวิถีชีวิตของคนแต่ละคนมารวมกัน ประกอบด้วยวิถีการผลิต การอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบคุณค่าที่ชุมชนยึดถือ

การก่อตัวของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา ในระยะแรกเกิดจากคนเพียงไม่กี่คนนำเงินคนละเล็กคนละน้อยมาจัดการร่วมกันในชุมชน แต่พลังของชุมชนไม่ได้อยู่ที่จำนวนคนและเงินตรา กระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญยิ่งกว่าโดยเฉพาะกระบวนการที่อยู่ภายใต้วิถีของชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ดังกล่าวข้างต้น ได้จุดติดและผู้คนให้หันหน้าเข้าหากัน จัดความสัมพันธ์กันใหม่ จากการพึ่งพาพ่อค้า ข้าราชการ และคนนอกมาเป็นการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน แม้มีเงินไม่มากนัก แต่เมื่อนำมาจัดการร่วมกันก็สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ระดับหนึ่ง ทำให้ผู้คนและชุมชนเห็นคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยกันและการพึ่งตนเอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่ชุมชนสร้างสรรค์และสร้างรูปธรรมขึ้นในชุมชนของตน

สิ่งที่ควรนำมากล่าวเพิ่มเติมในที่นี้ เพื่อความให้เกิดความกระจ่างในประเด็นการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ ซึ่งหมายถึงการฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยกันให้กลับมารับใช้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง การพึ่งพาอาศัยกันของคนในอดีต เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน ผลผลิต และการหยิบยืมเงินทองหรือทรัพย์สินมีค่าอื่น ๆ นั้นเป็นการพึ่งพากันโดยตรงระหว่างบุคคลหรือครอบครัว ไม่ผ่านองค์กรหรือระบบที่ซับซ้อน แต่เมื่อสังคมชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นในระยะหลัง ประกอบกับการพัฒนาประเทศที่ทำลายรากฐานชีวิตของผู้คน ครอบครัว และชุมชนไปมาก ส่งผลให้แต่ละคนแต่ละครอบครัวไม่มีพลังเพียงพอที่จะโอบอุ้มผู้อื่น การพึ่งพาอาศัยกันแบบเดิมจึงไม่อาจดำรงอยู่ได้ องค์กรการเงินและสวัสดิการชุมชนจึงเป็นองค์กรหรือระบบการจัดการใหม่ที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ การสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ของชุมชนจึงไม่ใช่การนำเสนอสิ่งที่เป็นนามธรรม ตรงกันข้ามชุมชนเริ่มต้นจากรูปธรรม คือการสร้างองค์กรการเงินหรือระบบความสัมพันธ์ที่ใช้เงินเป็นสื่อ และพัฒนารูปธรรมหรือองค์กรที่วางนี้ให้เข้มแข็ง เป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชนและสืบทอดไปสู่คนรุ่นหลัง

ชุมชนจำนวนมากในจังหวัดสงขลาเริ่มก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขนาดเล็ก สมาชิกเพียงไม่กี่คน แล้วค่อย ๆ พัฒนาขึ้น โดยการสร้างระบบและความเชื่อมั่นให้แก่สมาชิกเป็นลำดับแรกและขยายไปสู่คนในชุมชน พร้อมกับสร้างระบบคุณค่าหรือค่านิยมแห่งการพึ่งพาอาศัยกันและการพึ่งตนเองด้านเงินทุนและสวัสดิการเพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นคน รวมทั้งการปลูกฝังระบบคุณค่าเหล่านี้้อย่างค่อยเป็นค่อยไปจนกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนมีความมั่นคงขึ้นเป็นลำดับ หลายชุมชนได้ผ่านช่วงของการเปลี่ยนผู้นำจากรุ่นพ่อสู่รุ่นลูก และกิจกรรมของกองทุนเหล่านี้สามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างมั่นคง

การทำความเข้าใจกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในแง่ที่ต้องสัมพันธ์กับผู้นำหรือตัวบุคคลนั้น เลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องทำความเข้าใจวัฒนธรรมหรือคติความเชื่อของคนในชุมชนควบคู่กันไป รวมทั้งความคิดและวิธีการของผู้นำแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน

อัมพร ด้วงปาน ประธานบริหารกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะได้พยายามก้าวลงจากตำแหน่งนี้ตลอดมา แต่ได้รับการทัดทานจากกรรมการคนอื่น ๆ จนต้องตั้งคำถามต่อคนเหล่านั้นว่า “ถ้าผมตายจะอย่างไร” คำตอบที่เขาได้รับคือ “ให้ตายเสียก่อนแล้วจะมีคนทำงานแทน...ไม่เชื่อลองตายดูซิ” เมื่ออัมพร ด้วงปานยังไม่ตายก็ต้องอยู่ในตำแหน่งนี้ต่อไป

ตรงข้ามกับ **ขบ ยอดแก้ว** ผู้ผลักดันชุมชนต่าง ๆ ในตำบลน้ำขาวตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครบวงจรชีวิต และทำหน้าที่ที่ปรึกษาให้กลุ่มเหล่านี้เป็นเวลา 4 ปี จากนั้นจึงประกาศ “**ครูขบตายแล้ว**” เป็นการยุติบทบาทในกลุ่มเหล่านี้้อย่างสิ้นเชิง

พระครูพิพัฒนโชติ ลัทธิ หนูประดิษฐ์ เคล้า แก้วเพชร และคนอื่น ๆ ต่างก็มีวิถีคิดและวิธีการของตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่คนเหล่านี้หล่อหลอมมาจากประสบการณ์ที่ยาวนานในชุมชน

4) ความรู้ การบริหารจัดการ และคุณค่าใหม่ของชุมชน

4.1) ความรู้ใหม่ การเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงผ่านกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ส่งผลให้ผู้นำและคณะกรรมการและสมาชิกของกลุ่มเหล่านี้มีข้อมูลจำนวนมากจากการปฏิบัติงานและการเข้าร่วมกิจกรรม ตลอดจน **ข้อมูล** และ **ข้อเท็จจริง** ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เมื่อข้อมูลเหล่านี้ถูกนำมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้นำและ/หรือสมาชิกก็จะเกิดการไหลของข้อมูลจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง เรียกว่า **ข่าวสาร** การวิเคราะห์ก็คือการเชื่อมโยงข้อมูลและข่าวสารเข้าด้วยกันก็จะเกิด **ความรู้ใหม่** ขึ้น ความรู้ที่ได้นี้จะสอดคล้องกับวิถีชีวิตและใช้ประโยชน์ได้จริงในชุมชน

ชุมชนได้ความรู้ใหม่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้น จากการออมเงินคนละเล็กคนละน้อยเพื่อเป็นทุนในการผลิต พัฒนาเป็นการสะสมและจัดการทุน เป็นสวัสดิการชุมชน และสร้างองค์ความรู้ในการพึ่งพาอาศัยกันและการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ชุมชนจำนวนมากได้พัฒนาความรู้ที่มีฐานจากการออมทรัพย์ไปสู่ประเด็นอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น สุขภาพ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ วิชากิจชุมชน และศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น ความรู้ใหม่นี้มีลักษณะเป็น **องค์รวม** ที่เชื่อมโยงทุกมิติในชีวิตเข้าด้วยกัน ยึดหยุ่น และหลากหลายไปตามสภาพของชุมชนในแต่ละพื้นที่

4.2) การบริหารจัดการ กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา มีกิจกรรมเด่น 2 อย่างคือ **การจัดการเงินทุน** และ **การสวัสดิการ** ให้แก่สมาชิกและชุมชน ดังนั้นโครงสร้างหรือระบบการบริหารจัดการของกองทุนประเภทนี้จะครอบคลุมหรือเชื่อมโยงกิจกรรมทั้งสองส่วนนี้เข้าด้วยกัน

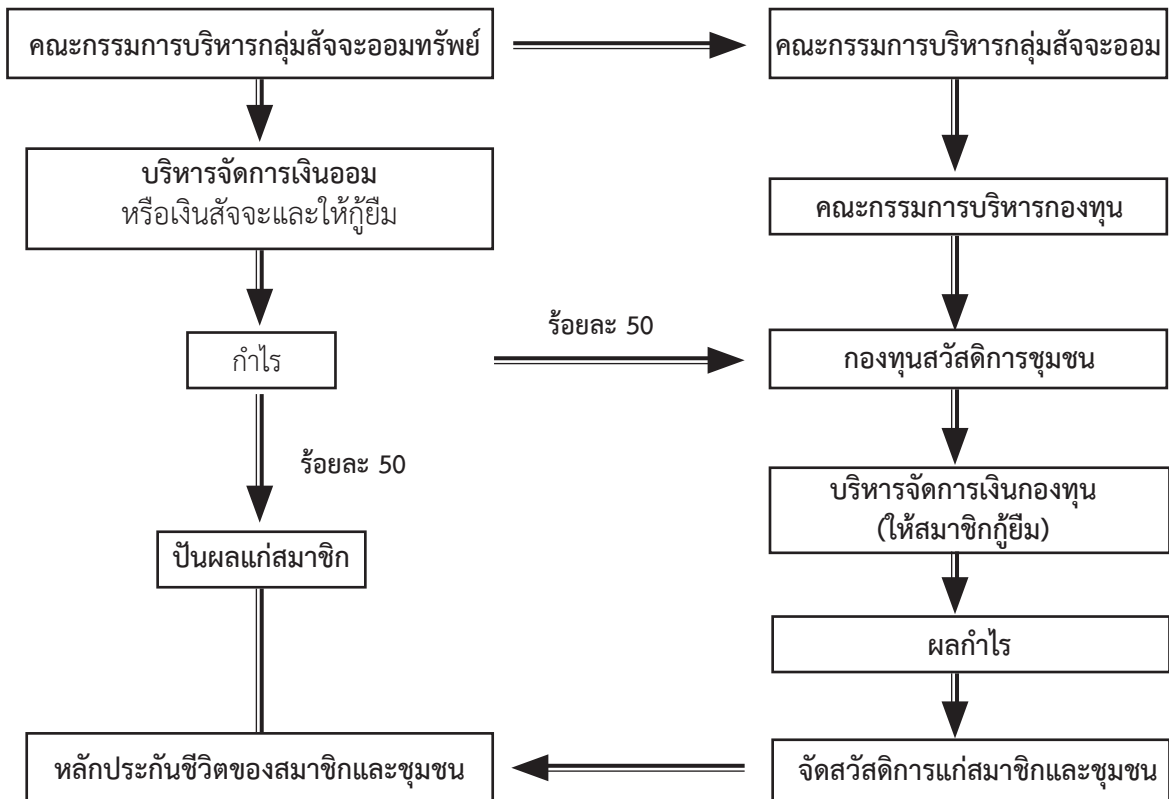
4.2.1) โครงสร้างการบริหารจัดการ การบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนจะมีโครงสร้างที่สัมพันธ์กับประวัติและพัฒนาการของแต่ละกองทุนหรือแต่ละพื้นที่ หากพิจารณาโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลาพบว่า มี 3 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

แบบที่ 1 พัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2526 โดยกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครบวงจรชีวิตชุมชนน้ำขาว อำเภอจะนะ หลักสำคัญในการบริหารจัดการแบบนี้ คือ การแยกคนและเงินของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์และกองทุนสวัสดิการชุมชนออกจากกัน โดยให้มีคณะกรรมการบริหารกลุ่มสัจจะออมทรัพย์คณะหนึ่งบริหารเงินทุน การออมการให้กู้ยืม และปันผลกำไรให้แก่สมาชิกตามหลักเกณฑ์ที่

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

กำหนดขึ้น คือร้อยละ 50 ของผลกำไร ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 50 ให้นำไปสมทบกองทุนสวัสดิการชุมชน ซึ่งดูแลโดยคณะกรรมการบริการกองทุนสวัสดิการ เงินสมทบดังกล่าวนี้จะกลายเป็นทุนของกองทุนสวัสดิการ และคณะกรรมการบริหารกองทุนนี้ต้องบริหารจัดการให้เกิดผลกำไรเพื่อนำมาเป็นสวัสดิการให้แก่สมาชิกและชุมชน พอจะสรุปภาพรวมของโครงสร้างการบริหารจัดการแบบนี้ได้ดังภาพต่อไปนี้

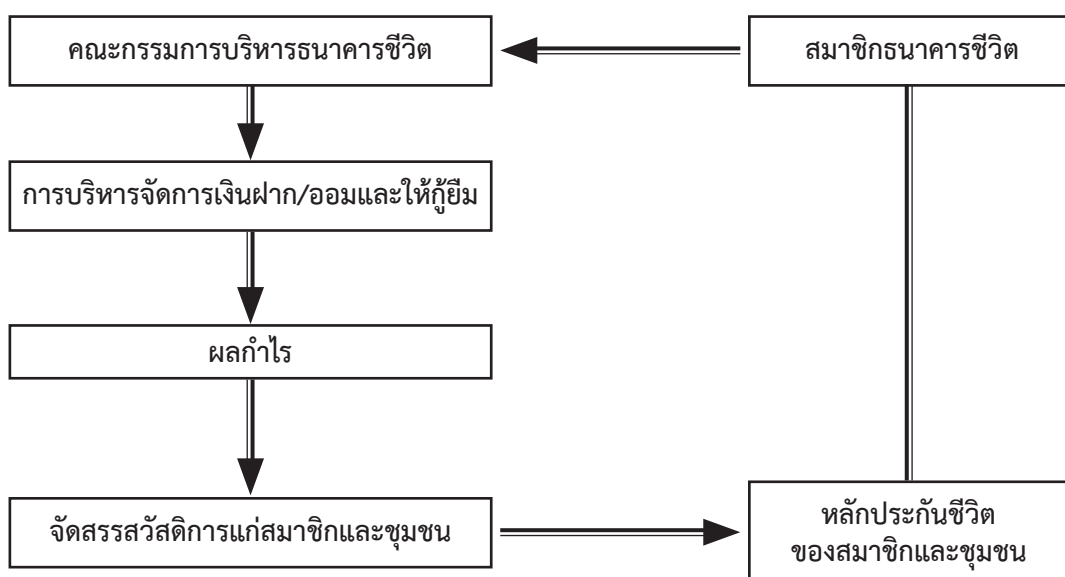
แผนภาพแสดงโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนตำบลน้ำขาว อำเภोजะนะ

แบบที่ 2 พัฒนาขึ้นโดยธนาคารชีวิตกลุ่มวัดอู่ตะเภา ตำบลคูเต่า อำเภอกาฬสินธุ์ เมื่อปี พ.ศ. 2527 โดยพระครูพิพัฒนโชติ (ทอง เตชบุญโญ) มุ่งให้สมาชิกนำชีวิตมาฝากไว้ร่วมกัน ปลุกฝังอุดมการณ์ให้สมาชิกคิดจะให้มากกว่าจะรับจากกลุ่ม สมาชิกของธนาคารชีวิตต้องนำเงินที่ได้มาจากการลดละ อบายมุข คนละ 30 บาทต่อเดือนมาออมร่วมกัน และกู้ยืมเงินจากกลุ่มยามเดือดร้อนจำเป็น ธนาคาร มีรายได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ที่จัดให้แก่สมาชิก ส่วนสมาชิกจะไม่ได้รับดอกเบี้ยเงินฝากหรือเงินปันผลกำไร ใด ๆ ทั้งสิ้น ผลกำไรทั้งหมดที่ธนาคารได้รับในแต่ละปีจะถูกนำมาจัดเป็นสวัสดิการด้านต่าง ๆ แก่สมาชิก และชุมชน นับเป็นธนาคารที่แปลกประหลาดแห่งหนึ่งในโลก แต่ด้วยอุดมการณ์หรือ

ระบบคุณค่าที่ปลูกฝังให้สมาชิกทำให้นาการชีวิตสามารถก่อตั้งกลุ่มเพิ่มขึ้น ได้แก่ ธนาคารชีวิตกลุ่มวัดดอน และกลุ่มวัดคูเต่า รวมเป็น 3 กลุ่มในปัจจุบัน

สำหรับโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนแบบที่สองนี้ มีคณะกรรมการบริหารชุดเดียวทำหน้าที่บริหารเงินฝากหรือเงินออมของสมาชิกให้กู้ยืม และนำผลกำไรมาจัดสวัสดิการ ซึ่งสรุปภาพรวมได้ดังนี้

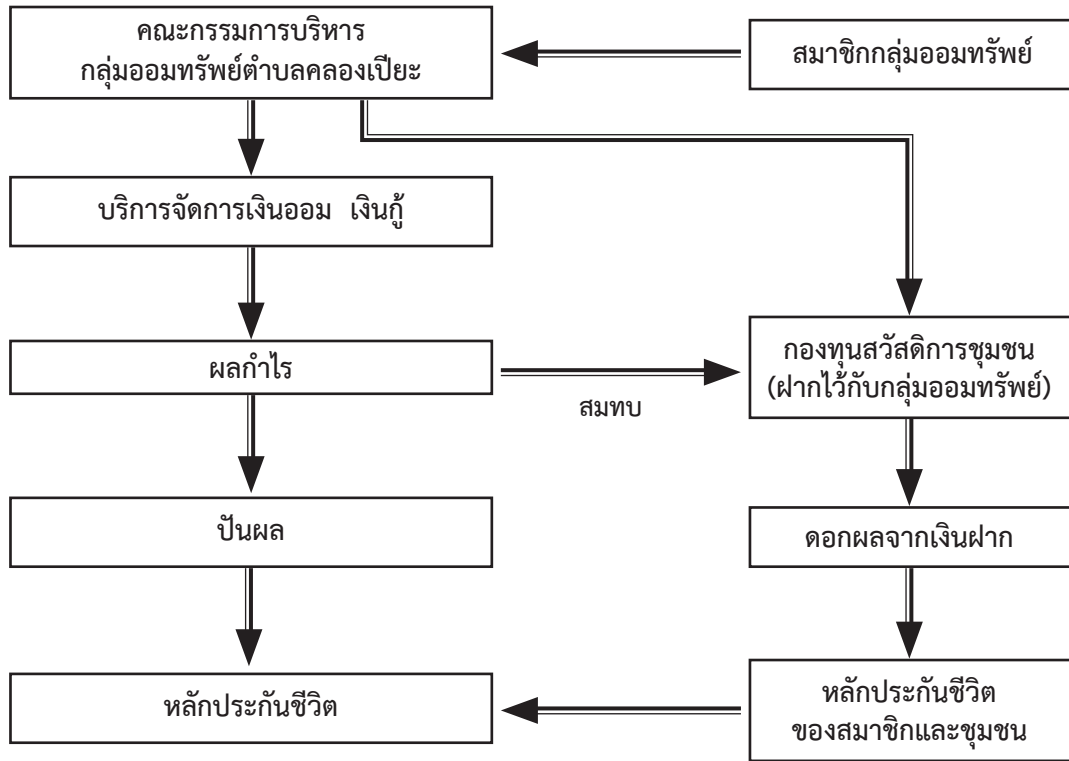

แผนภาพแสดงโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนธนาคารชีวิตกลุ่มวัดอยู่ตะเภา

แบบที่ 3 พัฒนาขึ้นโดยกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปื่อยะ เมื่อ พ.ศ.2535 เป็นโครงสร้างที่เกิดจากการผสมผสานการบริหารจัดการของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตและกองทุนสวัสดิการชุมชนเข้าด้วยกัน หลักสำคัญในการออกแบบโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนแบบที่สามนี้ คือการแยกกองทุนการเงินและกองทุนสวัสดิการชุมชนออกจากกันและมอบหมายให้คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปื่อยะทำหน้าที่บริหารจัดการกองทุนทั้งสองนี้ ข้อที่น่าสังเกตในโครงสร้างการบริหารจัดการแบบนี้ คือการไม่กำหนดสัดส่วนที่ตายตัวในการจัดสรรผลกำไรของกลุ่มออมทรัพย์ให้กับกองทุนสวัสดิการชุมชน แต่จะใช้เงินที่เหลือจากการปันผลกำไรจัดตั้งและสมทบกองทุนสวัสดิการ ทำให้สมาชิกได้รับประโยชน์ไม่ต่ำกว่าเดิมและมีสวัสดิการเพิ่มขึ้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ซึ่งเหมาะกับกลุ่มออมทรัพย์หรือกองทุนการเงินที่ตั้งขึ้นก่อนแล้วนำแนวคิดเรื่องสวัสดิการเข้ามาผนวกในตอนหลัง ซึ่งพอจะสรุปภาพรวมของโครงสร้างการบริหารจัดการแบบนี้ได้ ดังนี้

แผนภาพแสดงโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนตำบลคลองเปี้ยว

4.2.2) การบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชน ผู้นำกองทุน

การเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลากล่าวตรงกันว่า “การบริหารคนยากกว่าบริหารเงิน” หรือ “ถ้าบริหารคนได้ ก็ไม่ยากที่จะบริหารเงิน” แสดงให้เห็นว่าผู้นำกองทุนเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการคนมากกว่าเงิน อย่างไรก็ตามในที่นี้จะแยกการบริหารจัดการกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลาออกเป็น 3 ด้าน และชี้ให้เห็นหลักสำคัญบางประการที่ปรากฏในการบริหารจัดการของกองทุนดังกล่าว

4.2.2.1) การบริหารจัดการคน คนในบริบทของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ **คณะกรรมการบริหารกองทุน** ซึ่งได้รับมอบหมายภารกิจในการบริหารจัดการกองทุนจากสมาชิก และ **สมาชิกกองทุน** กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนมีหลักในการบริหารจัดการคนทั้งสองกลุ่มเหมือนกัน คือการสร้างแรงจูงใจให้คนเหล่านี้มีความรักดีและทุ่มเทความสามารถให้แก่กองทุน แรงจูงใจดังกล่าวมีทั้งการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเป็นหลักการบริหารบุคคลที่ไม่ต่างไปจากองค์กรสมัยใหม่ทั้งในภาคราชการและธุรกิจเอกชน

คณะกรรมการบริหารกองทุน แรงจูงใจหรือรางวัลที่กองทุนดังกล่าวจัดให้คนเหล่านี้เพื่อให้พวกเขาเสียสละ ทุ่มเท และทำงานให้กองทุนอย่างเต็มความสามารถ สรุปได้ดังนี้

ระบบค่าตอบแทน คณะกรรมการบริหารกองทุนได้รับค่าตอบแทนตามระบบที่กองทุนกำหนดขึ้น แม้ว่าเงินค่าตอบแทนมีจำนวนไม่มากแต่ระบบค่าตอบแทนแบบก้าวหน้าซึ่ง หมายถึงจำนวนค่าตอบแทนมีความสัมพันธ์กับเงินทุนและผลกำไรที่ได้รับในแต่ละปี ส่งผลให้คณะกรรมการมีกำลังใจที่จะทำงานให้กองทุน และเมื่อกองทุนเติบโตขึ้นก็จะได้เป็นมรดกตกทอดไปสู่ลูกหลาน

ระบบเกษียณอายุกรรมการและบำนาญเลี้ยงชีพ กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะ เป็นผู้บุกเบิกแนวคิดนี้ โดยกำหนดให้กรรมการบริหารกลุ่มเกษียณอายุเมื่ออายุครบ 65 ปี และได้รับบำนาญเลี้ยงชีพเป็นรายปี ซึ่งจะกำหนดวงเงินบำนาญดังกล่าวตามฐานะทางการเงินของกลุ่มในปีที่กรรมการเกษียณอายุ พร้อมกับยกย่องให้เป็นที่ปรึกษาของกลุ่ม

การพัฒนา ระบบค่าตอบแทน ระบบเกษียณอายุกรรมการและการจ่ายบำนาญเลี้ยงชีพเป็นการให้รางวัลแก่คนเหล่านี้ เพื่อให้พวกเขาดำรงไว้ซึ่งความซื่อสัตย์ สุจริตและยุติธรรมในการให้บริการสมาชิก หากกรรมการคนหนึ่งคนใดไม่ประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่กองทุนกำหนดขึ้นก็จะถูกลงโทษโดยการปลดออกจากตำแหน่งทันที

สมาชิก แรงจูงใจหรือรางวัลที่สมาชิกผู้ปฏิบัติตามระเบียบกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนได้รับคือสวัสดิการ ทั้งการรักษาพยาบาล ค่าฌาปนกิจ ส่งเสริมอาชีพ สงเคราะห์ผู้ประสบภัย และอื่นๆ อีกมาก ส่วนสมาชิกที่ไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบกองทุนก็จะถูกงดสวัสดิการ เป็นการลงโทษผู้ขาดวินัย

หลักสำคัญในการบริหารจัดการสมาชิกไม่ได้อยู่ที่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี แต่จะให้ความสำคัญกับการปลูกฝังให้สมาชิก “ไม่แตกแถว” หรือกระทำการละเมิดกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ด้วยเหตุนี้ กองทุนการเงินในจังหวัดสงขลาจึงใช้สวัสดิการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหรือควบคุมพฤติกรรมสมาชิก เพราะสวัสดิการที่กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนจัดขึ้นนั้นตรงกับความต้องการของสมาชิก และเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากการพัฒนาของรัฐ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

สำหรับกฎเกณฑ์ในการจัดสวัสดิการให้สมาชิกนั้น สัมพันธ์กับความถี่ในการออม การใช้ค้ำเงินกู้ และ/หรือดอกเบี้ย ซึ่งพอสรุปให้เห็นได้ดังนี้

กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะ สมาชิกที่มีสิทธิรับสวัสดิการต้องออมเงิน จ่ายค้ำเงินกู้ และ/หรือดอกเบี้ยไม่น้อยกว่าปีละ 10 เดือน

กลุ่มออมทรัพย์บ้านนาหว้า สมาชิกที่มีสิทธิรับสวัสดิการต้องเป็นผู้ที่ออมเงิน จ่ายค้ำเงินกู้ และ/หรือดอกเบี้ยไม่น้อยกว่าปีละ 11 เดือน

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิตชุมชนน้ำขาว สมาชิกที่มีสิทธิรับสวัสดิการต้องเป็นผู้ที่ออมเงิน จ่ายค้ำเงินกู้ และ/หรือดอกเบี้ยไม่น้อยกว่าปีละ 12 เดือน

หลักเกณฑ์การจ่ายนี้เองที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมสมาชิกในระยะแรกเริ่ม นานเข้าการกระทำเหล่านี้ก็จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในตัวของสมาชิก วินัยก็จะเกิดขึ้นและเป็นพฤติกรรมที่ถาวร

4.2.2.2) การบริหารจัดการทุน บทบาทโดยตรงของกองทุนการเงิน และสวัสดิการชุมชนคือ การบริหารจัดการ **ทุนเงินตรา** ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในช่วงแรกเริ่มดำเนินงาน เพราะสมาชิกเกือบทั้งหมดเป็นเกษตรกรต้องการเงินทุนไปใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ความต้องการกู้ยืมเงินจึงสูงกว่าจำนวนเงินทุนที่หมุนเวียนเข้ามาในแต่ละเดือนหรือเป็นภาวะที่เงินไม่เพียงพอกับความต้องการของสมาชิก ดังนั้นการบริหารงานของคณะกรรมการจึงไม่มีปัญหาหรืออุปสรรคเพราะเงินออมของสมาชิกจะถูกปล่อยกู้ได้ทั้งหมด

เมื่อเวลาผ่านไปกองทุนสะสมทุนได้มากขึ้น เงินทุนเริ่มมีมากกว่าความต้องการของสมาชิก ภาวะเงินล้นเกินเช่นนี้จะสร้างความกังวลใจอย่างมากให้แก่ผู้บริหารกองทุนเหล่านี้ เพราะต้องนำเงินส่วนเกินไปฝากสถาบันการเงินซึ่งให้ผลตอบแทนต่ำ ส่งผลกระทบต่ออัตราการปันผลให้แก่สมาชิกและกระทบต่อจำนวนเงินที่จะสมทบให้กับกองทุนสวัสดิการชุมชนด้วย สำหรับกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนที่มีปัญหาเงินล้นเกินดังกล่าว มีวิธีแก้ปัญหา 2 วิธีดังนี้

วิธีแรก เป็นประสบการณ์ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหระที่ได้นำหลักการ “**คุมกำเนิด**” กลุ่มออมทรัพย์เข้ามาใช้เพื่อจำกัดขนาดของกลุ่มไม่ให้ใหญ่เกินไป โดยการอนุญาตให้สมาชิกถอนเงินฝากได้ครึ่งหนึ่งเมื่อฝากเงินครบ 20,000 บาท หรือสมาชิกที่ประสงค์จะกู้เงินในวงเงินไม่เกินเงินฝากที่มีอยู่ก็จะอนุญาตให้ถอนเงินฝากแทนการกู้ ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้กลุ่มออมทรัพย์นี้สามารถควบคุมขนาดของตนไว้ได้ และไม่มีเงินล้นเกิน

วิธีที่สอง เป็นวิธีที่กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนส่วนใหญ่นิยมใช้ คือการเปลี่ยนทุนเงินตราที่ล้นเกินไปเป็น **ทุนโภคทรัพย์** ซึ่งหมายถึงทรัพย์ที่มีไว้เพื่อกินเพื่อใช้ เช่น ที่ดิน เรือกสวน ไร่นา วัวควาย และอื่น ๆ เป็นต้น โดยการส่งเสริมสมาชิกกู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำเพื่อซื้อทรัพย์สินเหล่านี้ หรือกองทุนอาจซื้อสิ่งเหล่านี้มาเป็นทรัพย์สินของตนเอง ในกรณีหลังนี้ผลประโยชน์หรือ

รายได้จากทรัพย์สินต่าง ๆ จะนำมาปันผลให้แก่สมาชิกหรือสมทบเข้ากองทุนสวัสดิการขึ้นอยู่กับข้อตกลงภายในแต่ละกองทุน

สำหรับการบริหารจัดการทุนในส่วนของกองทุนสวัสดิการชุมชนไม่มีปัญหามากนัก เพราะกองทุนเหล่านี้จ่ายเงินสวัสดิการให้แก่สมาชิกและชุมชนภายในวงเงินที่เป็นรายได้หรือผลกำไรของกองทุนนี้เท่านั้น ไม่จ่ายเงินทุนหรือเงินต้น ในกรณีที่กองทุนสวัสดิการชุมชนมีเงินทุนน้อยดอกผลหรือกำไรก็จะน้อย กองทุนเหล่านี้ก็จะมีระเบียบที่รัดกุมในการจ่ายสวัสดิการโดยเฉพาะค่ารักษาพยาบาล ซึ่งส่วนใหญ่จะจ่ายเป็นร้อยละของค่าใช้จ่ายจริงและกำหนดวงเงินควบคุมกันไปด้วย เช่น จ่ายร้อยละ 80 แต่ไม่เกิน 3,000 บาทต่อปี เป็นต้น การจ่ายเงินสวัสดิการในแบบนี้จะไม่กระทบต่อเงินทุนของกองทุนสวัสดิการเงินชุมชน

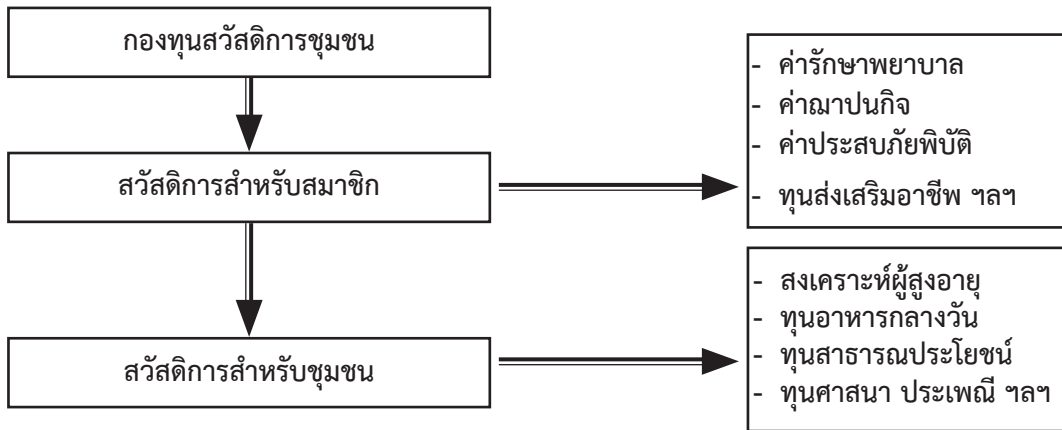
4.2.2.3) การบริหารจัดการกิจกรรม กิจกรรมของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนแบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนแรก เป็นกิจกรรมของกองทุนการเงิน ประกอบด้วย การรับฝากเงิน ให้กู้ยืม ติดตามและการจัดการผลตอบแทนให้สมาชิก หลักในการบริหารจัดการในส่วนนี้มุ่งให้เกิดการ **รวมกันคิด แยกกันทำ** โดยคณะกรรมการบริหารกองทุนเหล่านี้ร่วมกันคิดอ่าน กำหนดนโยบาย ระเบียบและกฎเกณฑ์ปฏิบัติ หลักรวมกันคิดแยกกันทำกำลังได้รับความนิยมเผยแพร่หลายในเกือบทุกกิจกรรมของชุมชนในจังหวัดสงขลาทั้งทางด้านการเงิน วิสาหกิจชุมชน และอื่น ๆ ทำให้กองทุนและกลุ่มกิจกรรมทั้งหลายบริหารจัดการงานของตนง่ายขึ้น เพราะกิจกรรมแต่ละพื้นที่ไม่ใหญ่เกินไป เมื่อเปรียบเทียบกับ **หลักรวมกันคิดรวมกันทำ** ที่ใช้อยู่เดิม พบว่าหลักการใหม่มีความคล่องตัวมากกว่า

ส่วนที่สอง เป็นกิจกรรมของกองทุนสวัสดิการชุมชน คือการบริหารจัดการให้สมาชิกและชุมชนได้รับสวัสดิการอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมตามระเบียบและกฎเกณฑ์ของแต่ละกองทุน หลักสำคัญในส่วนนี้ประกอบด้วย 1) **ความเร็ว** คือตอบสนองความต้องการหรือแก้ไขปัญหาของสมาชิกและชุมชนได้ทันทั่วทั้ง 2) **ความยืดหยุ่น** คือไม่ติดยึดขั้นตอนการทำงานที่ตายตัว เพราะเป้าหมายในการจัดสวัสดิการชุมชนอยู่ที่การช่วยเหลือสมาชิก ไม่ใช่การทำกฎหรือผิดระเบียบอย่างที่ปฏิบัติในงานราชการ และ 3) **ความหลากหลาย** คือมีรูปแบบการทำงานหลายรูปแบบและสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิก

4.2.3) การจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิกและชุมชน กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลาได้จัดสวัสดิการให้แก่สมาชิกและจัดให้แก่ชุมชน ซึ่งหมายถึงสวัสดิการที่ให้แก่ทุกคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นสมาชิกหรือไม่ เช่น กองทุนอาหารกลางวัน และกองทุนผู้สูงอายุ เป็นต้น สำหรับโครงสร้างการจัดสวัสดิการของกองทุนเหล่านี้สรุปได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

แผนภาพแสดงการจ่ายสวัสดิการของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา

4.2.4) หลักเกณฑ์การจ่ายสวัสดิการแก่สมาชิก การจ่ายสวัสดิการของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา มุ่งให้เกิดพันธะหรือข้อผูกพันระหว่างกองทุนกับสมาชิก และมุ่งให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของสมาชิกในระยะยาว หลักเกณฑ์สำคัญในการจ่ายสวัสดิการสรุปได้ดังนี้

การเพิ่มทุน สมาชิกที่มีสิทธิรับสวัสดิการต้องฝากหรือออมเงินตามหลักเกณฑ์ที่กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนกำหนด โดยทั่วไปกำหนดจำนวนครั้งหรือเดือนในรอบหนึ่งปี เช่น ปีละ ไม่น้อยกว่า 10 เดือน หรือ 11 เดือน เป็นต้น การเพิ่มทุนนอกจากก่อให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกแล้ว กองทุนเองก็สามารถนำเงินเหล่านี้ไปใช้ประโยชน์หรือสร้างผลกำไร และนำผลกำไรที่ได้มาเป็นสวัสดิการ ถ้าสมาชิกฝากหรือออมเงินน้อยและไม่สม่ำเสมอกองทุนก็จะมีผลกำไรสำหรับการจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก

การลดหนี้ หลักการบริหารจัดการเงินทุนของชุมชนข้อหนึ่งคือ **ทุนเพิ่ม หนี้ลด** การลดหนี้ของสมาชิกในกองทุนนอกจากจะใช้วิธีเร่งรัดหนี้สินแล้ว การส่งเสริมให้เกิดการเพิ่มทุนก็จะเป็นอีกวิธีหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ได้ และเป็นวิธีที่ไม่ก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างกลุ่มและสมาชิก

การมีสวัสดิการ สวัสดิการเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากงานพัฒนาของรัฐจึงเป็นสิ่งที่เกษตรกร ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในชนบทต้องการ เมื่อกลุ่มออมทรัพย์หรือกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนต่าง ๆ นำเสนอสิ่งที่ขาดหายไปจากชีวิตให้แก่คนในชุมชน การตอบรับจึงมีมากแม้ต้องแลกกับเงื่อนไขหรือพันธะสัญญาที่กองทุนต่าง ๆ กำหนดขึ้น สวัสดิการจึงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวคนจำนวนมากให้อยู่กับกลุ่มหรือองค์กรพวกเขา

การสร้างวินัยทางการเงิน เจื่อนไขที่ก่อให้เกิดพันธะสัญญาระหว่างกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในฐานะผู้ให้และสมาชิกในฐานะผู้รับสวัสดิการตามที่กล่าวมาข้างต้น ในระยะแรกอาจจะถูกมองว่าเป็นสิ่งล่อใจ แต่จะสร้างวินัยให้เกิดขึ้นในตัวสมาชิกและเป็นพฤติกรรมที่มั่นคงในระยะยาว

4.3) ระบบคุณค่าใหม่ นับตั้งแต่การเกิดขึ้นของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตกลุ่มแรกในจังหวัดสงขลา และพัฒนาเข้าสู่กรอบคิดกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนรวมเวลากว่า 30 ปีที่ กองทุนเหล่านี้ได้พัฒนาระบบคุณค่าใหม่ให้แก่สมาชิก ผู้คนในชุมชน และสังคมสงขลา

คำว่า **คุณค่า** ในที่นี้หมายถึงการให้ความหมายต่อการกระทำและสิ่งแวดล้อมที่ต้องสัมผัสสัมพันธ์ด้วย เช่น การให้ความหมายต่อการทำงานในกองทุนเพื่อเงินหรือเพื่อการเรียนรู้ การให้ความหมายต่อสมาชิกและคนในชุมชน การให้ความหมายต่อธรรมชาติรอบตัวและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เป็นต้น

การเรียนรู้ คือคุณค่าที่ถูกสร้างขึ้นบนความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันระหว่างสมาชิก ซึ่งจะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนางานให้ดีขึ้น และคุณค่าของการเรียนรู้นี้ได้ก่อให้เกิดการไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนและกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนต่าง ๆ เพื่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันเกิดขึ้นอย่างกว้าง และได้กลายมาเป็นรากฐานที่แข็งแกร่งของเครือข่ายกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา

การพึ่งพาอาศัยกันหรือความเอื้ออาทร เป็นระบบคุณค่าที่เป็นผลจากกาดำเนินงานของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลาที่ได้สร้างรูปธรรมผ่านระบบการบริหารจัดการกองทุนเหล่านี้

ระบบกู้ยืมเงินของธนาคารชีวิตทุกกลุ่มวัดเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ และแสดงออกถึงการพึ่งพาอาศัยกันหรือการเอื้ออาทรที่ชุมชนและกองทุนสร้างขึ้น สมาชิกธนาคารชีวิตที่ประสงค์จะกู้เงินไม่จำเป็นต้องยื่นคำร้องล่วงหน้า แต่ให้แสดงความจำเป็นในวันออมหรือฝากเงิน และธนาคารพิจารณาให้กู้ในวันเดียวกัน ในกรณีที่เงินไม่พอกับความต้องการผู้ขอกู้เงินต้องล้อมวงจับเข้าคุยกันเพื่อพิจารณาว่าใครมีความจำเป็นต้องใช้เงินมากกว่ากัน เป็นการนำความเดือดร้อนจำเป็นมาเกณฑ์ในการให้กู้ยืมเงิน ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชนเพราะเหตุจำเป็นบางอย่างไม่สามารถคาดการณ์ได้ เช่น เจ็บป่วย ประสบภัยพิบัติ เป็นต้น

ในส่วนของกองทุนสวัสดิการชุมชน ความเอื้ออาทรสะท้อนให้เห็นในระบบสวัสดิการของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชน เช่น ค่ารักษาพยาบาล ค่าฌาปนกิจ เป็นต้น ที่จัดให้แก่สมาชิกนั้นเป็นการให้อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่คำนึงว่าสมาชิกคนนั้นจะฝากหรือออมเงินเดือนละเท่าไร มีเงินสะสมไว้กับกองทุนมากหรือน้อยไม่สำคัญ สิ่งสำคัญคือการเอื้ออาทรเอาใจใส่และดูแลซึ่งกันและกัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

ระบบคุณค่าใหม่ทั้งสองประการ คือการเรียนรู้และความเอื้ออาทรที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนตั้งขึ้นและพัฒนาจนกลายเป็นคุณค่าหลัก ไม่เฉพาะในจังหวัดสงขลา แต่กลายเป็นสิ่งยึดถือของกองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนส่วนใหญ่ในประเทศไทย

5.2.2 กรณีศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา

1) **เครือข่ายการเรียนรู้** เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมแบบหนึ่งที่เกิดจากการพึ่งพาอาศัยกัน โดยการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิต และเงินทุนระหว่างกลุ่มหรือองค์กรของชุมชน

ปัจจุบันการไปมาหาสู่กันระหว่างกลุ่มหรือองค์กรของชุมชนในจังหวัดสงขลาได้ก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้หลายระดับ ขึ้นอยู่กับความสนใจและการทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิก ซึ่งไม่ถูกจำกัดด้วยพื้นที่และขอบเขตของการปกครอง จึงอาจเรียกความสัมพันธ์แบบนี้ชื่อหนึ่งว่า **ชุมชนใหม่** เป็นชุมชนหรือเครือข่ายที่ผู้คนผูกพันกันด้วยจิตสำนึกและความรู้สึกร่วมจนกลายเป็นเครือข่ายทางสังคมวัฒนธรรม เครือข่ายการเรียนรู้จึงเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรมแบบหนึ่งที่ชุมชนได้พัฒนาขึ้นในช่วงที่เพิ่งผ่านมา เพื่อใช้เป็นเครื่องมือกระตุ้นให้หันหน้าเข้าหาและพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้งหนึ่งในท่ามกลางยุคของเปลี่ยนแปลง

การสร้างเครือข่ายจึงเป็นประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการสร้างและพัฒนาเครือข่ายจะเป็นงานสำคัญ แต่ความสำเร็จในการสร้างเครือข่ายให้ยั่งยืนนั้น นับว่าเป็นเรื่องยาก และมักมีความเข้าใจสับสนระหว่าง “ที่ประชุม” กับเครือข่าย ดังนั้นจึงได้นำแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และการสร้างเครือข่ายมาเป็นแนวทางศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มหรือองค์กรชุมชนในจังหวัดสงขลา ซึ่งมีเครือข่ายการเรียนรู้หลายระดับหลายรูปแบบ ในที่นี้จะได้นำเอาเครือข่ายการเรียนรู้ที่ก่อตั้งแรกสุด คือ **สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา** มาเป็นกรณีศึกษาเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

2) **สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา** (Songkhla Village Reconstruction Association = SVIRA) เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ซึ่งดำเนินการผ่านผู้นำขององค์กรจำนวนหนึ่งในจังหวัดสงขลา ที่เห็นความสำคัญของการพัฒนาความร่วมมือของผู้นำและองค์กรชุมชน เพื่อสร้างองค์กรเครือข่ายระดับจังหวัดให้ทำหน้าที่ประสานงาน ส่งเสริมและสนับสนุนองค์กรชุมชนในพื้นที่ให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนากิจกรรมของตนให้มั่นคงในอนาคต

2.1) **การก่อตั้งและการพัฒนาการของสมาคมฯ** ปี พ.ศ.2532 สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้านได้ทำการศึกษาศักยภาพของกลุ่มออมทรัพย์ในพื้นที่จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช 32 กลุ่ม หลังจากการศึกษาวิเคราะห์ประสบการณ์ของกลุ่มออมทรัพย์ทั้งสองจังหวัดแล้ว สถาบันดังกล่าวจึงได้นำเสนอผลการศึกษาผ่านเวทีของผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อเดือนธันวาคม 2532

ที่ประชุมผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดและความคาดหวังต่อการพัฒนาการในอนาคตของชุมชนและกลุ่มออมทรัพย์ ประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งที่มีการพูดถึงในเวทีครั้งนั้น คือ “หากเรารวมตัวเลขของทุกกลุ่มเข้าด้วยกันเราจะมีเงินทุนหมุนเวียนมากกว่า 80 ล้านบาท ซึ่งเท่ากับธนาคารสาขาหนึ่งในท้องถิ่นเรา” ประเด็นดังกล่าวนี้เองที่จุดประกายให้ผู้นำชุมชนและกลุ่มออมทรัพย์ได้พบปะกันต่อเนื่องทุกเดือน โดยเฉพาะในเดือนมกราคม 2533 ผู้นำกลุ่มออมทรัพย์มากกว่า 90 กลุ่มในจังหวัดสงขลาได้พบปะกันเพื่อขยายแนวคิดและแสวงหาแนวทางสร้างความร่วมมือระหว่างกัน

หลังจากนั้นเวทีเรียนรู้จึงได้เกิดขึ้นทุกเดือนอย่างต่อเนื่อง สลับกับการศึกษาดูงานทั้งที่กรุงเทพฯ ภาคเหนือ ภาคอีสาน ดูงานสหกรณ์ออมทรัพย์ ดูธุรกิจผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค และอุตสาหกรรมเกี่ยวกับการเกษตร การศึกษาดูงานร่วมกันดังกล่าวมีความหมาย 2 ด้าน คือการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันเหมือนเครือญาติ และการตกผลึกทางความคิด กลุ่มผู้นำรุ่นแรกได้ข้อสรุปร่วมกันว่า การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายความร่วมมือของผู้นำชาวบ้านและองค์กรชุมชนจะเป็นการรวมตัวกันบนพื้นฐานที่เคารพในความเป็นอิสระของแต่ละชุมชน เป็นการรวมตัวกันในทางปฏิบัติมากกว่าการพัฒนาเชิงโครงสร้าง ผู้นำเหล่านี้จึงตัดสินใจเริ่มต้นจากกิจกรรมการซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคร่วมกัน และเรียกเครือข่ายของตนเองว่า “ศูนย์กลางผู้บริโภคจังหวัดสงขลา” เมื่อเดือนพฤษภาคม 2533

ศูนย์กลางผู้บริโภคจังหวัดสงขลาจึงรูปแบบความสัมพันธ์และการเรียนรู้ร่วมกันในระยะแรกของเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานกิจกรรม โดยกำหนดวิธีการสำรวจข้อมูลราคาขายส่งที่ร้านค้าในแต่ละหมู่บ้านซื้อจากผู้ค้าส่ง ด้วยวิธีนี้ศูนย์กลางดังกล่าวได้ข้อมูลในเชิงปริมาณ คือมูลค่าการบริโภคในเครือข่ายมากกว่า 500,000 บาทต่อเดือน ในเชิงคุณภาพคือ การรู้แหล่งสินค้าและราคา รู้เทคนิคของตลาดขายส่ง ดังนั้นศูนย์กลางผู้บริโภคจังหวัดสงขลาจึงตัดสินใจใช้วิธี “รวมใบสั่งซื้อ” ของทุกหมู่บ้านไปซื้อจากร้านขายส่งร้านเดียว โดยมีเงื่อนไขว่า ร้านค้าต้องลดราคาสินค้าให้ต่ำกว่าราคาขายส่งทั่วไป และต้องส่งสินค้าถึงร้านค้าทุกหมู่บ้านในราคาเดียวกัน (ไม่นำระยะทางหรือค่าขนส่งมาคำนวณราคาสินค้า)

ผลจากความสำเร็จของการดำเนินงานในระยะแรก ทำให้ผู้นำชุมชนและองค์กรที่เข้าร่วมกิจกรรมได้ข้อสรุปร่วมกันว่า “การทำกิจกรรมร่วมกันคือ วิธีการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายที่ดีที่สุด” ผู้นำเหล่านี้จึงได้ร่วมกันก่อตั้ง “กลุ่มออมทรัพย์ผู้นำชุมชน” ขึ้นในปี พ.ศ.2536 เพื่อสร้างกิจกรรมที่ช่วยฉุดดึงสมาชิกเข้าหากันหรือใช้เงินเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และสมาชิกของกลุ่มนี้สามารถกู้ยืมเงินดังกล่าวเมื่อมีความจำเป็น

นอกจากนี้เครือข่ายองค์กรชุมชนในจังหวัดสงขลาได้สรุปผลการดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมาพบว่า การประชุมในแต่ละจำเดือนช่วยให้ผู้นำชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ได้รับประโยชน์มากที่สุดในด้านข้อมูล ข่าวสาร และความเคลื่อนไหวตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับท้องถิ่น การวิเคราะห์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

สถานการณ์ตลาดผลผลิต การพัฒนาด้านต่าง ๆ ดังนั้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านข่าวสารจึงเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการประชุมเครือข่ายในแต่ละเดือน

ระหว่างปี พ.ศ.2535-2536 เป็นช่วงเวลาที่ศูนย์กลางผู้บริโภคจังหวัดสงขลาได้พัฒนาความร่วมมือระหว่างกันขึ้นหลายอย่าง กิจกรรมที่ทำร่วมกันไม่ได้มีเพียงกลุ่มออมทรัพย์ผู้นำและการอุปโภคบริโภคร่วมกันเท่านั้น แต่งานด้านอื่นก็เริ่มพัฒนาเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น ความร่วมมือด้านการขายผลผลิตยางพารามีศูนย์กลางความร่วมมืออยู่ที่ “ศูนย์รวมยางแผ่นบ้านพรุ” อำเภอหาดใหญ่ ซึ่งเป็นต้นแบบให้รัฐมนตรี โฆษิต บัณฑิตราษฎร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในขณะนั้นนำไปขยายผลและสร้างตลาดกลางยางพาราหาดใหญ่ขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศไทย งานด้านปศุสัตว์มีศูนย์กลางความร่วมมืออยู่ที่ กลุ่มเลี้ยงโคนาหว่า อำเภอจะนะ งานด้านการอุปโภคบริโภคร่วมกันมีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอจะนะและอำเภอนาทวี ในส่วนของการออมทรัพย์ก็ได้พัฒนาความร่วมมือในรูปของ “กองทุนหมุนเวียนชาวบ้านสงขลา” เพื่อการพึ่งพาอาศัยกันด้านเงินทุนระหว่างกลุ่มหรือองค์กรขนาดเล็กกับขนาดใหญ่

กระทั่งปลายปี พ.ศ.2535 สมาชิกเครือข่ายได้ร่วมกันแสวงหาแนวทางและรูปแบบของความร่วมมือระหว่างองค์กรชาวบ้านกับองค์กรภาครัฐ รวมทั้งการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกอย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียมกัน ซึ่งที่ประชุมได้ตกลงในหลักการที่จะก่อตั้งสมาคมขึ้น และดำเนินการจดทะเบียนแล้วเสร็จเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2536 โดยใช้ชื่อว่า สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา มุ่งให้ชาวบ้านในชนบทได้เป็นเจ้าของและดำเนินงานพัฒนาด้วยตัวเอง

ประเด็นงานที่สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาให้ความสนใจและดำเนินการจะอยู่ภายใต้ขอบเขตของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่เป็นผลจากประสบการณ์ชาวบ้านเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองและการสร้างเครือข่ายช่วยเหลือกันและกัน สร้างอำนาจต่อรองให้กับชาวบ้าน ซึ่งเป็นหนทางสำคัญในการแก้ปัญหาทั้งหมดในชนบท

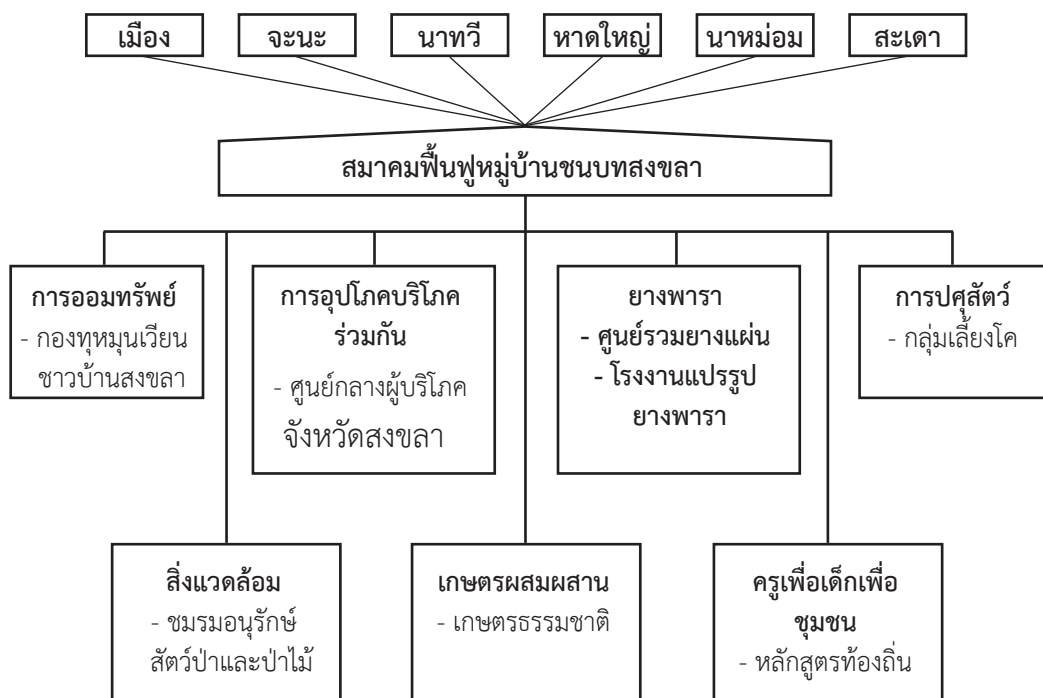
2.2) วัตถุประสงค์ สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ส่งเสริมการศึกษาและแสวงหาทางการพัฒนาชนบทที่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นสนับสนุนการรวมตัวของชาวบ้าน การศึกษาดูงานของกลุ่มหรือองค์กรเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนด้วยตนเอง ส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาของกลุ่มหรือองค์กรชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธุรกิจชุมชน การศึกษา ปศุสัตว์ การเกษตร สิ่งแวดล้อม เป็นต้น รวมทั้งการประสานงานและสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และประสานงานกับองค์กรชาวบ้านทั่วประเทศเพื่อพัฒนาความร่วมมือระหว่างกัน

2.3) สมาชิกและกิจกรรม สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา รับสมัครบุคคลในฐานะตัวแทนกลุ่มหรือองค์กรหรือเครือข่ายองค์กรชุมชนเข้าเป็นสมาชิก ฉะนั้นการเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมนี้ทุกคนต้องได้รับความเห็นชอบจากกลุ่มหรือองค์กรที่ตนสังกัด และได้รับ

มอบหมายให้ไปดำเนินงานในนามของกลุ่มหรือองค์กรองค์กร ในระยะเวลาสามคมแห่งนี้มีสมาชิกจาก 19 ชุมชนใน 6 อำเภอของจังหวัดสงขลา อันได้แก่ เมืองสงขลา หาดใหญ่ นาทวี นาหม่อม จะนะ และสะเดา เมื่อพิจารณากลุ่มหรือองค์กรต้นสังกัดของสมาชิกพบว่า แต่ละกลุ่มหรือองค์กร มีกิจกรรมแตกต่างกัน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงโค ศูนย์รวมยางแผ่น ศูนย์สาธิตการตลาด ศูนย์กลางผู้บริโภค กองทุนสตรีอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและชมรมอนุรักษ์สัตว์ป่าและป่าไม้ สหกรณ์โรงงานแปรรูปยางพารา เป็นต้น ในแง่อาชีพนั้นพบว่า สมาชิกของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาประกอบด้วย เกษตรกร ข้าราชการ ข้าราชการบำนาญ นักการภารโรง นักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน

สมาชิกภาพของสมาคมนี้สิ้นสุดลงเมื่อสมาชิกลาออก ตาย และกลุ่มหรือองค์กรต้นสังกัดหมดสภาพความเป็นกลุ่มหรือองค์กรหรือเครือข่ายองค์กรชุมชน สมาชิกและกิจกรรมของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาแสดงให้เห็นในแผนภาพข้างล่างนี้

แผนภาพแสดงสมาชิกและกิจกรรมของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

สำหรับกิจกรรมของสมาคมพื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา สรุปได้ดังนี้

การออมทรัพย์ ส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกและเครือข่ายแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการออมทรัพย์ เน้นการออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการหรือการออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิต โดยสมาคมได้ส่งสมาชิกและเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เดินทางไปศึกษาดูงานและร่วมประชุมสัมมนาในกลุ่มออมทรัพย์และองค์กรชุมชนอื่น ๆ ทั้งในและต่างจังหวัด ปัจจุบันสมาคมพื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาสามารถสร้างเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดสงขลา มีสมาชิกจำนวน 113 กลุ่ม เงินทุนประมาณ 500 ล้านบาท

นอกจากนี้สมาคมแห่งนี้ยังได้สนับสนุนกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกจำนวน 19 กลุ่ม รวมตัวกันตั้ง **กองทุนหมุนเวียนชาวบ้านสงขลา (Village Revolving Fund = VR-FUND)** ภายใต้วัตถุประสงค์ของการช่วยเหลือกันทางการเงินระหว่างกลุ่มหรือองค์กรสมาชิกที่มีเงินเหลือและกลุ่มที่ขาดแคลนเงินทุน และกองทุนนี้ได้นำเงินจำนวนหนึ่งไปลงทุนร่วมกับสมาชิกในกิจกรรมของศูนย์กลางผู้บริโภครจังหวัดสงขลา ปัจจุบันกองทุนหมุนเวียนของชาวบ้านสงขลา มีเงินทุนประมาณ 3,000,000 บาท

การอุปโภคบริโภคร่วมกัน ส่งเสริมและสนับสนุนศูนย์สาธิตการตลาดหรือร้านค้าชุมชนทั้งที่เป็นสมาชิกและชุมชนเครือข่ายจำนวน 54 ชุมชน ได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันในด้าน การบริหารจัดการและการตลาด การศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ ตลอดจนแหล่งผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคที่สำคัญ และสนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์กลางผู้บริโภครจังหวัดสงขลาในการประสานและกระจายสินค้าลงสู่ชุมชน

การผลิต การแปรรูปและการตลาดยางพารา ส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกและชุมชนเครือข่ายได้เรียนรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงระบบสวนยาง การรวมกลุ่มขายยางแผ่น การตลาดและการแปรรูปยางพารา โดยศึกษาจากกิจกรรมที่สมาชิกดำเนินการอยู่แล้วคือ ศูนย์รวมยางตำบลบ้านพรุอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา และร่วมกับสถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน สร้างกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิกเครือข่ายโรงงานแปรรูปยางพาราจังหวัดสงขลา จำนวน 11 โรงงาน

สิ่งแวดล้อม ส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกได้เรียนรู้และแสวงหาประสบการณ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนและโรงเรียน สนับสนุนให้เกิดชมรมอนุรักษ์สัตว์ป่าและป่าไม้บ้านกลุ่ม ตำบลทับช้าง อำเภอนาทวี และสนับสนุนเขตห้ามล่าสัตว์ป่าปากกรด ตำบลสะทอน อำเภอนาทวี เป็นแหล่งศึกษาดูงานของสมาชิกและเครือข่ายของสมาคมนี้

การปศุสัตว์ ส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่มเลี้ยงโคและปศุสัตว์อื่น ๆ เช่น แพะ แกะ ไก่พื้นเมือง เป็นต้น ให้มีความรู้ในการบริหารจัดการทรัพยากร เช่น ทุ่งหญ้า เงินทุน เทคนิควิธีการในการเลี้ยงโค เป็นต้น โดยการศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มเลี้ยงโคทั้งในและนอกพื้นที่ ปัจจุบันสมาคมนี้มีสมาชิกในเครือข่ายกลุ่มเลี้ยงโค จำนวน 10 กลุ่ม และยังสามารถสนับสนุนให้เกิดการก่อตั้งกองทุนกลุ่มเลี้ยงโคอำเภอจะนะ

การเกษตรผสมผสาน สนับสนุนและให้การศึกษาแก่สมาชิกในการปรับปรุงระบบเกษตรกรรม การค้นหาตัวแบบเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาดูงานของสมาชิก เช่น เกษตรกรรมธรรมชาติแบบธาตุสี่ของ ป๊ะหรน หมัดหลี และเกษตรผสมผสานของ นายมนัส อนนทีไทย อำเภอนาหม่อม เป็นต้น

การศึกษาเพื่อเด็กและชุมชน สนับสนุนครูและโรงเรียนในชุมชนต่าง ๆ พัฒนาการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการและใช้โรงเรียนเป็นฐานการพัฒนาชุมชน สนับสนุนครูที่ปฏิบัติงานตามแนวทางนี้ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และศึกษาดูงานระหว่างกัน จนสามารถสร้าง**เครือข่ายครูเพื่อเด็กเพื่อชุมชน** มีสมาชิกจำนวน 40 คน จาก 32 โรงเรียนในสังกัดการประถมศึกษาจังหวัดสงขลาในขณะนั้น รวมทั้งการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเน้นหนักในประเด็นการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชน

2.4) การบริหารจัดการ สมาคมพื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาเริ่มต้นจากการรู้จักตนเอง การเข้าใจศักยภาพและข้อจำกัดของตน กล่าวคือพวกเขามองเห็นพลังความคิดและพลังทุนที่มีอยู่ของชุมชน ขณะเดียวกันก็เข้าใจโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านน้อยกว่าคนกลุ่มอื่น พวกเขาเรียนรู้จากประสบการณ์ว่าตนเองมีข้อจำกัด คือยังไม่มีพลังเพียงพอต่อการสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับการทำงานกับระบบรัฐที่ชาวบ้านเข้าไม่ถึงทั้งในแง่นโยบายและการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ

ข้อสรุปประการหนึ่งที่พวกเขาพูดถึงคือ “หากรัฐใช้ระเบียบและกฎหมายบีบกลุ่มออมทรัพย์มากเกินไปจะทำให้กลุ่มออมทรัพย์ล้ม แต่เราจะไม่ยอมให้ล้ม หากไม่มีทางเลือก เราจะเลิกก่อนล้ม การเลิกทำให้เรามีเงินคืนสมาชิก แต่การล้มเราจะสูญเสียความเชื่อมั่นในการพัฒนาตนเอง” และ “...ทำไมเราต้องไปเสียดาย เราถูกส่งเสริมให้ทำกลุ่มมามากและเราก็เลิกกลุ่มมามากแล้ว เลิกอีกสักกลุ่มจะเป็นไรไป เลิกก่อนล้ม เราก่อตั้งใหม่ได้อีกตราบเท่าที่ชาวบ้านยังมีความเชื่อมั่นในผู้นำของเขา”

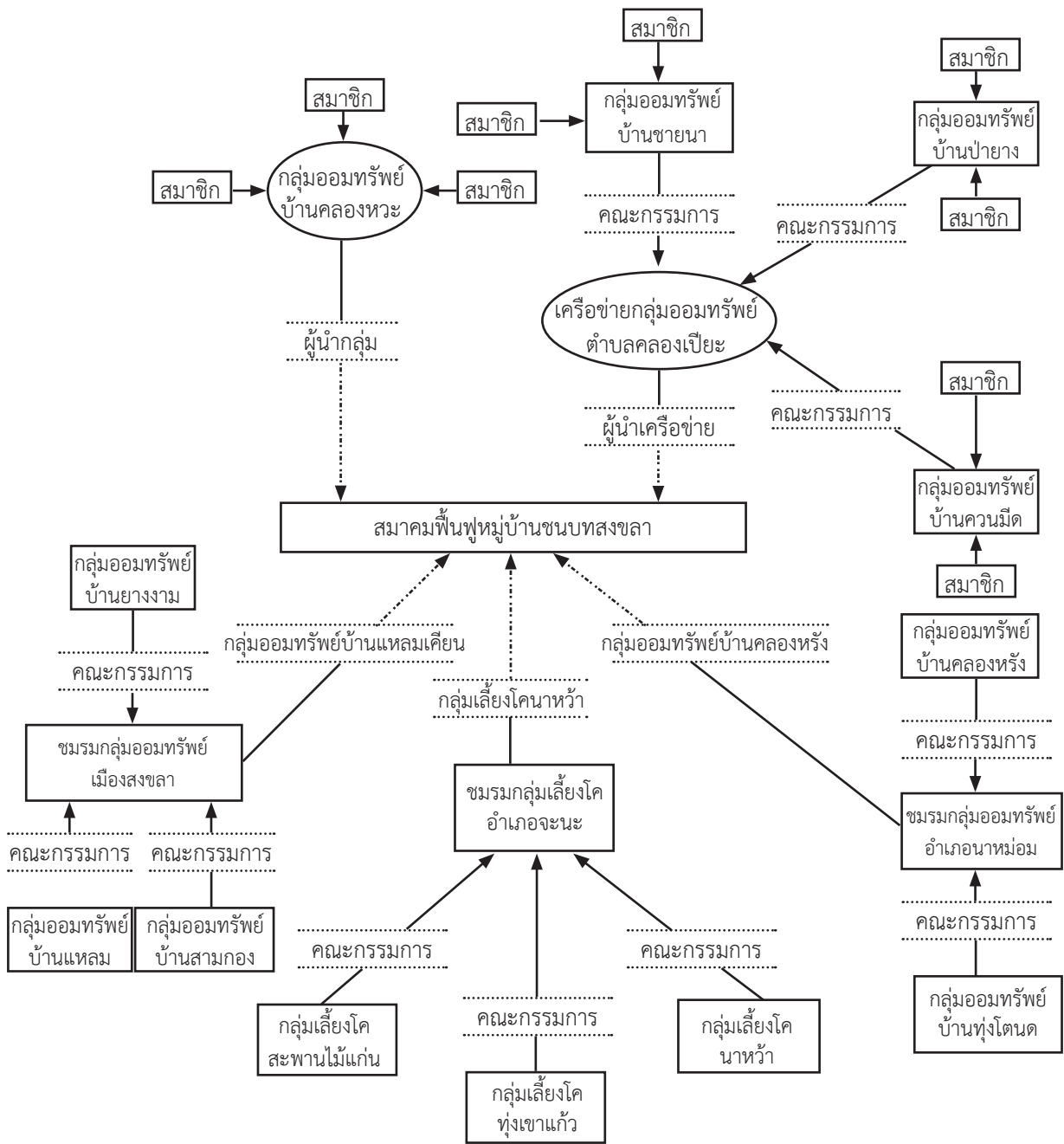
ระบบส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐจำนวนมากที่เน้นกฎเกณฑ์ให้ชาวบ้านปฏิบัติตามมากเกินไป ซึ่งสมาชิกของสมาคมพื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา และประสบการณ์ของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเหล่านี้ได้เป็นบทเรียนให้สมาคมพื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลายึดหลักอิสรภาพและประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ กล่าวคือสมาคมแห่งนี้จะปล่อยให้สมาชิกและเครือข่ายดำเนินงานของตนโดยอิสระ กลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่เป็นสมาชิกจึงไม่สูญเสียอิสรภาพไม่ต้องปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการภายในกลุ่มหรือองค์กรชุมชนของตน และมีอิสระในการติดต่อสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนด้วยตนเอง การบริหารจัดการตามหลักการนี้เท่ากับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชน

เปิดโอกาสให้ชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านทั้งที่เป็นสมาชิกและไม่ใช่มชิก ซึ่งในที่นี้เรียกว่าเครือข่ายได้เข้าร่วมกิจกรรมของสมาคมนี้อย่างทั่วถึง

การบริหารจัดการที่เน้นอิสรภาพและประสิทธิภาพนี้ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาที่ต้องการเป็นเวทีเรียนรู้ของสมาชิกและเครือข่ายในจังหวัดสงขลา เมื่อกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในหมู่สมาชิกและเครือข่ายก็จะส่งผลต่อการพัฒนากิจกรรมทั้งหลายของกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ฉะนั้นประสิทธิภาพของสมาคมแห่งนี้จึงอยู่ที่การประสานงานและการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกและเครือข่าย ส่วนกิจกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้จะเป็นผลที่ติดตามมาและอยู่ภายใต้ความเห็นชอบของสมาชิก

จากที่กล่าวข้างต้นส่งผลให้โครงสร้างการบริหารจัดการของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา มีพื้นฐานบนความมีอิสระของชุมชน โดยสมาคมจะทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมประสาน เป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญคือการเชื่อมโยงระหว่างสมาคมแห่งนี้กับสมาชิกจะผ่านกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่เป็นผู้ประสานเครือข่ายของตนในแต่ละพื้นที่ การประชุมในแต่ละครั้งจึงมีจำนวนคนไม่มากนัก เสียค่าใช้จ่ายน้อย และไม่สิ้นเปลืองเวลา กลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่เข้าร่วมประชุมก็จะนำผลการประชุมหรือประสบการณ์ที่ได้ไปถ่ายทอดและสร้างกระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายของตนต่อไป ซึ่งสามารถแสดงโครงสร้างการบริหารจัดการได้ดังนี้

โครงสร้างการบริหารจัดการของสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา

สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาในฐานะเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนในจังหวัดนี้ ได้สะสมประสบการณ์และพัฒนากระบวนการเรียนรู้มาเป็นเวลา 20 ปี และได้ถ่ายทอดประสบการณ์ด้านนี้ให้กับองค์กรและเครือข่ายในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และเป็นเครือข่ายที่ได้รับการยอมรับในวงการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย

หนังสืออ้างอิง

- จำนงค์ แรกพิณิจ. (2537). **เกษตรกรรมธาตุสี่ของนายพรน หมัดหลี**. เอกสารประกอบการสัมมนา เครือข่ายชาวบ้านในสังคมเกษตร วันที่ 15-18 ธันวาคม 2537 ที่ สนวนเกษตร ห้วยหิน จังหวัดฉะเชิงเทรา.
- จำนงค์ แรกพิณิจ. (2537). **แซร์แรงงาน : ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาวบ้านภาคใต้**. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- จำนงค์ แรกพิณิจ. (2549). **สถานการณ์กองทุนการเงินและสวัสดิการชุมชนในจังหวัดสงขลา**. มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติและสถาบันวิจัยระบบสุขภาพ ภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ประเวศ วะสี. (2534). **การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น** ใน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.สำนักงาน.การสัมมนาทางวิชาการภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- ประเวศ วะสี. (2537). **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2534). **ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไรอย่างไร**. ใน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.สำนักงาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์. (2533). **รากฐานแห่งชีวิต:วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสน่ห์ จามริก. (2531). **อ้างอิงในตรงจิต พุทธโลก และคณะ โครงการศึกษาสำรวจศักยภาพและสภาพของภูมิปัญญาไทยเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). **คืนสู่รากเหง้า**. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2531). **ทิศทางการหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2534). **วัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบท.ใน ภูมิปัญญาชาวบ้าน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- เสรี พงศ์พิศ. (2546). **วิถีคิด วิธีทำ แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสรี พงศ์พิศ และวิชิต นันทสุวรรณ (บรรณาธิการ). (2545). **แผนแม่บทชุมชน ประชาพิสัยและพัฒนา**.กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เอกวิทย์ ณ ถกลาง. (2541). **ภูมิปัญญาชาวบ้าน: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้-แก้ปัญหาของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.

www.life.ac.th

ภาคีร่วมก่อตั้ง

สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

13/2 หมู่ 1 ตำบลบางคนที อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม 75120

โทร. 034-757-452-4